

Horváth Elemér

öröklét

*ó a tündéri régi szép idők
amikor még nem volt történelem!
tél és tavasz örökké tartanak
s nem egymás után hanem szimultán*

*a piazza cavour-on alszom el
és a pázmány utcában ébredek
állítólag háboru van megint
hol guelfek győznek hol ghibellinek*

*de engem most a határ érdekel
az a rejtelmes vonal ami nincs
kívül és belül között a küszöb...
a halál is örök s még nem igaz*

hűvös fuvallat

*a talajvíz hideg s a menestrál
szenilis szipogás
öreg vagyok erőtlen és üres
mint füst a hiábavalóság kórusai közt
elnézem halhatatlanságomat
amely végül is természetes állapot
csakúgy mint a tiéd
tündér rövid intermezzo után
a kezdeti semmi ami
majd örökké fog tartani megint*

budapesti est

*majdnem 40 éve irtad nekem
„életed célját elérted
mi dolgod odakünn gyere haza”
tegnap hirtelen eszembe jutott
az unokámat elhoztam ide
a dunaparton sétáltunk s beszélgettünk
az arab társadalmakról augusztusban
néhány évre közéjük költözik
hogyan segítsen nekik – ahogy mondják –
modernizálódni vagy valami
egy étterem napernyője alatt
megvacsoráztunk és néztük budát
nem egyszer el is nevtük magunk
valami semmiségen nem tudom
aztán a szemerkélő esőben
hazamentünk az andrássy úton
jól érezzük magunkat itt egyébként
az életem célját nem értem el
de csupán azért nem mert céltalan*

látogatás a várban

*a holdfényben hatékony gyógyszerek
sápadt kisfiának vidéki patikus
megmutatja a koronázó templomot*

neogót lélektelenség szia

*amikor rendet csinálsz a nappaliban
hagyd helyén a különös chiaroscuro-t
ahol nyitva hagytam az új trakt-kötetet
korán jövök
s nem aludni álmodni akarok*

Vathy Zsuzsa

Apa és fia

Szerecseny a nyári menedék. Pici falu, itt laknak a Szikszin nagyszülők. A gyerekek szeretnek Szerecsenyben lenni. Tomi itt annyit csatangol, amennyit akar, azzal beszélget, akivel akar. Nagyapját, az angolul, németül, szükség esetén olaszul is beszélő éjjeliőrt mindenki ismeri, csak a nevével nem tudnak megbarátkozni. Nem azt mondják Szikszin, hanem azt mondják, a „Király Magdus férje”. Magdus Szerecsenyben született, itt élt, itt temette el első férjét. Leszámítva azt a rövid időt, amikor újra férjhez ment és beköltözött a városba, férje házába, mindig szerecsenyi volt. Amikor a Szikszin-ház az államé lett, és a nagykereskedés is, – akkor mind a ketten végleg Szerecsenybe költöztek, Király Magdus szüleitől örökölt házba. Itt elkezdődött Szikszin János második, vagyis harmadik, de valószínűbb, hogy negyedik élete.

Munka nélkül ő nem bírta élni, sőt, nézni se tudta, hogy a közelében ne dolgozzék valaki, először éjjeliőri állást talált magának, azután az állami gazdaság sertéstelepének őre lett. Mondhatnánk, csak a disznók nem csodálkoztak, amikor a gazdaságba – mintagazdaság volt – külföldi vendégek érkeztek, s ő beszélt velük angolul, németül.

Dolgozni Szikszin nagypapa mellett az unokáknak is kellett. Vagy, ha nem dolgozni, tanulni.

Yellow, sárga, mondta a nagypapa Tominak. Mondd utánam. Je-lo, mondta a gyerek. Még egyszer mondd. Az unoka a biztonság kedvéért még kétszer mondta. Jelo, jelo.

Just looking, azt jelenti, hogy nézelődöm. Tomi háromszor elismételte ezt is. Akkor mondd, magyarázta a disznópásztor-nagypapa, ha járkálsz, mondjuk egy áruházban, nem akarsz vásárolni semmit, pénzed sincs, miből vennél, csak körül akarsz nézni, és azt akarod, hagyjanak békén.

Szikszin nagypapa krumplit ásott ki az ebédhez. Kihúzta a földből a bokrot, a többi ásóval kifordította, a gyerek fölszedte, a helyét elgereblyézte.

Az öreg arcán valami kellemes dolog emléke futott át. Amerikában vettem ám földet is, mondta az unokájának. Az első megtakarításból tíz hold földet vettem, úgy árulták, hogy mező, open country – Tomi mondta utána. – Az Ontario-tó felett egy lecsapoló földterület volt, igen jó áron adták. Ezekből lesz ám a legjobb termőföld!

Mi lett vele, kérdezte az unoka?

A nagypapa azt mondta: megvan most is. Csak hát.

Tomi vigyorgott: inkább autót vettél volna.

Nagypapa: hogye! A kommunistáknak első dolguk lett volna, hogy elvegyék! Az orvosoktól is elvették, azoktól, akik a betegekhez jártak vele. Egynek-egynek később visszaadták.

Biztonság kedvéért felszedtek még egy bokor krumplit, Tomi bevitte a nagymamának. – Király Magdus szerette ezt az ajándékba kapott fiú unokát, a lányokat is szerette, de Tomit náluk is jobban –, se ő, se a férje nem igazán tudta, miért szeret a gyerek náluk lenni, csak sejtették, hogy a nagyszülők és a falu kárpótolják valamiért.

Nagymama az udvaron mosta a krumplit, Tomi a konyhában üldögélt. Ebben a hátsó konyhában egész nyáron keltek a csirkék, egy vagy két kotlós mindig a tojásokon üldögélt. Amikor a nagyanya levette valamelyiket a tojásokról, enni, inni adott neki, a kotlós taraja a vérbőségtől sötétpiros lett, körbe-körbe forgott, izgatott mély hangon kotyogott, talán a még ki nem kelt csirkéihez beszélt.

A konyhában, bár nem illett ide, fotel is volt és egy óriási kanapé. Faragott karfáját fonatok, levélsorok, indák díszítették, támlájába egy velencei tükör volt beillesztve. A kanapé bordó plüssel volt bevonva, egy-egy tyúk néha felugrott rá, végigsétált rajta, majd leszállt.

Tomi szeretett itt olvasni. Elképzelt, hogy párnával feltámasztva, reggel elkezd egy könyvet, és nem kel fel addig, amíg be nem fejezi. A sparheltet is szerette a konyhában, a behemót nagy asztalt, tetején az eternit lappal; és az asztalon a fényűző rendetlenséget, hogy húsklopfólótól a krumplinyomóig és az összes elmosni való edényig minden elfért rajta.

Ezt a fenséges rendetlenséget betetőzte a sarokban egy Zsolnay-tál. Alacsony asztalon állt a díszes porcelán edény, stílizált virágmotívumok, rózsaszín, lila és halvány vörös indák díszítették. Nem tartottak benne semmit, hozzányúlni se mertek.

Tomi úgy találta: ebben a konyhában minden megvan. A fáskosár, a mosó fazék, a parazsas lapát, a macska a tányérjával, a paprikafűzér a falon, a sziták, kések, kenyérdagasztó medence, a lisztes lapát, cserépkorsó, a mosogató vejling, a petróleum melegítő, a több napra főzött malata kávé, a fűszertartó, a Kincses Kalendárium-naptár, a tálca, a habverő és rézmoszár. Mi ehhez képest a csirkeszag, a kotlósszag! – Konyhák konyhája, gondolta. Majd: nemsokára lesz ebéd.

Lett. Paprikás gomba galuskával és zöldbab leves, és körte, ringló, alma. Ebéd után nagypapa aludni készült. Jánosék mikor jönnek, kérdezte kifele menet a feleségétől? „Jánosék” a fia, és fia családjá volt. Holnap, mondta a felesége. Holnap lesz szombat.

Megjöttek. A ritka alkalmak egyike: együtt volt a nagy család. Hogy idősebb Szikszin jó szívvel legyen irántuk, valamennyien dolgozni kezdtek. Ifjabb János, az apa fát vágott. Nagylánya, Anna – mondhatni – dühödtlen takarított, kívül-belül meg akart sikálni mindent, csak a hátsó konyhába nem ment, nem állhatta a szagát. A takarítás egyúttal azt a célt is szolgálta, hogy előkészítse magának a terepet az olvasásra, az első szobában – tiszta szobában – szokott olvasni, távol emberektől, állatoktól.

Reni kezébe gereblyét adott az apja, gereblyézzé össze az udvaron a leveleket. Tomi magától, kérés nélkül fölszedte a lepotyogott szivát. Ilse asszony pedig megnézte a kertben a virágokat. A kardvirágot, a margarétákat, a szarkalábakat, a petúniákat, majd kihozott a könyvszekrényből egy könyvet, nevezetesen a Boodenbrock házat – mert mi más lehetne ő az apósa, anyósa házában, mint vendég? –, kivitt egy fonott karosszékét az almafa alá és boldogan belemerült szeretett könyvébe. Apósával azonosította Johann Buddenbrockot, férjével a fiát.

Idősebb Szikszin János és fiatalabb Szikszin János a diófa alatt, az asztalnál beszélgettek. Apának és fiának erősen hasonlít a természete, mindkettőjüké szigorú, törekvő, céltudatos és a nehéz helyzetekben mindig humortalan. S mert – mondhatni – életüket egyformán vakvágányra futtatta a történelem, a világot átszabni akaró változások kísérlete, ha kettesben maradtak, mindegyiküknek ugyanaz jutott az eszébe. A kudarc.

Megmagyarázhatatlan ingerültséggel nézték egymást apa és fia, és azt gondolták – jól lehet, tudták, hogy nem úgy van, mégis ha ránéztek egymásra, azt képzelték: mindegyikük oka a másik balszerencséjének. – Ha másért nem, azért, mert nem ide születtek és mégis itt élnek. Máshol kellene lenniük, vagyis máshol is lehetnének, de ők itt vannak. Saját elhatározásukból! A világnak ebben a rossz tepsijében, ahol most éppen a szocializmus nevű süteményt sütik a jó szándékú ártatlanok és hétrprobás gazemberek, közösen!

Hallom, mondta az apa a fiának, megint kaptál egy Kiváló Dolgozó kitüntetést.

Igy lesznek nyertesek azok, akiknek nincs veszténivalójuk, válaszolta kedvetlenül a fiú az apjának. – Ha rosszabb cementet adnak, vagy kevesebbet, hiába parancsolnak ránk, hogy kezdjük el az útépitést, nem kezdjük el. Küldjenek el bennünket, ha nem tetszik. De nem küldenek, bolondok lennének. A végén mindig az lesz a legjobb út, amit mi építünk. Gróf Zichy, Sziksztin és Garamvölgyi.

Az apa ezen – akár – el is nevetette volna magát, mert van ezen nevetni való, de vagy azért, mert törleszteni akart valamiért a fiának, vagy másért, nem nevetett, hanem azt kérdezte. – Amikor átveszed a vörös csillagos jelvényedet, mit mondasz nekik? – A fiú hangja ingerült lett. – Mit mondanék? Azt mondom, köszönöm.

Az öreg kárörvendőn hallgatott. Fia azt gondolta: észrevehetné azért az apám, hogy a plecsniben munka is van. Sok munka, jó munka. Tudás, szakmai ismeret. – Az apa azt gondolta: útépítő munkás a fiam, a közigazdász. Én pedig, a New York-i Marlow-szállodalánc egykori főpincére, disznópásztor. – Ezen is lehetett volna nevetni, akár jóízűen, akár Bolond Istók módján, de se az idősebb, se a fiatalabb Sziksztin nem nevetett. Mi ezen a nevetnivaló? Mi benne a vicces? Hogy a csirkefogók, a fosztogatók – miközben üdvöndöket prédikálnak –, elveszik, amit más egy élet munkájával szerzett?

Karácsonykor meghalt Sziksztin nagypapa. A kórházban halt meg, előbb érgörcsöt kapott, aztán a szíve mondta fel a szolgálatot.

Mindenáron haza akart menni, követelte, hogy vigyék haza a kórházból. A mellette lévő, jobboldali ágyon, mondta, egy besúgó fekszik, és ő nem hajlandó besúgókkal egy szobában feküdni. Először csak a családtagjainak mondta, aztán az orvosnak is. Az orvos ráhagyta, igen, úgy lesz, nemsokára haza engedik.

A nap nagy részében hanyatt feküdt az ágyon, néha felült – válla, karja, lába még most is izmos volt – és hangosan beszélt. Egyszer az Istennel, egyszer az apjával.

Azt kérdezte: ugye apám belátod, hogy rossz választás volt? Nem kellett volna Angliából idejönni. Megállhattál volna félúton. Franciaországban, Németországban. Mindegyik gyereked elment innét! Amerikába. Egyedül én jöttem vissza, a kommunisták nagy öröme. Vagyont szereztem, sokat, hogy legyen mit elvenniük. – Felnyögött – Világ tolvajai! – Megint a besúgót kereste, követelte, hogy vagy őt vigyék el innét, vagy a szomszédját, aztán elaludt.

Legközelebb Istennel vitakozott. Cukva volt a szeme, de mintha látta volna, mintha szemtől szemben álltak volna egymással. – Miért tetted ezt velem, kérdezte? Istenem, mondd meg, miért? Először a hadikölcsön, aztán az oroszok. Annyit dolgoztam, mint három másik ember. Te tudod Uram, minden centet félretettem. Üzletláncot akartam. Meg akartam mutatni, én is tudok olyant. Mi lett velem? Elvetted. A házakat is, a nagykereskedést is. Miért? Rosszat tettem én neked? Nem tisztellek? Imádkoztam hozzád, fizettem az egyházi adót, hittem benned, Isten! És nem csak engem bántottál, a fiamat is büntetted. Ahol tudsz, ártasz neki most is. Miért?

Idősebb Sziksztin János egy időre elcsendesedett, majd fel akart kelni az ágyról, de felülni sem tudott már.

Legközelebb éjszaka kezdett el kiabálni:

Az a csomagügy! Amikor Józsi unokaöcsémétől csomagot kaptunk Celldömölkéről. Kukoricaliszt, melaszos cukor, egy darab szalonna volt benne. Valaki feljelentett bennünket, estére kijött a rendőrség, elvitte. És másnap kirakták a Fő utcán egy kirakatba, odaírták a nevünket: „Igy járnak a burzsujok.“ Istenem, hát ezt érdemeltem? – A kiabálásra bejött az ápolónő, felkapcsolta a lámpát. Sziksztin János hanyatt fekve, behunyta szemmel beszélt tovább. – A kereskedésem! Kirámoltak belőle mindent. Engem kilöttek, az ajtót lepecsételték. Kérdezlek, Isten, miért tetted ezt? Miért bántál úgy velem, mint egy gonosztevővel? Többet kellett volna dolgoznom? Öregkoromra éjjeliőr lettem, disznópásztor. Az sem volt elég?

Amikor elhallgatott, halottfehér volt.

Másnap Ilse meglátogatta. A kórteremben az egyik szobatárs azt kérdezte tőle, mikor járt utoljára a piacon? Tegnap, mondta Ilse. Árulnak-e róka gombát a piacon? Sziksztin nagypapa hirtelen felült, és rákiáltott a fia feleségére, egy szót se szólj! Bármilyen mondasz, mindent felír. Azért van itt, hogy jelentsen rólunk.

Azután a nagypapa egy másik szobatársra mutatott, s Ilse fülébe súgta: ő is ávos! Én megismerem őket! – És pissegett.

Ezután két napig csendesesen feküdt. Álmában halt meg.

Apja temetése után Sziksztin János kivett egy hét szabadságot és otthon maradt. Mindenki kíméletes volt hozzá. Hagyták olvasni. Hagyták rádiót hallgatni. Tomi inkább az udvaron játszott, csak ne zavarja, Anna nem otthon, hanem a városi könyvtárban tanult, Reni bement a napközibe, pedig semmi dolga nem volt ott. Ilse asszony minden nap ebédet főzött.

Sziksztin János a családtagjaival külön-külön elmeséltette apja utolsó napjait.

Anna így mondta el: egyszer suttogott, egyszer kiabált. A mellette fekvő férfiról azt mondta, mindent felír. És azt kérdezte, „mit is mondtam“? Csak az ebédéről beszéltél, mondtuk neki. Biztos? Nem beszéltem a munkámról? Az állatgazdaságról? Hogy hány tehén? Hány disznó van? Nem szabad tudniuk!

Tomi azt mondta: amikor utoljára látta, fel akart kelni. Erőlködött, hogy felkel. Odamegy a szomszédjához és kéri, követeli, adja oda a papírját. Vegye ki a párnája alól, látni akarja, mit ír rá. Ha nem adja, elveszi. Van még annyi erő benne. – De nem volt, felülni sem tudott.

Reni azt tette hozzá: nagypapa először azt hitte, a baloldali szomszédja rendes ember, olyan, mint ő, csak a jobboldali spicli. Később azt mondta, tévedett, ő is besúgó, mind a ketten azok.

Az apa komoran nézett maga elé, olyan szomorúsággal, mintha ő is – igen ő is! – a besúgók közé tartozna. Ha nem is a rendőrségnek, de valakiknek ő is jelentene az apjáról. Jelentené, hogy élére állított minden garast, hitelt senkinek nem adott. Az üzletfeleivel bizalmatlan volt és gyanakvó, nem hitte el, ha valaki jót akart neki. Az ünnepeket Isten és a világ fényűzésének tekintette. Leltárt mindig Karácsonykor, Húsvétkor, saját névnapján tartott, nevetni ritkán látta, annál többet haragudni. Hogy élete utolsó éveiben rá is mérges volt, mert keveset segített neki a kertjében, szőlőjében.

Ilyenkor önkínzó mosoly jelent meg az arcán, mint aki saját magánál komiszabb embert nem ismer, két kezével a két térdére könyököl és maga elé nézett. Ilse, ha észrevette, gyorsan kihívta a kertbe, és megmutatta az új üvegházát. Sziksztin Jánosnak nem hiányzott az üvegház látása, kidobott pénznek tartotta, pusztá léte is bosszantotta –, de mert az ő vizsgáztatásáról volt szó, kiment és úgy tett, mintha Ilse magyarázatára odafigyelne.

Tizenhat éves házasság vagyunk, gondolta. Feleségem nincs negyven éves. Gyerekeink osztálytársával versenyt fut és zsákban futást játszik velük. Üvegházat épít és azt képzeli, a székfűivel majd sok pénzt keres. Én pedig öregembernek érzem magam mellette, és inkább agglegénynek, mint nős embernek. – Ezen azért ő is meglepődött egy kicsit, annál is inkább, mert betolakodott a gondolatai közé egy ennek ellentmondó, nemrég történt ismerkedés – kaland? – emléke, majd, mintha saját magát akarná meggyőzni róla, hogy a dolog említésre se méltó, átölelte a feleségét.

Ilse – a rosszkedv elűzésére – azt ajánlotta férjének, látogassa meg volt osztálytársát, Keresztélyt, a paptanárt. Ezt Sziksztin János is jó ötletnek tartotta. Másnap elindult. Útközben elment iskolájuk, a volt bencés gimnázium előtt, ettől meghatódott. Mikor a rendház és a gimnáziumi temploma elé ért, egy koldus, vagy inkább tolvajféle embert látott besurranni a templomba. Utána ment: ki tudja, az ilyen ember mit akar ott?

Meglepetésére, az ápolatlan, rongyos ruhás férfi letérdelt Szent Antal elé, bedobott a perselybe egy pénzérmét, keresztet vetett és

kiment.

Sziksztin János leült a padsor legutolsó padjába, kezébe temette az arcát. Meggonoszodtam, mondta magának. Apja életére gondolt, saját életére. Anyjára, akit szinte nem is ismert. Mit rontottam el, töprengtettem, mit csináltam rosszul? Ha nem én hibáztam, akkor ki? Vagy lehet felelőssé tenni egy kort? A bárgyú és gonosz történelmet?

Elindult, hogy Keresztéllyel megbeszélje mindezt. Osztálytársa anyját találta csak otthon, a fia, mondta, hittanórát tart a szomszéd falu iskolájában, várja meg, mindjárt haza ér.

Keresztély biciklivel érkezett, alul összecsiptetett nadrágban, rövid kabátban, nem ám fekete reverendában. Megölelte barátját, a gyerekekről áradozott, akiket tanít, milyen kedvesek, értelmesek, mennyi örömet okoznak neki. Tele vannak ötletekkel, hogy a faluban kinek és hogy segítsenek? Aki beteg, meleg ételt visznek neki – az anyjuktól kérik –, aki egyedül van, annak rendbe teszik a házát.

A hittanár farkas éhes volt, hívta barátját is, hogy egyen vele. János azt mondta, már ebédelt és egyáltalán nem éhes. Keresztély tovább lelkendezett: mióta a rendjüket feloszlatták, ezen a városzéli kis plébánián húzza meg magát, mondta, és sosem gondolta volna, hogy ennyi szeretetre vágyó, tiszta szívű ember van a világon.

Sziksztin János elképzelte, hogy osztálytársa az ebéd után pihenni szeretne. Ha nem fekszik le, elbóbiskol, esetleg éjszaka beteghez hívják, gyónásra, utolsó kenetre. Megbeszéltek, mikor találkoznak és elköszönt tőle. Keresztély őszinte szeretettel megölelte, de nem tartóztatta.

Amikor hazaért, Tomi fia az udvaron focizott. Az apja hívta, menjenek le együtt a kertbe. Lementek, egészen a patakig. A víz teteje békanyálás volt, inkább állt, mint folyt, félig töltötte meg a medrét.

Az apának elborult a tekintete. Látod, fiam, mondta, ezen a vízen már nyolcszáz évvel ezelőtt malmok működtek. Végig, a városban, a kertek alatt folyt a Tapolca. Öntöztek vele, kendert áztattak, mostak, hajnalban ivóvizet vettek belőle. Mikor a városban műtrágya gyárat építettek, a tulajdonos kialakított a munkásembereknek egy nagy halastavat, hogy horgászhasanak, pecázhassanak, fürödhessenek benne. Hogy örömet szerezzen egy csomó embernek. – Megremegett a hangja: – Ezek a barbárok meg elhatározták, hogy elvezetik a folyót! Mert tud ez fordítva is folyni, ha ők akarják! A helyén pocsolya lett, pézsmapatkányokkal. A város közepén óriási pócegödör. – Várt egy kicsit, kifújta magát. – Ilyen a kevélység fiam, és az emberi butaság.

Apa – kérdezte Tomi. Ahogy csak a mindentudó apáktól kérdezősködnék gyerekek, mert biztosak benne, hogy a legjobb, legokosabb választ fogják kapni, a megcáfolhatatlan igazságot; és mert azt gondolta, hogy a kérdés most, ebben a pillanatban a leginkább helyén való. – Apa – kérdezte –, szeretném, ha te magyaráznád el: ki nekünk Sztálin? – Majd megtoldotta a kérdést: – Ki volt Lenin bácsi?

Ettől a Lenin bácsitól sötétedett el Sziksztin János előtt a világ. – A másik név valahogy leszakadt a kérdésről, mintha nem is lett volna, csak Lenin bácsi maradt. Az ő fia! Pont az ő fia! És így!

Amikor meg tudott szólalni, azt mondta – lihegte, nyögte, sziszegte –: jegyezd meg fiam: Lenin a század egyik legnagyobb gonosztevője volt. Létezése merénylet az emberek ellen. Azoknak a vezére volt, mondta, akik nemcsak ölnek, hanem lezüllesztnek, szétvernek, megsemmisítenek.

Ömlött az arcáról a veríték, lihegett. – A történelem egyik zsákutcájába vezette az embereket – mondta végül.

Mikor egy kicsit megnyugodott, a folyóra mutatott. – Látod? Még van benne víz, de nemsokára eltűnik. Földet hordanak a medrébe, betemetik. A hidakat szétverik, házakat építenek rá, a malmokat leszerelik. Volt folyó, nincs folyó. – Tomi az apja szemét olyannak látta, mint amilyenek még soha. Mint két üveggolyó, mintha belülről világítana. – Te még megéred, mondta az apa, nem telik el harminc év, és a karsztvíz újra emelkedni fog. A forrásokból megint víz jön, és a víz helyet kér magának. Visszajön, ha lesz hova. Akkor majd nem az ember győzi le a természetet, hanem a természet az emberi butaságot.

Sziksztin János elfordult, és kitörölt a szeméből egy könnycseppet. Úgy, hogy a fia ne vegye észre. Végre megkönnyebbült. Eltemette az apját.

Tatár Sándor

A fogoly hím ... éneke

Igen, tudom. Sosem gyakorol(tat)ta velem
a tűzkarikán való átugrálást, s most,
hogy, noha igyekszem, nem igazán megy az ugrás,
szereti a fejemhez vágni: az én bulim.
Saját (ahogy én látom, tisztázatlan
eredetű) keserűségét és bizonytalanságát is
az én nyakamba varrja. Meg kellett volna
éreznem, állítja, a bajait, és hogy ez
nem történt meg, annak nem egyéb
az oka, mint hogy mindenféle kis (nélküle
megálmodott, s a gyakorlati hasznosság
gondolatára ösztönösen prüszkölő) projektjeim
sáncái mögött csak magammal voltam elfoglalva.
Sosem gondolta volna, hogy egy költő
ilyen süket, rezonanciaképtelen fadarab lehessen.
Ami időleges segítség lett volna tőle,
s reverzibilisnek gondolt maga-túlvállalása, abból
lassacskán örök időkre szóló,
alternatíva nélküli konszenzus lett.
Volna, ha nem borítja föl a sakkasztalt
(mikor fölállt mellőle, hogy a felszínen levegőhöz
próbáljon jutni).
Lejárt érvényű érdéimet, s a bankjegyeket detto,
sajnos nem válthatja be (süندörgéssel, törlesz-
kedéssel, láttam rajta, még a respektet maradékát is
eljátszanám előtte). Ez nem szeretet
kérdése, sem bizalomé, sem pedig
lojalitásé; egyszerűen lejárt a(z utolsó)
határidő – nem kellett volna vak
(és bőséges házikosztont tartott!) denevérként,
aki, hogy megtanult-e vadászni, mit se számít,
ellátják, erre épít, alanyi jogon,
beleélni a nagyvilágba; most már
az én problémám, hogy vissza tudom-e
valahogy állítani bonításomat.

Nos, Möszejó Houdini, látja, ott fönna
cirkuszkocsi apró, rácsos ablaka
épp egy darab (kissé fakó, de mégis)
szürkékéké égre néz. Ez ugyan még előgyakorlatnak is
szinte megalázóan könnyű, de, hogy addig is
elfoglalja magát valamivel, míg
készül az ön számára egy virtigli ketrec,
lehegesztett vashordó vagy valami hasonló
méltó fémburok, kerüljön kívül
ezen a kerekdeszkakasztin, az ablak
túlfelére; lehet, hogy épp szeles az
idő ott künn, de tarka konvojunkra s benne
önnön helyére

rálátás nyerhető. Nos, akkor: Jó gyakorlást!
– Jaj, ne vágjon már ilyen sértődött képet, hisz
mondtuk, ez csak ideiglenes gyakorlóterep;
még az is meglehet, hogy nem is fogja
annyira könnyűnek találni...

Tudom. Tanulság nincs. Merthogy rewind gomb
se nincsen. Nyakamra tekeredett köldökzsinórral,
haladó (maholnap rutinos) fuldokló,
játsszom a felnőttest, amikor éppen sikerül.
Ez van.
Nekem ő a Néember One.

Lux interna

*Minden egyszerű lesz s unalmas,
ha majd megvilágosodom.
Itt lesz a bárány, ott a farkas,
no és minden bölcs rokonom.*

*Kétely szalmája és törekje
nem sebzi lelki lábamat;
nem indulok be több szövegre,
nem lesz több csapda s feladat.*

*Pipázni nyári délutánon,
míg önnön fényem süt le rám,
s dajkál tudásom, ez a mákony;
az idő elleng szép simán.*

*Vagy idő sincs már: délibáb az!
kik méricskélik, mind vakok.
– most még hiányzik bár a válasz,
mert most még kérdező vagyok.*

Ryszard Kapuscinski

Lapidárium V.

Közel fél évszázaddal ezelőtt kezdtem jámi a világot. Több mint húsz évet felölelő barangolásaim során eljutottam az összes földrészre, időm nagy részét azonban szinte teljes egészében az ún. harmadik világban – Ázsia, Afrika, Latin-Amerika országában – töltöttem el. Miért éppen ennek a világnak a sorsa, eseményei váltak írásaim legfőbb témájává? Legalább két oka volt ennek – egy érzelmi és egy tudatosabb oka.

Jómagam Polesián (Volhíniában) születtem – akkoriban ez volt Lengyelország, ha nem egész Európa legszegényebb szöglete. Korán elvesztettem „gyermekkorom világát”, amelyet negyven évig nem volt szabad meglátogatnom. Azt hiszem, a honvágy, amelyet egyszerű, ma úgy mondanánk, fejletlen szülőhazám iránt éreztem, alakította viszonyomat a világhoz: szívesen fordultam meg szegény országokban, mert volt bennük valami Polesiéből. Riporterként sosem haboztam, hogy Svájcot vagy Kongót, Párizst vagy Mogadishut válasszam-e. Kongót és Mogadishut választottam – ott volt a helyem, mert ott volt a témám.

A másik ok: amikor elvégeztem a Varsói Egyetem történelem szakát, választás elé kerültem. Vagy maradok a szakmánál, és levéltárakban töltöm az időmet, vagy a történelemnek inkább azokat a pillanatait lesem meg, amelyekben alakítjuk a történelmet, s amelyekben a történelem alakít minket. Ez utóbbi lehetőség vonzott jobban, mégpedig azért, mert ekkoriban, a huszadik század közepe táján különleges és kivételes pillanatnak lehettünk részesei: ekkor volt születőben a harmadik világ.

I. rész

„Bíróság elé került az az 58 éves lesznoi hajléktalan, aki ellopta ismerőse 8 ezer márkáját, majd ennek egy részét más hajléktalanok között szétosztotta. A vádemelési javaslatot a járási ügyészség nyújtotta be a bírósághoz. A hajléktalan »Jánosik« 2 ezer márkát osztott szét társainak a lesznoi hajléktalan szállón, a többi pénzen országjáró útra indult. Mintegy két hétig utazgatott. A poznańi, wrocławiai és kaliszi pályaudvaron ételmet vett és pénzt adott a hajléktalanoknak. Önként jelentkezett a rendőrségen, amikor a sajtóból értesült arról, hogy meglopott ismerőse szívrohamban meghalt”. (Gazeta Wyborcza, 2000. április 6.)

Hát, ez így, ahogy van, kész filmforgatókönyv! De vajon nem kész filmforgatókönyv-e minden a világon?

2001. március 4., vasárnap

Mexikó. A szép San Angel negyedbe tartunk reggelizni. Az étterem koloniál stílusban épült – a falak vörös tufából, a boltívek világos homokkőből és ugyanilyen kőből a magas, díszes főbejárat. Az étterem neve: Fondo de Santa Clara, s pénzes emberek reggeli találkozóhelyéül szolgál. Útközben már nyitva lévő (egyébként egész éjjel is nyitva tartó) hatalmas, pompázatos virágpiacok mellett haladunk el. Mindenütt rózsák, szegfűk, azáleák és petúniák, kazalszám a sok zöld, a csokrok, koszorúk. Maga az étterem is virágban úszik, és szerencsére árnyékban áll, mert a korai óra ellenére máris meleg van, a nap erősen tűz.

A reggeli itteni, mexikói: *jugo de naranja*, *tacos al pastor*, *galletas*, *cafecito* (de tetszés szerint lehet kombinálni a rengeteg fajta dzsúszit, húsételt, zöldséget, gyümölcsöt, fűszert és tésztaféleséget). Hatalmas asztalokon tornyosulnak a különféle ételek, sorakoznak az italokkal teli kancsók, agyagtálakban, jégbe hűtve nyugszik a *frutti di mare* fura világa. A pincérek a helyszínen facsarják a friss gyümölcsök levét, szeletelik hosszú késekkel a *prosciuto* mexikói változatát, sütik a rántottát és omletteket.

Aztán autóval tovább, a Plaza San Jacinto, a Calle del Arbo felé, mindez egy csöndes, elegáns, koloniál stílusú, luxus villanegyedben; az utca felől mindenütt magas kőfalak, mögöttük – ezt csak sejtjük, mert nem lehet belátni – kertek, fák, virágágyások, szökőkutak, hűvös félárnyék, csönd.

Következik egy újabb gazdag negyed – Chimalistac –, aztán még újabb – Coyoacan –, itt áll Octavio Paz utolsó lakhelye. Amikor autónkkal elhaladunk előtte, a sofőr kikapcsolja a motort: ilyen fontos helyen nem illik zajt csapni.

2001 nyara

Éjszakai vonattal utaztam Moszkvából Rigába. A hálókocsi kétszemélyes fülkájában idősebb, alacsony, vállas férfi ült velem szemben. Negyed órai beszélgetés után barna viaszos vászon táskája után nyúlt, kivett belőle egy üveg uborkát, egy rozscipót és egy üveg vodkát. Fölvágta a kenyeret, elosztotta az uborkát, egy-egy vizes poharat félig töltött vodkával magának és nekem.

– Na! – szolt invitálva, s magasra emelte poharát. Fölhajtottuk a vodkát. Arcára megkönnyebbült elégedettség ült ki. Bemutatkozott: – Szergej Ivanovics Selajev, nyugalmazott ezredes, A Szovjetunió Hőse.

Én is megmondtam a nevemet. Elkezdett Lengyelországról, Varsóról faggatni. Valahogy szóba jött, hogy Pi?skben, Volhíniában születtem.

– Á, Volhínia! – élénkült fel Selajev. – Igen, ott történt, a Pripjaty mentén. Nyugat felé támadtunk. Egyszerű sorkatona voltam. Zászlóaljunknak át kellett volna kelnie a Pripjaty folyón, de a túlparton a németek mélyen beásták magukat a sáncaikba, éreztük, hogy a végsőkhöz fognak védekezni. Kora tavasz volt, a folyó kiáradt, olyan volt, akár a tenger.

Alig pirkadt, amikor pontonokon elindultunk. Csöndben eveztünk, hogy meglepjük a németeket, de amikor a folyó közepére értünk, az égen rakéták jelentek meg, s mindent bevilágítottak. – Az ördögbe is, gondoltam, végünk van! A németek tüzet nyitottak, zuhogtak ránk a lövedékek, kiáltozás támadt. Az emberek ugráltak be a vízbe. De a mi pontonunk úszott tovább, mígnem sűrű nádasba értünk. Kiszálltunk, lábunk a mély, jéghideg sárba süppedt. Az ember ilyenkor arra gondol, hogy csak érjen végre célba, de ki tudja, mi itt a

cél? A németek? A szilárd talaj? Egy búvóhely, hogy ne találjon el a lövedék? Ez mind cél lehetett.

A németek mintha a földből nőttek volna ki. Rohantak felénk. Kétségbeesés, félelem lett úrrá rajtunk, de muszáj előre menni, nincs más választás. Itt a németek támadnak, mögöttünk viszont üvölt a hadnagyunk, hogy aki hátrál, azt azonnal lelövi. Végül alighanem őt is eltalálták, mert valahogy eltűnt, és többet már nem láttam. Reggel szakadni kezdett az eső. Estig zuhogott. Csupa sár voltam mindenütt, úgy nézhettem ki, mint az ördög, de én már semmivel sem törődtem, mert a németek újra támadásba lendültek, s kezdtek beszorítani minket a folyóba. Megint arra gondoltam, vége, mert a vízben az ember alig tud mozogni, könnyű eltalálni. De hát nem tudtuk tartani magunkat, elkezdtem én is a folyó felé menekülni. Hirtelen borzalmas fájdalom hasított a lábamba, mert beleestem egy jókora mélyedésbe, a lábam meg vastag fagyökök közé szorult. Próbáltam kirántani, de nem ment, minden mozdulatnál egyre jobban fáj.

Úgy éreztem magam, mint egy csapdába esett állat. Feküdtem csak, és nem tudtam, mi tévő legyek. Vártam, hogy odaérnek a németek, s végeznek velem abban a gödörben. Egy egész nap telt így el kínok, éhség és félelem közepette. Leszállt az éjszaka. Puskám csövével valahogy az egyik gyökér alá nyúltam, kiszabadítottam a lábamat, de nem is próbáltam kimászni a gödörből, mert azt se tudtam, hol vagyok, merre induljak. Éhes voltam, reszkettem a hidegtől, végül, magam se tudom, hogyan, de elaludtam.

Hajnalban borzalmas ágyútűzre ébredtem. Elkezdődött a pokol! Sívítanak a lövedékek, robbannak a gránátok. Valahol távol kiabálást hallani. Aztán egyre közelebb és közelebb.

Hallom, hogy ezek a mieink, a mieink jönnek! Azt hittem, az öröm elveszi az eszemet, kezdtem kikecmeregni a gödörből.

Hogy mi történt aztán? A front előre tört nyugat felé. Engem tábori kórházba vittek, de mindjárt jött egy szekér, azon elvittek a hadosztály parancsnokságára. – Gratulálok, Szerjózsa – mondja a hadosztály-parancsnok, Leonyid Makszimovics ezredes. – Megmentette a hadosztály becsületét. A rohamot vissza kellett rendelni, de maga nem hátrált meg, hanem a helyén maradt, egyedül védte a megszerzett hídfőállást. A front főparancsnoksága ezért dicséretben részesíti. Felterjesztik magát kitüntetésre. – És valóban, Moszkvából megjött a parancs: A Szovjetunió Hőse lettem.

Szergej Ivanovics rám nézett. Abban a tekintetben sok minden keveredett. Büszkeség, amiért ilyen magas kitüntetést kapott, meg öröm, hogy túlélte a háborút. De volt abban a nézésben egy adag kisfiús, huncut fény is, olyan valakinek a ravaszka mosolya, akinek teljesen véletlenül, a körülmények egészen furcsa alakulása révén hirtelen egy sor jótétemény birtokába sikerült jutnia. Mert azzal, hogy megkapta A Szovjetunió Hőse kitüntetést, azonnal tisztí rangot is kapott, azonkívül ingyen lakást Moszkvában, belépést a legjobban ellátott boltokba, szabadjegyet az összes vonatra és buszra, ráadásul minden évben ingyenes beutalót egy tetszés szerinti szanatóriumba. Szergej Ivanovics ezúttal is éppen egy gyógyüdülőbe utazott Riga mellé, Jurmaliba, hogy a reumáját gyógyítsa, amelyet – ezt biztosan tudja! – a Pripjatynál szerzett, amikor ötven évvel ezelőtt olyan szerencsétlenül, ám egyúttal kicsoda szerencsével, beleesett abba a gödörbe!

2001. augusztus 30.

Tingatinga. Találkoznom kellett vele Dar es-Salaamban a hatvanas évek elején, amikor ott laktam. A festményeiből rendezett kiállítás katalógusában – mert hogy a Varsói Néprajzi Múzeumban nézegetem épp a képeit – az áll, hogy Tingatinga, aki 1932-ben született Tanzánia déli részén, a hatvanas években utcai zöldségárus volt Dar es-Salaamban, és hogy 1972-ben lőtte le egy rendőrjárőr, miközben egy utcai tolvajt üldözött, s véletlenül nem a menekülő bűnözőt, hanem Tingatingát találta el. Könnyen magam elé tudom képzelni a helyzetet, hiszen magam is tanúja voltam néhány hasonló jelenetnek. Ezekre többnyire Dar es-Salaam főutcája – az egykori Independence Avenue, a mostani Eduardo Mondlane – környékén került sor. Zajos, zsúfolt környék volt, tele járőkelővel, akik egymás közt lökdösődve próbálták elhessegetni a mindenféle ócska ajándéktárgyakkal, elektronikus bővítkével, olcsó élelmiszerekkel megpakolt utcai árusokat.

Az Independence Avenue környékén a zsebtolvajok hada számított a legnagyobb lidércnyomásnak – ezek a mozgékony, gyors fiúk úgy csaptak le, mint a villám, elragadták a járőkelőtől, amijük volt – táskát, retikült, tárcát, órát, nyakláncot, karkötőt, de még fülbevalót és gyűrűt is –, aztán ugyanolyan gyorsan el is tűntek, elnyelte őket a föld. Ilyen támadások esetén az áldozat sivalkodni, kiabálni, méltatlankodni kezdett, mint akit nyúznak. Mindjárt nagy zűrzavar keletkezett, az emberek fel-alá futkostak, pánik lett úrrá a járőkelőkön. Ha volt a közelben rendőrjárőr, elkezdődött az üldözés. Az elkapott tolvajt a rendőrök ott helyben, az utcán, teljes erőből ütlegelni kezdték botjaikkal. A botütések hangja fölizgatta a bámészkodó csöcseléket, a tömeg azt követelte a rendőroktól, hogy üssenek nagyobbakat – kínzást, halált, holttestet akart látni. Előfordult azonban, hogy az ügyes kis tolvajok kezdtek kicsúszni a rendőrök markából, ilyenkor azok tüzet nyitottak, s bizony gyakran találtak el teljesen ártatlan embereket. Pont ilyen helyzetben ölték meg Tingatingát is, aki gyümölcscsel és zöldséggel megrakott kékicsója mögött állt mint rendesen.

Tingatinga nagy tehetségű festő volt – egy afrikai Henri Rousseau, Pirozmanisvili, Ociepka. Afrika színes, buja, vibráló világát festette. Képei tele vannak stilizált állatokkal – elefántokkal, oroszlánokkal és krokodilokkal –, rengeteg rajtuk a madár, a fa. Találunk a festményeken varázslókat és a varázsláshoz szükséges különféle kincseket – kígyóbőrt, szárított gyíkot, porrá tört gyógynövényeket, titokzatos kavicsokat.

1832. április 13-án, latin-amerikai útjának elején Charles Darwin meglátogat Brazíliában egy bizonyos Manuel Figueireda nevű földbirtokost. A házigazda ebédrel várja Darwint: „Étkezés közben az egyik szolgának csakis az volt a dolga, hogy időről időre kikergessen a szobából néhány öreg agárt és egy tucatnyi apró, fekete kölyköt, akik minden alkalmat kihasználva folyton belopóztak... a világtól teljesen elzárva, attól függetlenül zajlik itt az élet. Ha egy ilyen magányos hacienda lakói észreveszik, hogy valaki közeledik, megkongatják a harangot, és általában díszlovásokat adnak le néhány kis ágyúból. Így adják tudtára a nagy eseményt a szikláknak és erdőknek, mert hiszen senki más nincs a környéken”. (Ch. Darwin: *Utazás a „Beagle” hajón*).

Az embereknek csak egy jelentéktelen csoportja törekszik arra, hogy gondolataival egész bolygónkat átfogja. A globalizáció folyamata a külső világot érinti, az olyan területeket, mint a kommunikáció vagy a kereskedelem, de képzeletünket még nem hatja át. A legtöbben valójában a hozzánk legközelebb álló, körülhatárolt helyről gondolkodunk, vagyis gondolkodásunk lokális. Bolygónk túl nagy, terei hatalmasak, útjai végtelenek, és mindenütt idegen emberek élnek tömegével, akikkel nehéz szót értenünk, és akik, alapjában véve, nem is igazán érdekelnek minket.

Gilbert K. Chesterton azt írja egyik esszéjében, hogy ha meg akarjuk menteni ezt a világot, patriotáivá kell válnunk. Úgy bizony – a világ patriotáivá. Chesterton ellenzi azt, hogy „az ember úgy kritizálja ezt a világot, mintha kiadó házat keresne, mintha egyre újabb és újabb lakásokat mutogatnának neki”. Meg is magyarázza, miért: „Ha én elfogadólag tekintek bolygónkra, annak semmi köze az

optimizmushoz, inkább valamiféle patriotizmust rejt magában. A legalapvetőbb lojalitásról van itt szó. A világ nem holmi brightoni bérlakás, amelyből kiköltözünk, mert szegényes, hanem családjunk erődjé, amelynek tornyán zászló lengedez, s minél szegényesebben élünk benne, annál eltökéltebben kell benne kitartanunk.“

A világ politikai tájképe állandóan változik, állandóan és olyan mélyrehatóan, ahogyan a sivatagi táj változik minden homokvihar után. Példának okáért 2001 végén Amerika két ellensége, Oroszország és Irán hirtelen Amerika szövetségeseivé válik. Vagy, ugyanekkor, Latin-Amerika az USA prioritási listáján az első helyről hirtelen a harmincadik helyre zuhan. Ebben a helyzetben képtelenség olyasmit mondani vagy írni a mai világról, ami tartós, megbízható és biztos lenne.

Határok szűnnek meg, ugyanakkor újak keletkeznek. Ez a két folyamat az egész világon egyszerre zajlik, gyakran ugyanazon a helyen. Az elektronika átlépi a határokat, eléri, hogy mindenféle berlini falak, szögesdrót akadályok, elektromos határfalak hatástalanná váljanak, ugyanakkor a Balkánon, Kasmírban vagy Cipruson határokat kell emelni a harcoló felek szétválasztása, a vérontás megakadályozása érdekében.

A globalizáció kora erősen hajlik arra, hogy *limest* emeljen (a szó eredeti és átvitt értelmében), határt, védősávot hozzon létre – *apartheidet* valósítson meg. Vagyis ugyanannyi az unifikálás, amennyi a fragmentarizálás, ugyanannyi az egységesítés, amennyi a szétdarabolás.

A globalizáció nem globális, mert szinte kizárólag Északot érinti – itt található az összes külföldi befektetés 81 százaléka.

Mélyül az ellentmondás a világ egyre növekvő „tömege” (ti. bolygónkon mindenből egyre több van) és e tömeg ellenőrzésének képessége között.

A világ gyors, dinamikus fejlődése két veszélyes deformációval jár együtt:

az első – ez a fejlődés egyenlőtlenséget gerjeszt (országokon belül csakúgy, mint világméreteken);

a második – mindenütt nő a centrum ereje és gazdagsága, ugyanakkor gyöngülnek és szegényednek a perifériák.

Mindannyian és mindenütt olyan játszmában veszünk részt, amelynek alapszabálya, hogy a győztes mindent visz (pl. a főnök annyit keres, mint az összes beosztott együttesen). Vagyis új feudalizmussal van dolgunk: a csúcson van az úr, a hatalmasság, az egyeduralgoló, lent pedig a neki alárendelt hűbéres világ – a vazallusok, szolgák, zsellérek.

Van a társadalmak természetében egyfajta, az egyenlőtlenségek kialakítására és növelésére irányuló hajlam. Ezért a társadalmak élete és története, egész fejlődésük egyúttal az egyenlőtlenségek újabb és újabb formáinak és változatainak fejlődése is.

Különböző globalizációk léteznek.

Gazdasági téren a globalizáció a piacokhoz való szabad hozzáférést és a pénztöke szabad áramlását jelenti.

Szellemi téren a globalizáció a multikulturalitást jelenti. De vajon fölkészültünk-e erre? Akarjuk-e? Nem mindig és nem mindannyian, mert gyakran elválaszt bennünket a tudatlanság, az előítéletek, a sztereotípiák, a nemzeti és vallási kisebbségekkel szemben táplált ellenszenv, gyanakvás stb.

A globalizációnak legalább három formája ismeretes: a gazdasági-pénzügyi, a kommunikációs és a kulturális globalizáció. A globalizáció, mint olyan, egyre gyakrabban válik ideológiává vagy utópiává és mítosszá.

A globalizáció jelentheti azt is, hogy a helyi kultúrák kiszakadnak elszigetelt, csöndes magányukból, és szembesülni kénytelenek a nagyvilággal. Ezért harcolnak annyira a globalizáció ellen azok, akik félnek ettől a szembesüléstől.

A globalizáció növeli a tömegtársadalom tömeg jellegét, vagyis az egyes embert már végérvényesen feloldja, szemernyi helyet sem hagy az egyénnek, az individuális énnék. Mindenkiről és mindenről csakis többes számban esik szó. A többes szám – ez ma a modern nyelvek nyelvtanában a legdiadalmasabb forma.

Globalizáció? Fejlődése hatalmas pénzeket igényel, ennyi tőkéje csak Amerikának van. Nem csoda hát, hogy éppen Amerika irányítja az egész folyamatot.

A globalizáció erkölcsi kérdései:

– felelősség-vállalás másokért a planetáris társadalomban;

– a szegénység mint maga a rossz, mint rövidebb és rosszabb élet, mint megalázottság és lezüllesztés;

– az igazságtalanság endogén természete. Az igazságtalanság a társadalmi szerveződés minden szintjén (területén, fokán) jelen van: a család, a törzs, a régió, az ország, a kontinens, a világ szintjén egyaránt;

– bevett szokás, hogy a fejlődést kizárólag dolgokban, anyagi javakban mérjük, s kizárjuk az egész szellemi és erkölcsi szférát.

Planetarizáció – vagyis egyetlen világtársadalom kialakulása, ez Teilhard de Chardin elmélete.

Bolygónk lakosságának gyors ütemű növekedése nem pusztán a Föld lakóinak egyszerű megsokszorozódása, számszerű növekedése. E növekedéssel együtt ugyanis rengeteg emberi energiával gazdagodik a világ – kezdeményezésekkel, törekvésekkel, vágyakkal, erőfeszítésekkel, tervekkel, szóval mindenféle emberi gazdagsággal, amely teljesebbé, jobbá teheti életünket.

Annak a felháborodásnak, riadalomnak, pániknak, amelyet a demográfiai robbanás vált ki (a világ népessége, amely 1936-ban 2 milliárd fő volt, 60 év alatt megháromszorozódott), van némi rasszista színezete is, minthogy az újonnan születettek háromnegyede nem a fehér fajhoz tartozik.

A gazdasági és kommunikációs globalizációt gyakran azzal ellentétes tendencia kíséri – az egyre mélyülő kulturális apartheid.

Modern világunkban megfigyelhetünk

– új egyenlőtlenségeket

– új veszélyeket.

Az új egyenlőtlenségek újfajta diktatúrákat hoznak életünkbe:

– az idő diktatúráját,

- a divat diktatúráját,
- a fogyasztás diktatúráját,
- a képzettség diktatúráját.

Szófiában, a régészeti múzeumban. Római szobrok, emlékoszlopok, kapu részletek, díszes kerámiák. Mindezt évszázadokkal ezelőtt itt, a mai Szófia, Plovdiv, Várna környékén hozták létre. A műalkotások komoly mesterségbeli tudásról, kifinomult ízlésről tanúskodnak. De hiszen a korabeli Bulgária területe a római időkben az Imperium Romanum legtávolabbi határvidéke, isten háta mögötti perifériája volt. Ennek ellenére ott is gondot fordítottak a művészetek és mesterségek magas színvonalára, a műalkotások és mestermunkák kiválóságára, minőségére, arra, hogy ne maradjanak le a centrumtól – attól, amit Rómában, Milánóban vagy Ravennában alkottak.

A múzeumban nézgelődve elgondolkodom a két globalizáció – az akkori római, és a mostani legújabb globalizáció – különbségén. Akkor, régen mindenütt fontos volt a létrehozott művek, termékek magas színvonala, ahova csak elért a centrum hatása, most pedig giccsek, bóvik, ócskaságok tömkelegét exportálják. Akkor, ott az utak és hidak, a vízvezetékek, épületek minősége mindenütt egyformán kiváló volt, most és itt viszont a fejlett, gazdag centrum és az elmaradott, szegény perifériák között megdőbentő a szakadék, amely ráadásul egyre mélyül.

Egy másik egyenlőtlenség: a világ centrumában, illetve a perifériákon tapasztalható fejlődési ütem és életminőség egyre nagyobb különbségeket mutat.

A mai világ egyik nagy gondja, hogy növekszik a szegények száma, ugyanakkor gyöngülnek, sőt, elhalnak azok az intézmények, amelyek legalább részben nivellálhatnák az egyenlőtlenségeket (a gondoskodó állam hanyatlása, a szakszervezetek válsága stb.). Az önzéssel átítatott neoliberalizmus azért különösen kártékony, mert akkor vált a gazdag államok gyakorlatává, amikor a demográfiai robbanás következtében szegények százmilliókra rúgó, óriási tömege jelent meg bolygónkon, ezek a tömegek viszont a gazdagabbak támogatása nélkül nem találnak emberhez méltó helyet a földön.

Észak-Dél – ez ma az alapvető és tartós felosztás, amely az egyenlőtlenségek fokozásával növelni fogja a világ instabilitását (Délien egymilliárd-háromszázmillió ember él napi egy dollárból, megfosztva az egészséges ivóvíztől, az oktatástól és az egészségügyi ellátástól).

A szegénységnek különféle formái vannak:

- gazdasági természetű szegénység (erről beszélünk leggyakrabban), vagyis nincs munka, nincs tető az emberek feje fölött, hiányoznak az élethez szükséges eszközök stb.;
- társadalmi természetű szegénység (az ember társadalmi helyzetének degradálódása);
- lélektani természetű szegénység (a lecsúszottság, fölöslegesség, reménytelen kilátástalanság érzése).

A globális kereskedelem új tárgyai:

- emberi szervek (szív, vese, máj),
- nők (bolygó méreteken több mint egymillió),
- gyerekek (több millió, bár a számot nehéz megállapítani).

Nem mindig beszélhetünk itt teljesen új jelenségről. E kereskedelem nagysága, mérete, kiterjedése azonban rémisztően új.

Mélyül az a szakadék, amely ketté osztja a politikai életet: van a színpad (ez az elitek helye) és van a nézőtér (ez a társadalomnak fenntartott hely). A nézőtér is megoszlik aktívakra és lecsúszottakra. Ezeknek a felosztásoknak a határai nagyon pontosak és merevek. Míg a mai társadalmak horizontálisan, úgy tetszik, mozgékonyak, vertikálisan statikus képet mutatnak. A feudális társadalom struktúrái – arisztokráciára és parasztságra történő felosztás – feléledtek és más formában ugyan, de a demokratikus világ valóságának részévé válnak.

Jean Baudrillard említi *A vég előtt* című beszélgetéseiben a társadalmi szerepek felcserélődését: régebben az alattvalók, a szegények, az elnyomottak akartak megszabadulni uraiktól forradalmakkal, lázadásokkal, ma viszont a gazdagok, az uralmat gyakorlók, a világot irányítók szeretnék megszabadulni a szegényektől, az elnyomottaktól, a lecsúszottaktól.

Ulrich Beck német szociológus írja *Risk Society (A kockázat társadalma)* című könyvében, hogy a mai civilizációban élni olyan, mintha vulkán tetején élnénk – az embernek fel kell készülnie a gyors változásokra, rugalmasabbnak, alkalmazkodóbbnak kell lennie, meg kell tanulnia önállóan dönteni életbevágóan fontos kérdésekben, szüntelenül készen kell állnia a kockázatvállalásra. Ma már nem számíthatunk az államra, magunk felelünk mindenért. Újfajta társadalmi felosztásról beszélhetünk: vannak, akik alkalmasak, és vannak, akik alkalmatlanok a kockázatvállalásra.

Valamikor az erősebbek győztek, ma, leggyakrabban, a gyorsabbak.

Már tudjuk, hogyan pusztulhat ki az emberiség – éhen fog pusztulni. És még csak nem is azért, mert elfogy az élelem, hanem félelemből és a tiltások miatt. A kergemarhakór jellegzetes példaként mutatja, mennyire félünk egy általános fertőzéstől, amelynek bármely pillanatban áldozataivá válhatunk. Már a szex is veszélyessé vált, hiszen ki vagyunk téve az AIDS-fertőzésnek, nem ehetünk marhahúst, mert kergemarhakórral fertőzünk, de disznóhúst sem, mert száj- és körömfájásnak tesszük ki magunkat. Rövidesen már a hal, a baromfi, a gyümölcs fogyasztásáról is le kell mondanunk, nem ihatunk biztonsággal vizet (ez egyébként már egyre általánosabbá válik), nem vehetünk a szánkba egy falat szalonnát vagy génszűrt gabonából készült terméket.

A globalizmusról folyó vitáknak véget vet egy globális katasztrófa, amelyről talán már csak egy lépésre vagyunk.

A jövőképek ebben a változatában a világot nem egy hatalmas háború, nem terrorista támadás, nem földönkívüliek inváziója stb. fogja elpusztítani, hanem láthatatlan mikrobák és vírusok, észrevétlen bacilusok és gyilkos mérgek, amelyek a levegőben lebegnek, s a szél hordja őket mindenfelé.

Író-olvasó találkozóm van Poznanban. A mai világról beszélünk. A találkozó után odajön hozzám két ember. Nagyon érdekes volt, mondják, de szerintünk, túlságosan pesszimista kicsengésű.

Szívesebben hallgatnának optimistább gondolatokat.

Próbálok mentegetőzni, magyarázom nekik, hogy amit elmondtam, a valósághoz képest nagyon is optimista szemléletű volt, kifejezetten a világos árnyalatokat, a meleg tónusokat kerestem.

Nem tudtam őket meggyőzni.

Gyakran találkozom ilyen reagálással. Választhatom kell: mondjam el az igazat, vagy szépítsem a valóságot? A világ ugyanis nehéz helyzetben van. Ha azonban ezt kezdem fejtegetni, a hallgatók ellenállásába ütközöm. Az emberek nem akarják az igazságot, vizsgálatot keresnek, bátorításra várnak. Ráadásul a médiumok teljesen elkábítják őket – órákon át bámulják az idillt hazudó sorozatokat, hallgatják a bárgyú rádiójátékokat, élnek a színes hetilapok által kreált nagy sztárok hamis fényében. Itt meg csak úgy jön valaki, és arról beszél, hogy vannak ám szerencsétlenségek, drámák, tragédiák is a világban. Miért mond ilyeneket? Minek?

Van még egy oka annak, hogy szívesen értünk egyet Voltaire Candide-jával, miszerint ez a világ „a világok legjobbika”. Nevezetesen: a világ kemény valóságával történő minden összeütközés azonnal erkölcsi nehézséget okoz – megköveteli, hogy aktív magatartást tanúsítsunk, hogy állást foglaljunk. Hogy ezt a szükségszerűséget elkerüljük, kérdésekkel próbáljuk menteni magunkat – segítünk-e ezzel valamit? Változtathatunk-e itt bármit is? Ugyan milyen befolyásunk lehet nekünk erre? Csakhogy ez a tehetetlenség-érzés nagyon megalázó ám! Jobb tehát, ha elkerüljük az olyan helyzetet, amelyben lelkiismeretünket ilyen kockázatos próbatételnek tesszük ki.

Caroline Moorehead „Lost in Cairo” címmel riportot közöl (*NY Review of Books*, 02.6.13.), amelyben a Szudánból, Szomáliából, Etiópiából, Libériából, Sierra Leonéból, Guineából, Ruandából stb. Kairóba menekült afrikaiak drámáját ecseteli. Itt, Kairóban, a UN High Commissioner for Refugees irodájában keresnek menedéket. Nincs munkájuk, nincs pénzük, nincs hol lakniuk. Nem tudnak kommunikálni, mert nem ismerik az arab nyelvet, nem kapnak orvosi ellátást, gyerekeik nem járnak iskolába. Mindeközben az ENSZ Irodának egyre kevesebb a pénze, a Nyugat Erőd pedig egyre szorosabban zárja be előtűk a kapuit. Feketék lévén, Észak-Afrikában lenéznek, üldözik őket: „négernek lenni Kairóban azt jelenti, hogy állandó megaláztatások és rasszista támadások között kell élni”. Hihetetlenül szegények. Világítás és víz nélküli nyomornegyedekben vegetálnak – koszosak, betegek, éhesek, félmeztelenek, és halvány reményük sincs arra, hogy sorsuk jobbra fordul.

Az embert megdöbbeníti, hogy milyen elképesztő módon növekszik az egész világon az egyenlőtlenség, amely nemcsak Észak és Dél között áll fenn, hanem e két területen belül is, különösen a Dél országain és társadalmain belül. Milyen hatalmas különbségek, mennyi feszültség, konfliktus jelentkezik, amelyeket régebben tompított és elfedett a közös gyarmati sors.

A növekvő szekularizáció veszélyezteti a nagy vallásokat (különösen a kereszténységet). Pedig, annak ellenére, hogy egyre üresebbek a templomok, hogy csökken a papság utánpótlása, semmi sem utal arra, hogy csökkenne a vallási lelkesedés mennyisége, éppen csak megváltozott a vallási megnyilvánulások és kisülések tere, a kultusz tárgya és formája. Arról a jelenségről van szó, amelyet világi vallásnak szokás nevezni. Lehet ez valamely ideológia, amely lelkes hívek tömegét vonzza, lehet a sport a maga feltűzött szurkolótáborával stb. E jelenség *újdomsága* abban rejlik, hogy Isten nélküli vallásról van szó, amelyet a modern médiavilág hirdet és terjeszt.

Ha valaki vihart akar kavarni, ha embereket, sőt egész nemzeteket akar ellenséges táborokra osztani és háborúba vinni, elég, ha egy teljesen jelentéktelen ügyet nemzeti vagy vallási szimbólum rangjára emel, s meggyőzi a többieket, főleg honfitársait, hogy ennek sorsától, győzelmétől, vagy ellenkezőleg, vereségétől függ a jövőjük, mi több, az életük.

Az ember ugyanis természeténél fogva könnyen aláveti magát mindenféle csaloa ábrándoknak, illúzióknak, látszatoknak, fantomoknak. Ritkán szánja el magát racionális gondolkodásra, annál gyakrabban veti magát emelkedetté felfújott ostobaságok, szentté avatott esztelenségek zavaros hullámaiba. Mennyire megosztotta például a XIX. század végén Düsseldorf lakóit az, hogy emeljenek-e emlékművet a város fiának, Heinrich Heinének! Hívei nagy költőnek tartották Heinét, és emlékművet akartak neki állítani, ellenfelei viszont szembeszálltak ezzel az elképzeléssel arra hivatkozva, hogy Heine gúnyt űzött a nemzeti értékekből, hogy olyan madár volt, amelyik belepiszkít a fészkebe. Az ember azt gondolná, hogy ugyan miért gond az, ha egy ekkora város valamelyik kis terén fölállítanak holmi kis emlékművet?

De nem úgy van az!

Évekig tartó háborúskodás tört ki, amelybe bekapcsolódtak Németország legnagyobb tekintélyei: magas rangú arisztokraták, miniszterek, parlamenti képviselők. A sajtó mennydörgött, petíciók tömege született pró és kontra.

Hány hasonló esettel szolgál a történelem?! Mennyi háborúskodás tört ki utcanevek, temetői feliratok, címerek, rendjelek miatt! Elég valami ürügyet találni, s máris egymásnak ugrunk, máris összeakaszkodunk, hogy szétverjük egymás fejét.

Míg a világot a XIX. és XX. század fordulóján az egyes országokon belül zajló osztályküzdelmek, társadalmi harcok és forradalmak uralták (a forradalmak exportja nem járt sikerrel), addig a XX. és a XXI. század fordulóját a nacionalista, etnikai és etnikai-vallási küzdelmek jellemzik. Természetesen továbbra is vannak egyenlőtlenségek – országosak és világméretűek egyaránt –, ezek azonban nem vezetnek robbanáshoz, nagy méretű frontális összecsapásokhoz, ahogyan azt a jelenlegi etnikai ellentétek vagy nemzeti konfliktusok esetében is láthatjuk. Vagyis napjainkban nem a vagyon a legnyugtalanítóbb, leginkább viszálykeltő kérdés, hanem az önazonosság.

James Ivory amerikai rendezővel beszélget Barbara Hollender (*Rzeczpospolita*, 2001. 6. 9.). A rendező a következőket mondja:

„Az európaiak el vannak telve a saját hagyományaikkal. Az amerikaiakat parvenü újgazdagoknak tartják, s enyhén lenéznek őket. Az amerikaiak ezzel szemben, pénzük segítségével, megismerik a világot. Az egész világot, nemcsak Európát. És tudják azt, amit az európaiak nem tudnak: hogy az öntelt öreg kontinens már nem a világ közepe. Hogy léteznek nagyszerű, ősi kultúrák Dél-Amerikában, Ázsiában”.

Különböző afrikai, ázsiai és latin-amerikai országokban most, a XXI. század kezdetén szerzett benyomásaim: Európa jelenléte és befolyása egyre csökken bolygónkon, s ez a folyamat az utóbbi években kifejezetten gyorsul. Egyre kevesebbet látni Európából Afrikában, Ázsiában és Óceánia területén. De még Latin-Amerikában is. Régebben ezeken a helyeken mindenütt találkozom európaiakkal, mindenütt ott voltak. Mint kereskedők, misszionáriusok, adminisztrátorok, technikusok, orvosok jelentek meg az idegen földrészekben, sokan közülük le is telepedtek. Saját gyáraik, farmaik, iskoláik, negyedeik voltak. Mára semmi sem maradt mindebből.

Senki sincs már ott ezek közül az emberek közül. Távoztak, szétszóródtak, kihaltak, újakat pedig nem látni. Ha jönnek is európaiak, csak rövid időre, pl. diplomáták vagy misszionáriusok (ez utóbbiakból egyre kevesebb van). A harmadik világ országából eltűntek a népes európai közösségek: a franciák elhagyták Algériát, a portugálok Angolát és Mozambikot, az angolok Indiát, a hollandok Indonéziát, az olaszok Etiópiát. Az európaiak távozásával eltűnnek egykori jelenlétük nyomai is: építészetük, templomaik, könyvtáraik, üzleteik.

A harmadik világ nagy kulturális születésének vagyunk tanúi, társadalmi kezdik kifejezésre juttatni, hogy büszkéek hagyományaikra és kultúrájukra. Ugyanakkor, ahogyan Fareed Zakaria amerikai esszéíró mondja, Európa sok évszázados expanzió után kezd elszigetelődni a világtól, bezárkózik saját falai közé, s egyre inkább csak magával foglalkozik: „Régebben Európa vezetői magabiztosan mozogtak a világ színpadán. Helyüket szűk látókörű emberek foglalták el”. (*Newsweek*, 2001. június 18.)

A harmadik világ „leckét ad” némely európaiaknak abból, hogyan kell élni és viselkedni. Például: a Boszniában szolgálatot teljesítő ENSZ-rendfenntartó csapatok közt van egy ghanai egység is. A fekete bőrű katonák igyekeznek szétválasztani az egymással ellenségeskedő szerbeket és horvátokat. Azt mondják, hogy ez a gyűlölködés saját országuk egykori törzsi konfliktusaira emlékezteti őket.

Amerika és Európa – két eltérő, és egymástól egyre jobban különböző gondolkodásmód, világlátás. Amerikát optimizmus, gyakorlatiasság, dinamizmus, magabiztos tárgyyszerűség jellemzi („ha gond van, azt meg kell oldani”). Az európai gondolkodás – épp ellenkezőleg – kétkedő, szkeptikus, az ironikus távolságtartást értékeli.

Az európai kultúra, összevetve az amerikai kultúra szellemével, nosztalgikus, sőt katasztrofista; makacsul a visszapillantó tükörbe bámul, pedig autó vezetés közben előre kell néznünk!

Az európai ellentmondások közé tartozik, hogy egyfelől mindenütt azt hallani, azt olvasni, hogy a régiók Európája felé tartunk, másfelől viszont amint egy régió megpróbál nagyobb függetlenséget, valamilyen autonómiát kiharcolni magának, azonnal szembe találja magát az állam ellenállásával, ebből konfliktus, nem egyszer háború kerekedik. A leggyűlékonyabb helyek: Spanyolország és Olaszország, Belgium és Ausztria. Decentralizációs törekvések vezettek a balkáni háborúhoz is. Kisebb terjedelmű, gyengébb erejű feszültségek azonban sok más országban is jelentkeznek.

2001. szeptember 11.

AMERICA UNDER ATTACK – ez a felirat futott a képernyőn a CNN felvételei alatt.

Az egész eseményről a varsói „Panorama” műsorából értesültem. Délután négy óra volt. A következő néhány órában el sem mozdultam a tévé elől. Ismétlődő képek a World Trade Centerbe becsapódó repülőgépről. Páni félelemben menekülő tömeg. Egy rendőr, aki az útkereszteződésben megpróbál valamiféle rendet tartani. Csupa por mindene, megszeppent, tanácstalan.

Sir Michael Boyce tengernagy, a Brit Hadsereg vezérkari főnöke mondja: „Terrorizmus elleni háborúnk 50 évig fog tartani, annyi ideig, mint a kommunizmus elleni hidegháború” (*The Daily Telegraph*, 01. 10. 27.).

Kemény, tolatkodó ideologizálás idejét éljük; mindenütt ezt firtatják: támogatod vagy ellenzed, pró vagy kontra?

Modern világ – sehol sincs tökéletes csönd. Hogy ilyen csöndre leljünk, különleges expedíciót kell szerveznünk, kimerítő kutatásokat kell végeznünk. Lehet, hogy a csillagok közt van igazi csönd? Állítólag ott sincs. A csillagokat kozmikus viharok, villámok, kisülések reszkettetik. A csillagászok azt mondják, hogy az egész Tejút örökös robaj, száguldó meteoritok süketítő vonyítása, zuhanó üstökösök süvítése. Szóval, az ég csak az igazi pokol!

(folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Kiss Ottó

Aszfaltoznak

Senki sem tudja,
mióta aszfaltoznak itt
ezek a lapátkezü, szőrös munkások.
Szép nagy út lesz ebből,
csak ezt hajtogatják folyton,
szilvapálinkát isznak
és erős cigarettát szívnak hozzá,
és ebédszünetben húst esznek,
nem kecske vagyunk mi,
mondják a lapátkezü, szőrös munkások,
és nevetnek.
Olyanok ezek,
mint akik még nem láttak angyalt,
meg nem is látnak már soha,
mert mindig csak lefelé bámulnak,
a földre,
mert mindig csak aszfaltoznak,
nappal is aszfaltoznak
meg éjjel is aszfaltoznak,
ezek éjjel-nappal aszfaltoznak,
és csak azt hajtogatják folyton,
hogy szép nagy út lesz ebből,
és köpnek egyet,
szép nagy,
mondják a lapátkezü, szőrös munkások,
aztán csak aszfaltoznak,
és megint csak aszfaltoznak.
Senki sem tudja,
mióta vannak itt,
senki sem tudja,
mióta aszfaltoznak,
csak azt, hogy aszfaltoznak.
Lehet, mondják a népek,
hogy mindig is aszfaltoztak,
mert olyanok ezek,
mint akik mindig is aszfaltoztak,
meg olyanok is,
mint az elítéltek,
hogy nem látták megszületni
a gyerekeiket,
mert akkor is aszfaltoztak,
és nem látták őket felnőni sem,
mert akkor is aszfaltoztak,
lehet, hogy ezek
nem is csináltak soha mást,
mondják a népek,
mindig csak aszfaltoztak,
nappal is aszfaltoztak
meg éjjel is aszfaltoztak,
ezek éjjel-nappal aszfaltoztak,
és csak azt hajtogatták folyton,
hogy szép nagy út lesz ebből,
és köptek egyet,
aztán csak aszfaltoztak,
és megint csak aszfaltoztak.

Tandori Dezső

Lábon vett filozófia

I. Létfogadás

Mottó: „Gyerünk akkor, angyalom...mint a műtőasztalon”
T. S. Eliot; T. D. ford.

Szerencsétlen – de alább ne adjuk: boldogtalan – az írás, mely nem olvasójának szól.

Létfogadás – ugrás a nagyjából bizonytalanba – az írás, mert nem tudja, olvasója ki lesz, ki lehet. Ki lenne, ki légyen.

Mert Eliottal tartok, tőle is az új fordulatot nem remélő kitételrel, ebből az írásomból minden tarkaságot elhagyok. Bár belementem, lesz itt olyasmi. (Pályák rajza, lófej. Ám legyen, ha ideismételve bárki illeszt ilyet, magam nem.) Megmondom, miért vonakodom végtén is megírni ezt. S miért írom meg? Mert ígéretet tettem rá. Az ígéret igenis legyen erősebb, mint visszavonása. Akasszuk az elveket a falra, nyerjen az élet, ha valóban az. S ez a könyv, tudom, az lesz.

Létfogadást két okból említek lófogadás helyett. Mert a kutyafogadás is együtt fut a lovak programjával – a nemzetközi, SIS-jelű adás képernyőin –, s mert rá kellett jönnöm, akadhatnak oly pillanatok, azaz órák, napszakok, amikor az agárversenyre nagyon is ráhangolódhat a különbeni „pacis”. (Ezt a szót utálom.)

Utálom? Érzelmekről van szó tehát, van szó érzelmekről, érzületekről is feltétlenül. Hazánkban – bocsánat: errefelé – a lóversenyfogadással kapcsolatban óhatatlanul felmerül egy-egy négylábúakon elkártyázott úri birtok képe, a mágnások mulatsága stb., miközben udvariasság lenne azt mondanunk bárkinek, hogy ez-meg-az-a-hasonlata higan kispolgáris, prolis, úriosztályias, avittas. De a lóverseny, amúgy szívemélyről, szidható, lenézhető.

Miért mondtam e periodika iniciátorának, hogy magam a lóval mint élő lényel külön foglalkozni már nem bírok? Mert magam a madarakkal jegyződtem el. És monogám alkat vagyok, csak nagy boldogtalanságok árán tudtam, ha bírtam, ha kellett, emígy-úgy másmilyen lenni. Mostani monogámiam ez: az elioti. Hogy nem remélek új fordulatot, magamnak már nem; hogy nem remélek. S ehhez „képest” ezt a cikket megírni is: kilengés. A cikk nem felesleges, de hogy megcsinálom, úgy érzem, a magam számára az. Boldogtalan írás, mert nem olvasónak írom. Mert valóban mindegy, ki mit szól hozzá, megéri-e stb. De hiszen én éppen e jegyben, e tudatban, emez érzületből csinálom, amikor csinálom, a létfogadást, és ezért vagyok együtt madarakkal. A monogámiamat e jelben evidencializmusnak is nevezhetem. Világos, hogy nem emberkapcsolatokra irányul (mellesleg: irányulhat), nem elvekre (mellesleg: azokra is), nem következetességre (gyanús!)... hiszen ezt a cikket is, még hozzá érdemben az említett hitetlenség okán, egyszer már visszavontam. De, ismétlem, győzzön az ígéret, az élet legyen a „lét”, nem pedig az élet elevevességének (következetességes, azaz mégis következetlenséges) megtagadása.

Ennyiben elnézést kértem hát magamtól.

*

Mit tapasztaltam tegnap délután? Ha nem három, hanem hét kiváló „kapcsolatommal” (ismerősömmel, barátommal, kollégámmal... egyik szó sem pontos) beszélgetek telefonon két át-létfogadott napom (délutánom) után, akkor sem jutok többre. És így is igen sokra jutottam. Meghallgattak, többé-kevésbé „fogták” az adást, nem ellenszenveztek velem és ló-kutya-témámmal, nem kelteztem elégedetlen érzést (hogy költötték rám hiába így a telefonpénzüket), ám az is nyilvánvalóvá lett, hogy most már „véggépp” látom a lóval-úgy-ahogy-az- nekem-van az úgynevezett „kibeszélhetetlenségek” számát szaporítom eggyel. (A kutya is az „egy”-be illik.)

Mivel azt a fogalmat, hogy „értelme van” nagyon magasra veszem – ld. József Attila a költőről, aki túl magasra vette magát, túlsúlyos volt az-adta-lelkem stb –, hadd mondjam: semmi értelmét, senki olvasóját nem látom e dolgozatnak. Mivel magam pontosan tudom, legfőbb most majd rendezem, mi is van „nekem” e ló-kérdéssel összefüggésben, értelme az írásnak a számomra sincs (mert csak a stilizált írást tartom a magam számára mostanság értelmesnek), olvasója azonban egyetlen egy lesz feltétlen, hitellel: én magam.

*

Boldogtalan, mert túl furcsára sikeredő írás, az lesz ez.

Tegyük tételsorjázatotóvá.

A ló: tárgy. (Most nem az élő lovakról mondom ezt.) Vele kapcsolatban is van mindenféle.

Például a lófogadás. Ez az, hogy bizonyos Szervezetszerűség (háttérben a lovak létével, a tenyésztőkkel, a tulajdonosokkal, a trénerekkel, a versenyszervezőkkel, a zsokékkal, a pályákkal etc.), a bukmékereké, angolul (a magyar lóversenyügyet nem ismerem, nem is nagyon érdekel, ahogyan az argentin etc. sem, mindössze 7-8 európai ország pályáin jártam, SIS-en dél-afrikai, ír, francia, angol és hong-kongi pályák versenyein kívül nem nagyon fogadtam egyebet), tehát a bukmékerek szabják meg, változtatják az úgynevezett SP-t (Starting Price-t), tehát hogy mennyiért adják „neked” a lovat, teszem azt 1 angol fontot felteszel, akkor Lusanda Manda (egy ló), a favorit erre az alapösszeg 1/8-át „dobja”, Kurgunda 8-szoros pénzt ad (ő nem valami esélyes), Milly Haha pedig 5-szörös pénzt, ellenben rácsábulhatsz Takego Brekegóra is (100/1, százszoros pénz, ah, néha nyer ily ló). Tehát a lófogadás, ha nagyon a végsőig viszem, egy Szervezet és a „te” viszonyod, senki rád nem kényszeríti, te akarod és te is teremtéd meg a kapcsolatot, jómagam, mivel már csak a kr-i kormányzóság úgynevezett fogadóirodáin (van vagy 20 ilyen) intézem, ha intézem, ezt a dolgot.

*

Valaha pályákra is jártam, valaha jártam a g.-i grófságba, a d.-i szövetségi földre, n.-b.-be, netán a j.-szigetre, többé nem. A kr.-i kormányzóságba is lehetetlenné válik lassan az utazás, mert semmiféle részletét nem bírom többé elviselni. (És igazam is van. Semmiféle odamenés, fix időpont etc. követelményét nem bírom elviselni. Túl sok kötelező feladatot hajtottam végre életemben, el is kophattam ilyesleg.)

Manapság pályákra tehát (a kr.-i kormányzóság sem kivétel) nem járok.

Valamit még a fentebbiekhez, bukmékerek stb.: van a totófogadás is, nyilvánvaló. Ahol a jónép határozza meg, egy ló nyerevénye – tétre, helyre stb., a „tét” győzelmet jelent, magam a 12 évnyi létfogadás utolsó 10 évében csak tétre játszom, ezt nem tartom vita tárgyának, ahogy cikkem egyetlen részletét sem. Közölni akarom csak itt, amit bírok. Ergo, ha a közönség véleménye dönt a ló hozadéka felől, világos, hogy a közönség viszi le 8,35-ről 3,97-re a lovat, ha ugyanis sokan tesznek rá sok pénzt. A bukmékereknél is leviszi a közönség, de nem ily matematikai szigorral és pontossággal, mint az elektronikus totóban. (Franciaország, Németország stb. Anglia: bukmékeres.)

*

Miért kezdtem 1990-ben egyáltalán foglalkozni lófogadással? Számos könyvemben, tömérdek cikkben megírtam. Ám legyen ez, hadd legyen, végső szavam. 1966-tól 1989–90-ig tömérdeket dolgoztam, viszonylag jobb szerzőket műfordítottam stb. Változtak azonban a nyomdai körülmények, széthulltak a kiadók, változott a világ. Főleg pedig meghalt 1988-ban Szpéro verebem, aki miatt 11 évig ugyanúgy nem utaztam sehová, ahogyan most, 2003-tól talán (de csak talán) megint nem fogok, s ahogy Szpéro meghalt, mintegy „nyitottam” (létemen), még fellépéseket is vállaltam, ahogyan az manapság végképp nagy divat lett (az írói megélhetést is biztosítandó). A szereplésekből kiszerettem, nagyobb hasznom nem lett belőlük, ellenben, s a krt.-i kormányzóságban éppen, miután ott és más honokban is mindenféle (számomra érdekes) kulturális ajánlattal éltem sebtén (és gyakorítva), nem maradt más, nézmem kellett, mi van még (lehetőleg nappali és szabad ég alatti) program. Ilyen volt a lóverseny, elkezdtem kijárni, belső sűgások (Szpéro és más madarak neve, egy teherautó felirata aznap stb.), urambocsá logika alapján is fogadni... és itt álljunk meg.

1993–94-től irodalmi tevékenységem ismét felfokozódott, nem hagytam magam (belülről sem) legyűrni-tűrni, s ma így semmi baj. Csak hát...csak hát...csak hát. Ha annyit mondok csupán, hogy maguk a kiadók jegyzik meg (ha nyíltak), hogy „ugye, iszonyú a honorárium, amit fizetünk?”, és ha annyit jegyzek meg csupán, hogy 1990-es honoráriumaim névértéke (!!!) alig csekélyebb, mint a mai, és ha azóta 20-szoros, 50-szeres áremelkedések történtek („estek”, Milly Haha!), mindent megmondtam.

Üzletember nem vagyok, politikai pályát választani végképp nem bírnék, 32. éve vagyok úgynevezett szabadfoglalkozású – ergo valamiképpen magamnak kellett összehoznom a megélhetésemet 1971-ben (könnyű volt) ugyanúgy, mint a 80-as években (néha nehezebb volt), a 90-esek elején (nem is volt rossz), manapság (kétségbeejtő!) –, hát állást sem vállaltam. Nem vagyok pozicionált, nem vagyok érdekszövetségek beltagja stb.

Mármost kellett valami nekem akkor 1990-ben, „ahol” a létezés ütőerén, a konkrét történések áramában tarthattam a kezem.

Nekem ez lett „a ló”.

Játszottam szelíden, vadul. Nyertem és vesztettem. Ezekről mind szóltam könyveimben. (Tandori, e név alatt kikereshetők, fölkelhetők e könyvek, van vagy 4.)

Afféle elgondolásaim is voltak, hogy bizonyos összegeket rendszeresen meg tudok nyerni „a lovon”. Lehet, hogy meg tudtam volna. Végső soron nem tudtam.

„Végső soron” ez alakult: mászkálás a városokban (találkozások kizárva, csaknem teljesen) – már nem teljes szívvel. Lófogadás – „még nem” teljes szívvel, aztán sosem igazán teljes szívvel.

De nem is úri passzióból.

Nem szenvedélyből.

Nem úgy, ahogy a legkisebb ember: tízforintokat összekotorva, pennyket, hármashufutóra (szakszó), placepotra (helyfogadás egy-egy nap több futamban) etc. Hagyjuk a szakmát.

Nem úgy, mint a gazdag ember, aki azért mértékkal rak. Ám a siker, az adrenalinvágy hajtja. A becsvágy. Ilyesmi.

Úgy sem, ahogyan kétségkívül lehet fogadni, és olvastam effélékről a szaksajtóban: tényleg böhöm nagy összegekkel. Megjegyzem, Angliában egy adott évben alig öten éltek meg lóból (fogadásból). Már ameddig. Tehát hagyjuk ezt is.

Magam a „lovon” sem nem gazdagodtam, sem nem szegényedtem „meg”. De ez, fontos bár, mellékes. Másról kellett itt, saját igényeim szerint, írnom.

*

A kr.-i kormányzóság provinciális világvárosában láttam jól, mivé is alakult számomra a fogadás.

Létfogadásá.

S forma szerint azért mondom ezt, mert a ló mellett ott a kutya is. Egyszer például bementem egy nagy fogadócsarnokba, mint rossz-télikabátú szegényember egy görbe csajka levesre valahová, netán melegedni. És ültem, ültem (télikabátban). Azt nem állítom, hogy forma szerint tényleg szegény lettem volna. (Tehát megvolt a módom a gazdagodásra.)

Közbevetőleg: a mai botrányos (általában csaknem mindenütt botrányos) írói-fordítói honoráriumokat nézve alakult ki egy normám. Nem tartom értelmét másféle játéknak, mint hogy, mondjuk, egy közepes cikk-díjazás összegét elérje egy-egy nyerevényem. Vagy annál többet ne veszítsek. Ez két délután tarkaságosan a nullára szokott kijönni, de iszonyú megpróbáltatások, adrenalinos bódulatok által. (Olvastam, a siugrók szinte napokra behülyülnek az ugrás izgalmába, a lassan lemenő magasult vérnyomásba, a már említett félszökkené, lassan, 2-3 nap alatt visszaereszkedő adrenalin szintbe.)

Na?

Itt térek vissza telefonbarátimra. De még a kutyákról. Játszottam bár kutyát (agárverseny) 1994-ben is gróciában, aztán néha Blongomban, a kr.-i kormányzóságban, de komolyabban nem érdekelt. E rossz-télikabátos, dermedten-ücsörgős, poros téli dél-után-időben viszont, mikor még dél-afrikai versenyek sem kezdődtek (végképp hazard dolgok? nem is biztos!), magamba roskadva kezdtem tanulmányozni a mintegy 13-14 percenként, sőt, gyakrabban, 7-8 percenként indított kutyaversenyek esélyeit. És (9 futamból) 5-öt (!!!!!) hol bizonyosan kiszűrtam. Jó, 1 favorit is volt, de az is 7/2 (három és félszeres pénzt fizető tét), aztán volt futam-rossza (5/1-

ról 7/1-re leszaladó), meg még sokféle esélyű, jól fizető agár.

Egyet sem játszottam.

És még a főnöknől (ellentétben kis szolgálai beosztottaival) hagyná is, tudtam, hogy „hihetetlen summákat” tegyek fel. S ha én játszom, és ha ő hagyta volna, messze, de messze több pénzt kapok egy és negyed óra alatt, mint egy szegény lovas könyvemért(!) idehaza kaptam. (Csak idehaza jelent meg.)

De hát – ha nem játszottam?!

S miért nem?

Ennek „lét-okai” voltak. Nem hittem el. Még nem voltam bódulatban. Ergo a pénzemre vigyáztam. És... és... és... Félttem, háromszor, negyedszer, ötödször, isten az atyám, úgysem találok el.

Akkor végre játszani kezdtem. Lovat. Háromszor vesztettem. Egy képtelen ötlettel kitaláltam Dél-Afrika következő futamának leendő nyertesét. Legyen a neve Kileau's Fire (Kiló tüze). Teszek rá egy kilót! (Nem akármilyen pénzben. De úgy, hogy vesztésem visszajöjjön, meg sőt!) És belém állt a derékzsába fájása hirtelen, úgy, hogy nem bírtam tőle előkotorni a tárcám!!! Sőt, rám tört a fosás is (el volt csapva a gyomrom), hát rohannom kellett az illemhelyre. „Kiló” tüzes formában nyert. Elpályáztam.

Ilyenkor nagy a lét-tehetetlenség a városi vánszorgóban.

Valahogy „olyan” állapotba hoztam magam (nem okvetlenül pár deci borral csupán; a jó ég tudja, mivel – semmivel! mert mi a „lét” is? semmi), bementem egy másik irodahelyiségbe, ott először újra vesztettem (kezdettről tragikusan sok lenni a veszteség), majd harakiri-alapon, de mély érzéssel megvettem egy futam leggyengébbnek ítélt (hajdan jó! tulajdonosai által remek zsokéra bízott), iszonyú súlyt cipelő lovat... „aki” gyönyörűt nyert! Kezdtém visszajönni. Aztán valami irdatlan-ordas favoritot játszottam, rekord-pénzzel, a ló még sosem nyert, ráadásul amatőr futam volt. De egy Miss Sperron nevű hölgy vitte. (Sziperó. Megint a sűgás.) És meg tudtam alapozni másnapi visszanyerési („végső visszanyerési”) reményeimre.

*

Másnap egy intézkedő (kötelességét tevő, autóst büntető) rendőrt láttam (officer, rendőrhivatalnok, ahogy Gróciában vagy a kr.-i kormányzóságban mondják), fájt a hasam, mentem, vánszorogtam. Deréksajgásom (átmenetileg) elmúlt. Mára pokolian kijött megint. Jámi alig bírok.

Nem tudtam, mit kezdjek napommal. A veszteség nem volt drámai (Trouble Ahead és Garolo, a két említett jó visszahozott csaknem mindent), ergo nem voltam „köteles”. Ösztönösen egy ismert, több-irodás fogadóterep felé metróztam, s láttam, az aznapi Dél-Afrika elkezdődött. Egy Nonentitas nevű, 16/1-es (jesszus!) ló nyerte az első futamot. Ezek a dél-afrikaiak általában iszonyú jelentéktelen versenyek, ámbár egyetlen verseny sem igazán jelentéktelen, ugye? Bizony nem. S mégis.

És a második futam listáját egy Duty Officer (jesszus!), Szolgálatos Tiszt (rendőr) nevű ló vezette. Komoly előnnyel. 3/1...a többiek 5/1...És a Duty Officer „lelent” 14/5-re, már nem is háromszoros pénz (pluszba van ez mindig angolszászában...) – de nekem bőven hozta volna egy tűrhető kis rátét a veszteséget, vissza szépen...S nem tettem meg a lovat. Én barom. Miért nem?

Elmentem bánatomban a dombok közé. Sejtettem, Duty Officer nyert...de nem néztem meg a kiprintelt eredményt. Aztán a közeli másik irodába mentem, közben lement egy futam, jött a negyedik. Látom, Duty Officer volt a győztes, hú, deprimáló. Az utcán látott rendőr...nagy sűgás volt! De a logika parancsa sem lehetett volna más. Mit tegyek most?

Éreztem, ezt a futamot, ahol az első tíz ló olyan 5/1, 6/1, 8/1-en állt, valami esélytelen, dögösen esélytelen induló nyeri. Választhattam egy 20/1-es, egy 16/1-es és egy 14/1-es közt. De mert kiprintelve láttam, a 14/1-est (mondjuk, az About Krusen nevű lovat, neve nekem mit sem jelent) ugyanaz a zsoké viszi, aki a Duty Officerrel nyert, hát azt mondtam, ő nem dupláz ma.

Játszottam a 16/1-est. Negyedik lett. Nyert About Krusen.

Túl sokat tudni se jó olykor.

*

Aztán tehetetlenül bolyongtam, elmentem megint az előző napi, jóhaver, visszanyeregetős irodára. Haverkodással nem szabad elterelni (hagyni) figyelmed a játékról. Vesztettem tovább, akkor szépet nyertem, közelítettem a 0 szintet. Kidolgoztam magamnak okosan egy El Blade nevű nagysúlyút, minden okom megvolt rá, hogy játsszam.

Pultos haverom kérdezte is: miért nem játszottam mégis? Helyette miért mégis mást? Ki tudja. Ilyen vagyok.(?)

Még kis ügyetlenkedés következett. Utána – eljött a révület, az ihlet igazi pillanata (aznap megint, ahogy Trouble Aheaddel előző nap; sajnos, a magyar olvasónak az angliai zsokék nevei sem mondanak semmit, mindegy, én meg egyebekhez nem értek, amikhez az itteniek igen...vagy állítólag értenek...mindenesetre érdeklődnek). És rezzenetlen holtbiztonsággal játszottam meg a 6/1-es Flash Gordont. Rég tartozott nekem a zsokéja is...vagy neki én.

Rajt-cél győzelmet aratott az igen szerényen értékelt „Gordon”. E gordonkázással (az itteniek az ilyen humor értik?) befejeztem zenélésemet. Abszolút 0-szaldós lettem. (Az egész kr.-i út egy petákomba sem került.)

Elpályáztam, csatangoltam, mit tegyek? Létköltézetem nem sűgött semmi kalandosat, poétait, ellenben fájt a hasam. Aludni tértem némi sikertelen evési kísérlet után. Másnap hajnalban utazás haza, ide. Ilyenkor eléggé összevissza alszom. Most ez viszonylag jól ment.

Hajnalban egy kis mozdulat nyomán rádöbentem: iszonyú baj van a derekammal. (Gerincemmel, keresztcsontommal? Izom? Mész? Ideg? Egyéb?) A cipőmet alig bírtam felhúzni. Valahogy hazavonatoztam, délutánra már mozdulni alig bírtam. Az éjszaka végképp „betett”: az ily bajnoknak a fekvés nagy átka.

Most jószerén mozgásképtelen vagyok. (Lábilag. A gépelés megy.) Elgondoltam: egyszer „élet-halál” dolga volt, hogy az angliai „hosszú őszi versenyt” Pat Eddery, sokszoros champion nyerje „nekem”. (Silver Patriarch nyergében.) Nyerte, egyik legszebb utam lett így az, majdnem búcsú-utam. Filmeztünk, németre fordítottam népmeséket...mára az egésznek semmi jelentősége a számomra. Mégis.

A szomorúbb (lét-jel?), hogy már egy-egy Trouble Aheaddel, Flash Gordonnal sem támad öröm a szívemben. Nem élvezem. Nem is érdekel. Érdekem csupán. Nem érint meg.

*

A létfogadás a műtőasztal?? Ne!

De hadd zárjuk még szomorúbban. (Vagy hogy kajánul örvendhessen, aki nekem nem akar jót.) Zárjuk csak szomorúbban. Hónapok óta van ez: alig vonszolom magam az utcán. „Unalom, töprengés...” Ilyesmi. Létmászkálás. Előország, hátsóország? Nem is nagyon akarok beszélni senkivel.(!)

Akkor a telefonok...? Mint az írás, ezek is?

A zsörtölődések? A szálkásságok? Ki-ki tényleg kiérdemelte?

Nem tudom, nem tudom. A ló is angyal? A veréb is? A kabóca?

A lónál (kutyánál) mit „tudok”? Mi adja a mit? Angyalom!

Salinger a kabóca hangjáról: nem árulkodik róla, mikor fog elhalni, megszűnni. S a „zárjuk csak szomorúbban” adja az *írást*.

Holott, mondom, reménytelen.

Hogy például a vonszoló, önkéntesen vonszoló járásra – így lebénultam.

S még csak annyi „kedvem” sincs, hogy „szegődjek”.

Csinálok csupán. A micsodát?

Létfogadás, létfogadás.

Fogadom a létet.

II. A bajrul (bajokrul)

... és műveinkrül

„Nem is gyógyulhat meg rendesen az, aminek rendes baja nem volt.”

Új altatóval végigálmodtam az éjszakát. Bár másfél órányit – jóval éjfél után – éber gyötrelmekben hagyott ez a szer is, hanem aztán (bár másfél óras szakaszokban) álomhoz és álmokhoz engedett; álomba és álmokba bocsátott.

Mintha a parton ülne valaki, az éjszakában, és a palackot bele-beleeresztené a kis folyóba, mely majd nagyra szélesül, és a többi... és nem tudja mondani: „Menj, te palack...!” – csak merítgeti, kihúzogatja: így tett velem ez az éjszaka, így tett a körzeti orvos által felírt szelíd, visszahatás nélküli (majd meglátjuk!) gyógyszer, így „tettem” magammal én... és csak kétszer ébredtem érzetre, de talán *már* nem rettegésre... Vagy inkább beletörődésre csupán; azaz beletörődésre bár, hogy fájdalmaim nem múltak el a másik szertől (Ibuprofen-származék) – – – ám épp ezt a létfogadást, a meglétnek ezt a rettegető fogadását, az ilyen-kényszerültet, ezt próbálok elmondani itt. Rövidség lesz a célom. Így, s nem a parton ülő merítgető mintájára, így cselekszem, ha sikerül, megkísérlem mindenesetre.

Most épp nincs az a fájdalom. Bátran állok is fel. Ültömből felálltomban jön a legtöbbször. Éles alhasi (?) fájás, lágyéki égés, alkalmasint egy tizenöt éves sérvműtét helyén... de ne vágjunk elébe, ne rontsuk el. Beleborzongok: vágni – csak ez az egy ne legyen megint. Ez nem lehet, nem lehet. (Mondom tehetetlenül.)

És közben, hajnali szobámban, halkán szól a 3sat adó híreit kísérő, ma történetesen lágy, slágerfeldolgozó, akusztikus-gitáros, kombós dzsessz. Amolyan kicsidzseszi. Ó, Istenem, részben a 45-ös háború utáni időmből, érzékeny hat-nyolc éves voltam akkor (az érzékeny szót jól használom; attól még az élmények nyersegek voltak, romhalmazok égtek, sült birkaszag szállt, és csak az ég a megmondhatója, hogyan nem robbantunk fel a mindenféle aknáktól, melyek ott voltak szétszórva a majdnem bejárata-hegyéig feltorlaszolt Széchenyi-alagútban; másrészt későbbi évekből, melyek szintén eleggyel voltak dédelgetőek és nyersegek. Ez a dzsessz szól, mert ezen az adón szoktam megnézni a legközelebbi fogott sporthíreket. Ma például, azaz tegnap, kikapott a Liverpool, a Real meg 3:0-ra kikészítette Rómában a Rómát, na. Rajta.

És – hohó – nem akarí játsszik. Wes Montgomery. Vagy úgy.

*

Vesszenek a hírek, vesszen a csönd – ó, ez a dzseszi nem zaj! –, már túlestem a focieredményeken (Bajnokok Ligája etc.), a váratlan ajándéknak örülök. Ó, Istenem, én úgy tudok örülni a váratlan ajándékoknak... kivéve, ha 10-az-1-hez és 8-az-1-hez és ilyen lovakat kell megtennem értük, vagy idegen városokban kell tehetetlenkednem. Ilyet nekem, nagy ég, soha! Amennyiben lehet. Mihelyst lehet: soha – aztán onnét én a többiről már teszek.

Így hallgatom a zenét, de közben kimegyek a konyhára is, hogy Totyi madarunknak előkészítsem a kosztját, a mait. Kíváncsi vagyok, belém vág-e a sajgó, égő érzet valahol ott jobb combhajlat felett, attól kicsit balra. (Nem a szerv fájl!)

*

A szó szorosabb értelmében a lábhoz sincs köze ennek, a jelek szerint nincs sok, nincs közvetlen köze a lábhoz, meg hát nem nagyon van a filozófiához se, habár...

Habár!

Bár ne fájna. Filozófálok én napestig. Iszom, vagy nem iszom; fogyasztom magam – jól felhíztam a nyáron, merészen kosztoltam: kolbász, szalámi, grenadérmars, pirítós kenyér margarinnal... s ah ezt-azt bőven köpködtem is, azért csak ment le mindenből, és több nap mentem föl bizonyos mennyiség fölé a borral, mint nem... és ültém, ültém, mert *rengeteget* dolgoztam, és ha ezt én mondom... Meg tudom becsülni, ha dolgozhatom. Nem könnyű munkához jutni, de vannak – szép számmal – rendes helyek. Vannak aztán az öröldék, ugyanígy; kiőrölnek téged, összevissza örölnek stb. Ezért jók a rendes helyek, amiképpen az idézett mondás hasonlót mond. Bajban van minden „hely”, de rendes legyen az a baj. Ne megrohasztó baj, ne mást-kiirtó baj, nem szabad lélekölőnek sem lennie a bajnak...

A lelkemet ölné meg pedig, ha nekem kórházba kellene mennem. Mert nemcsak az egyik legnagyobb melózós vagyok, hanem az egyik legnagyobb magányos is. A legeslegeslegnagyobb! Olvasóm, te ne tudnád? Szerkesztőim, jók, ti ne tudnátok?

Viszont most összekapom magam, felkelet a karszékéből. Fog-e égni, fog-e fájni? Na ja, 6 szem tegnapi-éji Nurofen után csökkennie

kell(ett) a fájásnak-égésnek, ha istennel van a dolog, ha rendes a baj, s nem az én testem-lelkem ölni akarja. Mikor – ó, ó, ó, ígérem, jó gyerek leszek – épp megvolna annyi minden. Gyerünk akkor.

*

S hogy azzal a műtőasztallal is – viccelni mertem! Ígérem, soha. (Nem is lehet annyiszor megírni, jó csel!) De félre ezt...Kicsi, természetes, fájhat még. Éghet. Nyolckor vehetek be új Nurofent. Mert délelőtt valami dolgom van, s nyilván elfelejtem vinni a Nurót, kettőt veszek be. Olvasómat nem gyötöröm tovább, nekivágok, aztán majd ideírom, mi lett. Meg kell hámozni a Totyinak a krumplit, vágni neki almakockákat, vitamint olvasztani, salátát és füveket szortérolni, körülbelül ennyi.

Ma már ilyen egyszerű.

Huszonhatodik éve vannak verebeink (házi és mezei), zöldikéink, volt posztánk (barátka) és széncinegénk (tizenkét évet majdnem megélt nálunk az lcsi!), voltak egyéb jövevényeink...most csak a Totyi van. Feleségem „okból” távol jár néhány napra, drukkolok neki, mondom, ahogy elmegy, ne gondoljon erre a fájás-dologra...s hogy ez így természetes is. Az embernek megvannak a hazaiak, ha idegenben jár, de se igazi érzéseit nem tudja fölhevíteni irántuk, se ők nem segítenek létezésükkel, ha az embernek idegenben, egy idő után, „úgy – üres”, és ezt majd kis trilógiám harmadik, befejező részében mondom el, talán holnapután.

*

Kicsit fáj. Kicsit. De csak mintha a szőr húzódna...nem erről van szó, persze. Vagy a bőr lenne begyulladva. Jó, hát kenem néha lrgamiddal. (Szemkenőcs, csodás.) Mármost arra jöttem rá, kifelé menet s krumplit hámozván filozofálva, hogy épp azt nem tudom majd elmondani, ami az égésnek a lényege. (Naná, nem!)

Mármost: naná-nem-tudom-elmondani. Hogy félreérthető ne legyen. Félreérthetőségeken nem veszek „mélységeket”. (Hogy naná, nem ez a lényeg, így is volt érthető.)

Nem fogom tudni érzékeltetni, hogy nekem a borzalmak borzalmainak egyike, ha „visznek”. Ha körülvesznek. Még 3-4 éve ment ez valahogy, ha visszagondolva átkozom is magam, ment ez a szereplődsdi... de hát régen se csináltam...igaz, még régebben 5-6 évig voltam „tömegekkel”, idegenvezető, ilyesmi, s ami vele jár... hegységeken, nagyvárosokban, tengerpartokon. Volt, ami volt, elment.

„Lábán”. Menj, lábadon; na, menj el lábadon.

Remélem, már lábadozom. A fájás-bajból. Remélem.

Nagyon remélem!

Csak hát... ez egyáltalán nem olyan biztos.

Egyáltalán nem, sőt.

Megint „felállok egyet”. (A kis karszékéből.)

Íróársaimra gondolkodom. (Ez a legnagyobb penitencia. Nem mintha ilyképp irigy vagy féltékeny természet maradtam volna, vagy megmaradtam volna „oly” magabiztosnak. Nem. Csak hogy a fenébe lehet „megfelelően” gondolni bárkire is, szakmailag. Lelke rajta, mit tesz...)

Most mégis rájuk gondolkodom. S ez nagy fohász. Hátha éppen írnak...alusznak még...álmodnak...ne folytassuk.

Irdatlanul élesen cselekményes, tiszta-filmű álmaim voltak. (Az új szerrel, meg hogy nem ittam tegnap reggel kilenc óta egy kortyot se. Fogyásom, Kis Máj Barátocskám érdekében semmit se kéne innom megint, lefogni ekképp 15 kilót...aztán a többit...mint régen. De hát, ó, Istenem, akár ezt is elhagyom, csak a fájást ne.)

A súly, a súly...

Ha megúszom (a sérvkiújulást), ha nem rejtély marad:

1./ mi okozta a fájdalmakat, netán a kiújulást; ma d.e. – Nurofen? – csökkennek a fájdalmak; valószínűtlen, hogy „lrgamid”, de nem kizárt;

2./ az sem bizonyos, hogy az egyik tényező – brr! –, a súly, nagyon megnövekedett súlyom, honnét jött?

Kis előtörténet: amikor sérvvel műtöttem, 1987-ben, 53-54 kiló (!) voltam; majd lassan felhíztam, 1993-ban, március elején 87-90 kiló is lehettem. (Vagy inkább 85-87.)

Ekkor véletlenül – „véletlenül!” – egy párizsi rosszkedv, némi lónyemerény bő visszavesztése után abbahagytam az ivást. És az év novemberére már 58 kiló alá mentem.

De 53-54-re nem. Azok a karvastagságú csőnadrágjaim, melyeket 1986-87-ben hordtam, már elajándékozásra kerültek.

S 1985–86–87-ben összevissza ittam mindent. Bort nem annyira (azt is, kicsit), de bőven sört, rövidet!

Mindez tehát logikus képet nem ad. Ez így együtt semmiképp sem mutat logikus képet.

Mindegy, ami tény, az tény: amikor 1993 márciusa előtt jócskán fölszedtem, voltak nadrágjaim, melyekbe bőven belefértem még. Szinte döbbenet, hogy most, jó pár hónapja, ezekbe a nadrágjaimba se férek bele. Csak két-három kínai-piacon-vett, „gumis” nadrágba.

Hogy jó 10 hónapja ily nadrágokban kezdtem járni (amikor még övem elfogadható lika is „oké” volt), nem ellenőrizte pocakom gyarapodását többé semmi. A gumik „engedtek”, engedték.

Rengeteget ültem, mert...de ezt már mondtam. (Tömérdeket dolgoztam, s jó kajákkal és – rossz – borokkal jutalmaztam magam.)

A korrallal járhat? Idegállapottal? Baromság (?).

Szerepe van-e a sérvhelyfájásban a súlynak? Nyom valami valamit? Jobban húzódik a...

No, igen. Orvoshoz vele, mondhatja bárki. Sérvkötőt...talán minél előbb, annál jobb.

De az idő rászánása...Nem. És nem.

A Neurofen mintha lassan mégis hatna. Éjszaka felébredtem, többször is – írtam –, kis fájások. Legalább nem kellett annyira vigyáznom. Van így: ha kis hiba mutatkozik (már), folt a teljesnek remélt tökéletességen (a gyógyulásán), természetesebb az állapot. Merészebben mozogtam (szálltam le az ágyról, ültem a véccéfedőre), a fájdalom nem fokozódott. Délelőtt Pesten se.

A Neurofen-t ütemesen szedem.

Irgamid-kenőccsel egyelőre leálltam.

Nem is tudok mit mondani. Itt, tovább. Ha akartam bármit: most nem akarom (annyira, írni). Elég volna nekem, ha a tünetek megszűnnének. Megmaradna az egyetlen elképzelhetőnek tartott életem.

A csaknem teljes (rab)szabadság. A munka nem rabság. Gyekszem, ne legyen az. Telefonok, rángatások, találkozások: elképzelhetetlen v. kellemetlen dolgok. Tisztelet a kivételnek.

Ugyanúgy ment el az írandó, ahogyan ez iméntieket nem tudnám úgyse elemi erővel megértetni, kifejezni, közvetíteni.

Kórházba, szervezetszerűségbe...én...nem.

Egyelőre apró tünetek maradtak. Mi lesz a Nurofen után?

A bajról, a nem ismert okú bajokról volt itt szó. Arról, hogy akár még *jól élni* is lehet, de élni, jól – ahogy sakkban mondják: „ez a lépés *jól* nem húzható meg” –, nem lehet.

Az állandó fenyegetés fennmarad, de ennyire ne kicsinyeskedjünk.

*

Valaki – elismételve, magam s mások után szabadon: „Neked az írásod az életed, az életed az írásod, s mindkettőt úgy veszem, hogy *és több...*”

Ezt igazolta volna ez az írás?

Aligha...vagy „is”, épp hogy.

Ha valamit, ezt: ami nem igaz, azt.

Amit még mondott e valaki, arról, hogy én valami állandó magamon-keresztültarttság kegyelmi állapotában leledzenék.

Hát aligha, meg el is vigyorodom, miféle keresztültarttság állapota az, amikor telefonálás alatt ki kell mennem rotyogva *bizarmi* a vécére, s fapofával veszem, hogy „behallatszik”, de a telefonálást nem és nem akarom abbahagyni. Jöjjetek, akár, hirtelen-rámtörések.

Kétségkívül kegyelmi állapot, hogy pillám se rezdül.

Az igazi és egyetlen kegyelmi állapot viszont mégis az, s nem az írás kegyelme, nem az „istenekkel érintkezése” (rotyogva *bizarmán* a vécén, közben, míg társalgok az olümposziakkal), nem. Az egyedüli kegyelmi állapot, amit elismerek: ne legyen sérvhelyszakadás. (Ó, már a tegnapi rotya után is csak kicsit fáj!))

Akkor az írás filmszakadását is elviselném. Remélem, ha betűhibára elolvasom ezt, a közbeiktatott programmal adódott „filmszakadás” – istenek, bocs a szóismétlésért, irgalmazzatok...Hagyom. Remélem, egyben azért ez az írás. Valamiben legalább: egyben.

Felállok. Vállamon Totyi. Kegyelem az lesz, ha ő még másfélszer annyit él, mint amennyit eddig. (Ötéves múlt.)

És ha nincs a... Ha annyi sincs, hogy egy műtét idejére: el...

Majdnem bármi más szakadást elviselek. Az égszakadás-földindulást is. Pláne minél messzebb.

Ó, hadd ülhessek, lábam lógázza, a Bajok Babilonvizeinek Partján, merítgessem kis jóérzeteim palackját, húzogathassam ki megint...csak élni lélegzettelen, létlen, írta versében tanárom. Csak belemetszést a létbe: ne.

*

S micsoda csalkereskedő, kufár vagyok!

Már májamat is meg-megcsalnám: keresek valami palack bort itt, eldugva, a lakásban. Mikor az üzenetek kis palackjáról halandzsázom, hogy így lemondás, úgy.

Lemondás pontosan abban a mértékben, ahogy nekem jó...és az erős mennyiség... de a többi: menjen simán.

És ki a csoda akar egyebet?

Ennyit a bajokrul, rejtelem okaikrul, úgynevezett megtisztító... hahaha... hatásukról.

Tessék, akár ily hitványul is elhumorizálok.

„Akkor inkább el-gat-getek/rémületemben.”

Ki is írta ezt???

*

Megint fájni kezd. A rohadt életbe, de tényleg, mi lesz?

S ilyenkor nem tréfálunk a kérdő-jelekkel.

Szerencsétlen szervezetünk kérde, de azt már, „ami” több szerencsétlen szervezetünkél, melyet e szervezet mégis meghatároz, na köszönöm, igen, hogy... mi, de mi?

(Lábam „tövé” tapogatom, hátha mégis gyulladás, de tudom, nem, nem. Nem az lesz. *Az lesz?*) (Műtét, megint? Művek, jaj!)

*

Most már „a megszakadt fonálnál” (fonál tájékaról...a filmszakadás, az elbeszélésbeli „vágáséről” – ó, e szavak egyre) valami eszembe jut még. Igen, ha feljegyzéseket készítek írásomhoz, ilyeneket másolhatnék most ide (s a fájások folytatódása kényszeríti ki emlékezetem üledékét; s mit számítanak ilyenkor a Természet-Tévé vulkánfilmjei, bánom én a lávákat és kutatóikat!): „Az egyik gyógyszerész, a *néni*: hogy ilyenkor, időváltázkor *lázonganak* némely sebhelyek, műtéti hegek...” De nem írtam ezt már? Művek, művek. Marad itt, ez, ahogy van. Ha ismétlés, akkor is. Ellenben a másik gyógyszerész: „Persze, ha nem nagyon múlik, elképzelhető, hogy egyéb disznóságok is vannak ott, s orvoshoz kell...” Talán a kétértelmű „disznóság” szó hozta be a bizarr rotyogás említéskényszerét.

Ha ily vidám maradhatna életem!

Hogy bizzarozva telefonálgatok, és irtó jópofának és bizarnak tartom.

Hanem hogy ellenkezőleg talán, igen: én, aki az utcán nem túl nagy örömmel beszélgetek el váratlanul, tárgya lehetek csakhamar

egy szakszerű, fontoskodásokkal, zárt embertársasággal (kórterem, kórházzsemélyzet) egybekötött izének?
Hogy mégis ez jön be: egészségünket mily hosszan őrizgetjük, mégis a veszélyek veszélyeit hordjuk így lábbon?!
Erre nincs semmi kádenciám, hozzá filozófiám.

*

(...vagy mégis a szőrt csípi be a hasam, vagy a meghízott combom töve? És a másik oldalon mik a kis fájások, kisugárzások?
S így, gondolom – vagy nem gondolom – tovább...)

*

*Hát így fogadd a létet.
Nem tudsz mást, csak a tétet
tudod.
Hát üdvözölt, mint ismerőst szokás.
Hát üdvözöld, mint idegent szokás.
(Így Hamleted.)
Jaj, ha lehet, futván futod.
De nem lehet.*

*

„Jó...tényleg nem lesz semmi baj...Meglátod, nem lesz sem...”

Maigret a Hold utcai csarnokban találkozott össze két régi jóbaráttal.

„Igen, de...Jó, megpróbálom a Voltarent...Szevasz, fanyar arcod megnyugtat”, mondta egy ismeretlennek a hármastársaságban.

„Meglátod...Nekem a prof, mikor azt volt, hogy harmadik műtét, nekem...”

„Pillanat, mit hozhatok...még van a poharadban...”

Engem hívtak a Holdban Maigret-nek. Modtam mindent. Röviden.

„Na, szóval 3:2 arányban leszavazták a profot...”

„Hm...” Így én, Maigret. „Na, szóval nem bizarrás, hanem tényleg szarban vagyok, de...”

A Voltaren tett jót? A kimelegedő idő? Délután mér vidoran jártam-keltem. Leszökkentem a díványról, ahogy kialvatlanságomat végigdöntöttem. Remélhetek? „Remélhetsz, remélhetsz”, mondta barátom a Holdban. „Egyebet se tegyél. Sőt, tudd, semmi nem lesz...”

Mondta ezt ő a Holdban! Na most akkor... Most akkor.

Páskándi Géza

Ézagh történetei

Az ifjúságról

Ézaghhoz jöttek fiatalok: lányok, fiúk. Mindig is mondta: a „régii” és az „új” örökös küzdelmét nem lehet pusztán „nemzedékekben” elbeszélni. Vannak maradi ifjak és változásra szomjas korosak. Vannak tüzesvérű vének és halidegzetű fiatalok. Szép öregek és rusnya csikó-korúak. E világot ekképpen keresztezni kell, akár a híres kertészek szokták. Az ifjúságban is van vénség, s a vénségben is van ifjúság. Művelt serdülők és tudatlan aggastyánok éppúgy akadnak, mint okos bácsikák és butuska kisasszonyok. Ézagh számára meghalt az ifjúság! De meghalt a vénség is! Csak elkeveredve érezte az igazi világot, az agg Dávid királyt nagyon szerethették a szakállát simogató szüzek. Az idő e végtelen szakáll – mindig is simogatni fogják a friss-kezüek. Az ifjú test öleli az idős tapasztalatot. Az ösztön a tudatot. A test a lelket. Szétszakíthatatlanul. Egy nap szép leány jött Ézagh házába. Ezekről faggatta a bölcset.

– Nézd – szólott Ézagh –, ösmered a félvad törzsek szokásait. Az öregeket valamilyen módon elpusztítják, mert maguknak is alig van betevőjük. E vének megadással túriksorsukat. Nemigen kedvelem a szofisztikát, ám olykor, ha rávilágít valamire – nem árt. Miért pusztítják el a véneket a fiatalabbak? Mert terhesek számukra. S épp ezért veszélyesek. Ám a veszély csigázó, tehát végül is a terhesség, legyen akár unalom, vagy napi gond – mindenképpen az öregekre irányítja a figyelmet. Az öregét már csak azért is megbámuljuk, mert majd mi is ilyenekké válunk. A kíváncsiság fűti mozdulatunkat. Ugyanakkor tartunk is tőlük. Mert sokat láttak, tapasztaltak. Ám nem kell félni az öregektől, sem az öregségtől, mindig lesznek öregkedelő fiatalok. Amikor e vadak megölik a vént – még sokáig gondolnak rájuk. Lehet, ez még nem büntudat (náluk), ám afelé vezet. Lehet, egyszerűen csak az jut eszükbe: ők is éhesség és vadállatok martalékául válnak egyszer az őserdő mélyén. Ám lehet, hogy egyszerűen csak az unoka juttatja eszükbe, aki néhány hónapig még emlegeti az öregeket: hiányzik, hogy fura játékszereket faragjon nekik, aki játsszék velük. Mindenképpen hiánytámad. Abban a társadalomban, ahol az öregek kérdése megoldódik – jó úton van a fiatalok sorsa is. Gondolj arra: milyen rossz lenne, ha öregasszony létedre utálnának a fiatalok. Joggal szóljuk meg az előítéleteket, sőt tusakodunk ellenük. Sem színéért, sem vallásáért, sem pedig nyelvéért-kultúrájáért nem szabad megvetnünk senkit. Hát vajon öregségéért? Vagy fiatalságáért? Ez nem előítélet vajon? Sőt, ugyanolyan bűnössé válhat, mint a többi. A fiatal és az öreg egyesüléséből születik az eleven tapasztalat, hisz az ifjú eleven és a vén – tapasztalt. A tüzes vénség és a higgadt ifjúság keresztezése ismét csak jót szülhet. Halál az ifjúságra! Halál a vénségre! – fejezte be tréfásan Ézagh.

A leány, lehet, valamit félreértett, mert ezt kérdezte:

– De az öregek megtapintása más érzést okoz, mint a fiatalok megérintése.

Ézagh elmosolyodott.

– Az öreg fa kérge érdekesebb, mint a csemetéé. Ha viszket a tenyered, melyikhez dörgölöd inkább? Valami hiányból kell kiindulni mindig. Értékes az, ami nekem hiányzik, amire szükségem lenne és nincs, vagy ami van, és olyan dolgokra tudom beváltani, elcserélni, amelyekre szintén szükségem van.

A leány ezen elgondolkodott s így szólt:

– Hát az irtózás?

– Irtózol attól, ami utálatosnak látszó. Itt van egy béka. A béka csak egy másik békának szép és a meseírónak, no meg az állattanásznak. De már egy levelibéka egészen kedves, pedig ő is béka. Ám nem varangyos. Mondjuk a levelibéka ugyanolyan koros, mint a varangyos. Mégis az egyiket szívesen megsimogatod, a másikat nem. Az öregek sem egyformák. A tudós még a varangyos békát is kedvel megtapintja, mert *egyirányú szenvedélye* (egyirányúsított) túllendíti a rátság tátongó szakadékja felett. Én mondom, igen sokszor az ifjúság alig több mint a paradicsommadár gyönyörű tollazata. Ha lekopasztanád – alig lenne szebb, mint a béka. Sőt: a kopasztott paradicsommadár, mert meghökken – el is riaszt: milyen szép volt tolldíszében s milyen rút most. Túl nagy a kontraszt. Viszont, ha egy öreg roppant rútúnak tűnik – ezután, ha megismerésére kapsz kedvet –, ennél már csak kellemesebb meglepetéssel szolgálhat. Mindent feledni kell ilyenkor, csak egyet nem: a megismerés szomjúságát. És ez a szomjúság behunytt szemű.

– Tehát a kíváncsiságot nem.

– Gyermekeken így is lehet nevezni.

– Vajon nem a cukrosbácsi filozófiája ez?

Ézagh meglepődött, hiszen bármennyire is élénken ecsetelte gondolatait – ilyesmi esze ágában sem volt. (Ezek szerint a lánynak igen.)

– Most, hogy mondod, szavaimat valóban így is lehetne értelmezni. Ez azonban nem arról árulkodik, hogy én mit mondtam, vagy akartam, hanem hogy te magad sokat gondoltál ilyesmire. Ami pedig a cukrosbácsi-filozófiát illeti, arról hadd mondok el egy képzettársításomat. Nemrég lementem a városba és a múzeumban sokáig bámultam egy régi inga-szerkezetet. Aztán a múzeum töprengő félhomályából kijöttem a napfényre. Nem messze innen játszótér volt. Ott egy kislány hintázott éppen. S ekkor eszembe jutott, hogy a hinta tulajdonképpen egy inga, csak éppen cukrosbácsinak van öltözve. Mert az inga egy vastörvényt fejez ki mozgásával. Ez a törvény lehet ijesztő, ha belegondolunk, ám a kislány egyáltalán nem gondol bele – így hát önfeledten élvezi. A törvény, az inga törvénye hintának, tehát cukrosbácsinak öltözik – így édesgeti magához a kicsinyeket. Elismerem, bizzar, sőt groteszk asszociáció ez, ám el kellett mondanom, hogy megértsd: a gyermek öntudatlanul kíváncsi az inga törvényére, mert kellemes bódulatot ad, noha legelőször félt ráülni. Azt élvezni benne, hogy csak néhányszor lendíti meg és a hinta még sokáig hálás: hintáztatja akkor is, amikor már nem hajtja. Ez emlékezteti arra, amikor apja – vagy anyja hőkögtette, vagy ringatta az ölében, a térdén. Emlékeztet a bölcső mozgására is. Ám itt már neki is van némi munkája, ő lendíti meg, vagy előbb az apja, ám azután ő is, tehát a saját erőfeszítésének sikerét is élvezi. Lám csak, milyen sokról árulkodik ez a hinta. Ha akarom: minden törvény, amely játékos formába öltözik, inkognitóban jár – efféle cukrosbácsi módszerrel él. Milyen borzalmas a lejtő törvénye, ha egy hatalmas lavina zúdul alá. Ám milyen kellemes, ha én képzelem magam hólavínának és a játszótér csúszdáján alásiklom. Pedig ugyanaz a törvény érvényesül – kicsinyben, saját gyermeki testemre adagoltan. A világ sokszor feloldja, játékosossá teszi a törvényeket, amelyek nagy adagban halálosak lennének. Egy csepp mérge a pohár vízben halálos. Ám ugyanez elosztva száz-kétszáz liter vízben nem az, hozzátevé, hogy hónapokig isszuk meg. Tehát az egyszeri, tömény hatóerő szét van húzva térben (a vízben) és időben (nem azonnal s

egyből, hanem sokáig isszuk). Az ember egész létezése arra indul, hogy adagolhatóvá tegye a halálos dózisu világot. A tömény, a sűrített erőket feloldja, és emészhetővé tegye. Széthúzza az időben, térben, mert így ereje gyengül. A mérget végül is táplálékká, amely élni segít és túlélni. Ha tehát tanaim cukrosbácsi-tanok – ezt is a világtól tanultam, az emberiségtől.

A lány zavartan hallgatott.

– Tehát Zsuzsanna ne ijedjen meg, ha a vének kilesik fürdőzését?

Ézagh rábólintott.

– Miért is ijedne meg: A szegénytől? Hiszen szép, ifjú a teste. A szégyen különben is megelőző. Önvédelem. Szégyellek valamit, mert sose tettem hasonlót, vagy már tettem s kivevették érte. A szégyenérzet a nevetségességtől való félelem szülötte. Tehát az apróbb hibákon, vétkeken hallatott nevetés alakítja ki. Aki megöl egy embert – nem szégyenkezik, hanem fél. Amikor tehát ismét olyan helyzetbe kerül, hogy öljön, nem szégyenből nem teszi, hanem félelemből, megdondolásból stb. A szégyen tehát az enyhe félelem, vagy az enyhébb félelem. A szégyen a hiúságot bünteti elsősorban, a halálos bünt soha. Nos: Zsuzsanna attól fél, hogy valami kis testi hibáját kilesik, vagy attól, hogy kiderül: éppen olyan teste van, mint bárkinek, tehát nincs benne semmi különleges, vagy: ruhában sokkal jobban mutatott. Zsuzsanna szégyene csak ezekből táplálkozhat. Szégyene az apró, az enyhe leleplezéstől fél, szégyenérzete általában ezt akarja kikerülni. A lány vagy a fiú, ki önmagához nyúl kéjes érzésért, annyit már tud vagy sejt, hogy ezt önmagával teszi, tehát másnak nem vét vele, így büntetése a világ részéről nem lehet. Nem a másét vette el, nem mást bántalmazott, nem másról mondott hazugságot. De önmagának hazudott s önmagáról másnak. Önmagának hazudott, mert ez mégsem igazi kéj. Magáról hazudott másnak: úgy viselkedik, mint akit nem érdekelt a testi szerelem, vagy mint aki a természetesebb utat járja. Az önmagunkról való hazugság, az önmagunk becsapása mindig szégyenérzetet szül, mert a világ felé lelepleződünk, nevetségessé válunk. A látszat-keltés és a valóság ellentmondása mindig komikus, ha nem halálos kimenetelű másra, másokra nézve. Ha önmagunkra halálos: tragikomikus. Miért rettenne meg tehát Zsuzsanna a vének szemétől, ha meztelenül is van olyan szép, mint felöltözve, sőt: szebb, talán a szülő szemek jutnak eszébe? Meglehet. A szülői szempár elfordul a nővér gyermek testétől, mert ősi bünt kíván kikerülni. A vérfertőzés korszakait. (Ez nyilván, nem minden családban egyformán zajlik.) Amikor az apa azt mondja gyermekének: fordulj el, öltözzön – ezzel megtanítja, hogy majd ő is félrevonuljon öltözködni. A fürdőzésnél még inkább. A szülő többek között ki akarja kerülni a kérdezősködést is: „ez neked miért ilyen?” Mert nem kívánja idő előtt beavatni a nemiség titkaiba. Hogy ez mennyire és meddig jó, más kérdés. Itt csak az a fontos, mitől van a szégyen. Ugyanakkor: gyermekkorunkban megésem, hogy másokat kilestünk vetkezés, öltözködés stb. közben. Ha rajtacsíptek, ránk szóltak: nem szégyelled magad. Nevet is kapott a szégyen. Ám, ha nem fogtak fölön, akkor is éreztük, hogy valami tiltott, valami tilos dolgot cselekszünk. Hogy miért? Mert 1./ akkor a függőnyt nem húzták volna el, ha azt akarják, hogy más is lássa őket – a függőnyt nem húzzák össze, 2./ akkor őt is behívták volna, mint amikor segíteni kell, vagy ahhoz az ebédhez invitálják. Tehát: a másik rejtkezése figyelmeztet arra, hogy titkát nem akarja kiadni, ha viszont kilesem, pusztán kíváncsiságból, ez valamilyen formában a szégyenemhez vezet. Érdekes, hogyha rendőr létemre lesem ki, hallgatom ki mások beszédét, cselekedeteit – nincs szégyenérzetem, hiszen egy magasabb, közösségi cél érdekében teszem. Ugyanígy, ha rabló vagyok s leskelődöm, szintén hiányzik a szégyenérzet, mert cselekedetem valami súlyosabb következményű dologhoz vezető út. A kulcslyuknál hallgatódzó betörőnek csak a komédiában mondhatja a rajtacsípő: Nem szégyelled magad, hát illik hallgatózni? Az illem tehát éppúgy az enyhébb lelepleződések megelőzője, a sejtelmesség önzője, mint a pironkodás. Hiszen a szégyennek van egy megelőző feladata: ez a szemérmes magatartásban, a tapintatosságban vagy finom tartózkodásban nyilvánul meg. Van aztán a „tettenérés”, a lelepleződés utáni szégyenérzet. Amikor tehát végig szégyenről beszéltünk, ezt a legtagabb értelemben használtam, olyanként, mint aminek megelőző szakasza: a szemérmesség, a titokórzés. A szemérmesség a született természetes illem, vagy fordítva: az illem a kiművelt, a mesterséges úton belénk nevelt, vagy kiművelt, kipallérozott szemérem-érzés. Ám menjünk tovább: netán irigységből indulna föl Zsuzsanna? Irigy, hogy mások láthatják? Ez az érzés alantas. Vagy talán gögből: e szemek nem méltók, hogy őt lássák. Emlékezz csak, Artemisz megbüntette Aktaiont a görög mítoszban, mert hogy kileste fürdőzését. Szarvassá változtatta. „Felszarvazta.” Érdekes, hogy a szarv és a nemiség, a titok sokszor találkozik szellemvilágunkban. Nemcsak azért, mert a szatíroknak szarvuk van, nemcsak, mert a szarv phallikus jelkép, és mert a papok annak idején kecskeszarvval szűztelenítettek lányokat, hanem azért is, mert a szarv egyszerre látható és láthatatlan. Az idegen egyből látja fejemen, én viszont nem látom. Komikus, mert éppen ő nem látja, aki hordja. Számára titok, amit visel, én viszont fölényes vagyok, mert könnyedén észreveszem. Az ördögnek szarva van, nemcsak mert félállati származására figyelmeztet ez, tehát az alantas ösztönökre, hanem szellemi alacsonyabb rendűségét is jól példázhatja ez az ábrázolásmód. Ő maga sem ismeri eléggé önmagát, tehát nem igazán tudatos lény. Az ördög a fél-titok képviselője, ezért ez az ábrázolás groteszk. Félig ismerjük titkát (állati eredetű), félig nem: hatalma van. Vajon – ezen kívül – mitől rettenhet meg még Zsuzsanna? A vének gondolataitól, véleményétől, ítéleteitől. Most azt gondolják rólam, hogy „ilyen és ilyen vagyok”. Ez feszélyezi. Ám gondoljuk csak el, mekkora szabadság, mekkora öröm az Zsuzsannának, ha megérzi: ezek a temérdek szép nőt látott szemek – most őt csodálják, tehát ő némiképp valamennyi szépség fölé kerül. Hiszen, ha egy suhanc szeme lesné őket – ez nem lenne rangot adó pillantás. A suhancnak nincs kívül összehasonlíthatnia Zsuzsannát, legalábbis alig. Az igazi győzelem Zsuzsannának az, hogy a legkritikusabb szemek is elismerik. Ez fölhevíti s arra indítja: hálás legyen.

A leány csak nézte Ézaghot. Később tűnődve kérdezte meg a bölcset.

– Ám a vének csodálata, mégiscsak hamisnak tűnhet Zsuzsanna számára. Hiszen a vének már nem válogathatnak annyi szép leány közül, mint a fiatalok. Számukra egy csúnyácska leány is szép, hiszen ezek nem annyira kapósak, nem annyira „kelendők”, ezért a véneket is elfogadják.

– Ha nincs ló, jó a szamár is alapon – vetette közbe Ézagh. – Értem. Hacsak nem nézzük meg más oldalról is a kérdést. Egy hatalmas termetű férfi csak lóra, s pláne magas lóra ülhet. Egy aprócska termetű viszont, nemcsak azért, hogy ne váljék nevetségessé, hanem azért is, mert biztonságosabban ül a nyeregben a számaron, így érzi kitűnően magát. A hatalmas férfi a csacsin egy tapodtat sem tudna haladni, lelógna a lába. A báméskodók a hasukat fognák. Ezenkívül a szamár nagyon rokonszenves állat és minden ellenkező híresztelés ellenére – eszes is. Tehát ki-ki ott keresse boldogulását, ahol megleli: a nagytermetű a lovon, az apróka a számaron. Illőt illővel párosítsunk, bárhol is leled meg. Ott boldogulj és úgy, ahogy tudsz, feltéve, hogy másoknak nem okozol szenvedést, sőt örömet viszel ajándékba. Meg aztán, éppen te vagy a példa, a te szépséged, hogy én most éppen nem szamarat választottam.

– Én sem – így a leány halkan.

Ez felébresztette Ézagh háláját is, most már neki kellett lerónia.

Később a lány azt mondta:

– Hálás vagyok, hogy nemrég azt mondtad: te nem a szamarat választottad.

S ezután már ő kezdeményezte a hálát.

Később Ézagh azon tűnődött: a hála nemcsak terhes kötelesség lehet, ám a legjobb ízű, gyönyörű jogosság.

A visszhangváró ember

– Nem vetted még észre, szólítottam Ézaghoz, hogy vannak emberek, akik elegendők önmaguk számára, mások pedig kínlódnak, ha nem kapnak visszhangot gondolataikra, tetteikre. Az előbbiek démonikusak, megvetőek, a fenség gyermekei. Sőt, mintha nem is anyja szülte volna őket. Kódósítják még származásukat is. Hajlamosak azt hinni, mint az ifjonti vagy éppen primitív népek, hogy ők korántsem holmi mezaliansz, tehát rangon aluli frigyből jöttek világra, hanem méltók párosodásából. Az ilyen férfiak s nők hajlamosak arra (akár a népek is), hogy születésükben égi jelt, isten ujját véljék. Mintha maga isten bábáskodna a gyermekéi mellett, mintha a Szent Fenség fűrészténe valami égi teknőben, s bölcsőjüket is csodálatos szörmetyegek ringatnák. Altatódaluk himnusz, de legalábbis mennyei óda, kurta ingecskejük sárgája pedig felséges nektár. Ez egyszerre vall a képzelet szegénységére és kellő ostobaságra. Ugyanis csak ezt az egyet tudják elképzelni, s mivel minden egyoldalúság észbeli korlátoltság – így balgák is. E megvetés, fölény egyben önvédelmük is.

A visszhangváró ember viszont önvédelmét épp azáltal szervezi, hogy hasonlítani akar másokra: amit ő mond, hallja vissza másoktól is, s a másokét ő is visszhangozza. Ő hasonlítani akar, míg a démonikus mindenekelőtt különbözni. (Erről mind Szókratész, mind Hegel s Kierkegaard és mások mindenfélét állítottak: a démonikusságot egyébre vezették vissza s nem önvédelem-formaként elemezték. Akár az iróniát sem.) Az irónia ugyanis semmi más, mint a legtávolságtartóbb – tartózkodóbb – fölény: az istenek s királyok humora. *A humor királynője: irónia.* A méltók kacagása a méltókon, így nem is lehet az, hogy méltóságos, nemes úr hahotázzon a másik méltóságon. Ez árulkodó volna. Ám a király sem kacaghat teli szájjal a kolduson, mert az méltatlan ahhoz, hogy a királyt ily köznapinak lássa, *röhögő halandónak.* Az iróniát az egyenrangúak, vagy az elsők az egyenlők között használják, vagy a rangrejtett nagyok, kicsinek álcázott nagyok, királyok, hercegek iránt, netán istenek egymás között, vagy a császár burkolja fölényét, midőn istenről beszél. E tartózkodó fölény, e leplezett fölény világos, tiszta önvédelem. Az irónia metsző, ha az ellenfelek erősek, játékos, ha az ellenfél kisebb, de mégis méltó. Midőn azt mondják: ágyúval nem lövünk verébre – valójában az irónia egyik elvét fogalmazzák meg. Ha valaki a tudását leplezi s tudatlanságnak tünteti fel, ez csupán az irónia nyersebb formája. Ha a tudóstól megkérdezik: mennyi kétszer kettő, s azt feleli: hát, ha jól számolom, lehet vagy négy – ez nyilvánvaló irónia, amit a másiknak éreznie kell. Ám itt az történik, hogy a kérdező egy könnyű kérdéssel akarta megalázni a tudóst, a tudós e kérdés könnyűségét méltatlannak tartotta, ezért visszavág, s úgy tesz, mintha valóban nehéz kérdés volna. Vagyis: öniróniát használ, amivel a másikat megelőzi. Ha én gúnyolom magamat – a velem gúnyolódo alól a talajt kihúzom. Ő csak Második lehet, márpedig az Első Elve mindenütt ott van szellemben s történelemben. Az iróniát is, mint mindent, ami emberi viselkedés, tehát a szellemet is – a veszélyhez, veszélyérzetből kell levezetni. *Periklista*, tehát *veszélyközpontú* elemzéssel.

A démonikus tehát nem-visszhangváró és elsősorban ironikus ember. A visszhangváró viszont inkább a humor nyíltabb formáit szereti: amikor a fölény világos, átlátszó. Ha egy hatalmas testű ember orra bukik – ezen nevet a visszhangváró, mert egyből átlátja az ellentétet: a nagy test félelmetessége vagy épp fensége és az esés – mint büntetés, mert ennek fogja föl – kisszerűsége között. Örvend, hogy egy nagyobb erő – vagyis az egyensúlyvesztés és a gravitáció összefogtak, egy felső törvény megleckéztette a Nagyot, a nagyvonalút, s kisszerűvé, köznapivá tette a fenségest vagy annak mutatkozót. Esetleg szerepjátszó.

Az állatoknál inkább a humor játékosabb formáit lehet tetten érni: a nagy kutya eljátszik kölykével vagy egy kisebb kutyával. Ilyenkor körmét behúzza, fogaival gyöngéden harapdál, s ha pofozza, erejét visszafogja. Vagyis betartja a méltót a méltóhoz törvényét. Erősen az erőset, gyöngédebben a gyöngét. Ami ugyanis nem veszélyes reánézve. Ám a gazdáját is gyöngéden harapdálja, ha az játszik vele, mert bár a gazda erősebb – de megszokta, hogy alapjában jó hozzá, bízik, számára nem veszélyes. Így a kétméteres gazdának ugyanaz az enyhe harapdálás jár, ami a kicsi kölyökkutyának. *A nagy iránt is lehet bizalom. Tehát – s ez erősen megalapozott is válhat –, ha soha vagy csak nagyon ritkán tapasztaljuk a bizalmat megrontó tényezőket.* Ez így van az emberek, a népek világában is.

A *bizalom* tehát éppoly fontos önvédő tulajdonsága az élőlénynek, mint a tartózkodás vagy gyanakvás. (A vakgyanakvás, az előítélet viszont önveszélyes, sőt gyakran közveszélyes is.) E kettő – bizalom s gyanakvás – egyensúlyban kell, hogy legyen, különben veszélybe sodródunk. Ha mindenkiben mindig megbízunk, hiszékenyek vagyunk, könnyen kipusztulunk, mint a túlságosan jámbor állatok és fordítva: ha nagyon gyanakvók vagyunk, egyre kisebb a létezési terünk, mindentől félünk, így számunk egyre csappanni fog.

A démonikus humor (irónia) inkább bizalmatlan. A visszhangváró ember humora reménytelen, derülátó. Az irónia nem kívánja megosztani rejtett fölényét annyi emberrel, ám a visszhangváró ember nyílt, hangos humora sok-sok társat keres. Minél többen kacagnak rajta, annál jobban nevet ő is, mert úgy érzi: amazok visszhangja csak újabb bizonyíték a *közös fölényre*. A démonikus fölény viszont nem szeret osztozni, csak kevesekkel.

A cselszövők mindig inkább az iróniát használják, mert így is fenntartják *inkognitójukat* (itt viselkedésük áruháját kell ezen érteni).

A démonikus úgy nevet, hogy egyetlen foga sem látszik. Így persze foghijassága sem. Befelé nevet. A másik (a visszhangváró) kifelé. Ő nem szégyelli, hogy néhány foga hiányzik, műfogait sem leplezi, torkának cafatait sem. A démonikus öröme nő, ha érzi, ez főként neki öröm s még néhánynak (a keveseknek), ezáltal érzi, hogy különb, többre hivatott, ő Más. A visszhangváró annál boldogabb, minél többen nevetnek körülötte azon, amin ő is nevet. A szövetséget akarja, egyedül nem érzi magát erősnek.

Bár vannak inkább démonikus és inkább visszhangváró emberek, *tiszta* alakjukban igen ritkák: keverednek. A démonikus uralkodik, ám van benne visszhangváró is, és ez különösen akkor derül ki, ha egyenrangúak (a kevesek) körében van: ott is hajlamos hangosan kacagni. Míg a visszhangváró is hajlamos néha tartózkodóan mosolyogni, ha egészen idegenek között van. Nem adja ki magát, nem szorgáltatja ki kedélyét az ismeretlennek. Így tehát a humor milyensége szorosan összefügg az ismeretelmélettel, nemcsak az esztétikával. A Titokhoz való viszonyal. Az irónia titkos humor. A játékos, a bohó humor pedig vállalt, nyílt – közösségre áhító. Társakat inkább toborzó. A démonikus legfőbb értő barátot akar, a visszhangváró népes családot, társaságot.

A külső visszhang megerősíti ez utóbbit, míg a másik belső visszhangra vágyik, amely által magát Kiválasztottnak vagy épp valamiféle megváltónak képzelheti. Ő a Ritka, az „unikum“, míg a másikat „sokszorosítás“-nak fogja fel. Csak kistrészt joggal, de nem egészen alaptalanul.

Egy démonikus magyar költő, ki csak a dühös vagy épp diabolikus iróniát ösmeri: Ady. Egy visszhangváró: Petőfi.

Ez egyben stílusukat is meghatározza. Hisz a stílus benső viselkedésük külsőségesülése. Ebbe a társadalom is beleszól, ám legalább ily mértékben az élettrajzi-biológiai öröklöttségek is. Az arisztokrata és demokrata antonima-pár (végtelen ellentét) nem egészen fejezi ki ezt a különbséget. Ugyanis az arisztokrata azáltal, hogy elegendő önmagának, tartózkodik – nem kívánja, hogy megértsük őt, tehát tőle függetlenül is létezhetünk. A demokrata viszont éppen, mert mindenki kedvére kíván tenni, elvárja, hogy mellé szegődjenek s egyetértsenek vele, sőt megértsék. Arisztokrata a legritkábban fanatizálhat tömegeket, míg a demokrata gyakran (legyen az, szektás vallásos demokrata).

Egy nagyvonalúan elvont festmény, melyet némi arisztokratizmussal szokás vádolni, valójában megengedi, hogy azt társítsuk hozzá, amit akarunk, tehát szabadságot ad. Míg egy naturalista festmény, amelyen minden ránc kidolgozott, diktálja, hogy semmivel se helyettesíthessük be azt, amit ő részletesen lerajzolt. Vagyis: kényszerít, hogy minden részletében azt és úgy lássuk, ahogyan ő.

Ezért kell csinján bánnunk e jelzőkkel, valahányszor szóba kerülnek. A rész-igazságokat ne emeljük teljes, kerek és csalhatatlan igazságokká, melyek minden időben, helyzetben s minden ember-közösségben egyformán érvényesek.

Majd így fejezte be Ézagh:

– Hogy egy társaságban melyik ad több szabadságot nekem: egy arisztokratikus (démonikus) vagy egy demokratikus (visszhangváró), azt nem mindig könnyű eldönteni. Gyakran a kis alma és a nagy alma dilemmájához jutunk. Ez pedig így hangzik: két barát előtt két alma a tálon. Egy kicsi alma és egy nagy. Az első barát kínálja a másodikat: vegyen elsőnek. Az el is veszi a nagyobbat. Erre az első barát szemrehányást tesz: ez hát a te barátságod, elveszed a nagyobbik almát? Mire a második: – Te, ha elsőül választottál volna, melyiket veszed el? – Én a kisebbet. Mire a második: – Tehát nekem így is a nagyobbik jutott volna. Ha viszont te a nagyobbat veszed el: nem szólhatsz meg, hiszen úgy tettem, ahogyan te is cselekedtél volna.

Páskándi Géza „Ézagh történetei”

Páskándi Géza *A szörmyszülött* című kötete 1985-ben jelent meg, a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, szerkesztője Domokos Mátvás volt. A könyv utolsó négy története Ézagh-történet.

Ez a – csupán részben kitalált – bölcs nagyon közel állt a szerzőhöz. *Ghéza* eklektikus ember volt, sok és sokféle emberrel találkozott, beszélgetéseinek, sőt olykor indulatos vitáinak ezerféle témája volt. Az íróasztal mellett sok beszélgetést „ézaghosított”, így 1995-ben, halála után egy kötetnyi történetet leltem meg. Mintha naplószerűen írta volna. Szokása volt, hogy minden év első napjaiban készítsen úgynevezett munkatervet, nos az utolsó öt év mindegyikében mint folyamatosan megírandó szerepelt Ézagh.

Ki is Ézagh? Bemutatom őt, a szerzőt idézve.

„Ézagh, a keleti bölcs, fönt élt az irdatlan Zöld Hegyen, a hidakon, a Legszebb Kék Folyamon is túl. Ézagh nem volt sem ifjú, sem öreg: ifjúnak túlságosan bölcs volt, öregnek túlon túl eleven. Ézagh nem volt se rút, se szép: rútak túl sugárzó-szellemes, szépnek túl-túl lehuny szemű volt. Háza Kisvalakik Nagyvalakik, Apró Senkik, Böhöm Senkik és szegény megtévedt halandók, esendő párák zarándokhelye gyakorta volt. Tanácsért, okos szóért jöttek Ézagh tomácára.(...)”

Akik eddig olvasták, dicsérték, vagy csupán bölcsködésnek tartották, mások nagyon szerették és többször elolvasták, de volt olyan is, aki közepszerű írásoknak tartotta. Kerek a világ. Egy biztos, Páskándi szerette ezeket az írásait.

Szeretettel ajánlom őket én is!

Páskándiné Sebők Anna

Páskándi Géza

Ézagh történetei

Az ifjúságról

Ézaghhoz jöttek fiatalok: lányok, fiúk. Mindig is mondta: a „régí” és az „új” örökös küzdelmét nem lehet pusztán „nemzedékekben” elbeszéli. Vannak maradi ifjak és változásra szomjas korosak. Vannak tüzesvérű vének és halidegzetű fiatalok. Szép öregek és rusnya csikó-korúak. E világot ekképpen keresztezni kell, akár a híres kertészek szokták. Az ifjúságban is van vénség, s a vénségben is van ifjúság. Művelt serdülők és tudatlan aggastyánok éppúgy akadnak, mint okos bácsikák és butuska kisasszonyok. Ézagh számára meghalt az ifjúság! De meghalt a vénség is! Csak elkeveredve érezte az igazi világot, az agg Dávid királyt nagyon szerethették a szakállát simogató szüzek. Az idő e végtelen szakáll – mindig is simogatni fogják a friss-kezűek. Az ifjú test öleli az idős tapasztalatot. Az ösztön a tudatot. A test a lelket. Szétszakíthatatlanul. Egy nap szép leány jött Ézagh házába. Ezekről faggatta a bölcset.

– Nézd – szólott Ézagh –, ösmered a félvad törzsek szokásait. Az öregeket valamilyen módon elpusztítják, mert maguknak is alig van betevőjük. E vének megadással túrik sorsukat. Nemigen kedvelem a szofisztikát, ám olykor, ha rávilágít valamire – nem árt. Miért pusztítják el a véneket a fiatalabbak? Mert terhesek számukra. S épp ezért veszélyesek. Ám a veszély csigázó, tehát végül is a terhesség, legyen akár unalom, vagy napi gond – mindenképpen az öregekre irányítja a figyelmet. Az öreget már csak azért is megbámuljuk, mert majd mi is ilyenekké válunk. A kíváncsiság fűti mozdulatunkat. Ugyanakkor tartunk is tőlük. Mert sokat láttak, tapasztaltak. Ám nem kell félni az öregektől, sem az öregségtől, mindig lesznek öregkedelő fiatalok. Amikor e vadak megölik a vént – még sokáig gondolnak rájuk. Lehet, ez még nem büntudat (náluk), ám afelé vezet. Lehet, egyszerűen csak az jut eszükbe: ők is éhesség és vadállatok martalékául válnak egyszer az őserdő mélyén. Ám lehet, hogy egyszerűen csak az unoka juttatja eszükbe, aki néhány hónapig még emlegeti az öregeket: hiányzik, hogy fura játékszereket faragjon nekik, aki játsszék velük. Mindenképpen hiány támad. Abban a társadalomban, ahol az öregek kérdése megoldódik – jó úton van a fiatalok sorsa is. Gondolj arra: milyen rossz lenne, ha öregasszony létedre utálnának a fiatalok. Joggal szóljuk meg az előítéleteket, sőt tusakodunk ellenük. Sem színéért, sem vallásáért, sem pedig nyelvéért-kultúrájáért nem szabad megvetnünk senkit. Hát vajon öregségéért? Vagy fiatalságáért? Ez nem előítélet vajon? Sőt, ugyanolyan bűnössé válhat, mint a többi. A fiatal és az öreg egyesüléséből születik az eleven tapasztalat, hisz az ifjú eleven és a vén – tapasztalt. A tüzes vénség és a higgadt ifjúság keresztezése ismét csak jót szülhet. Halál az ifjúságra! Halál a vénségre! – fejezte be tréfásan Ézagh.

A leány, lehet, valamit félreértett, mert ezt kérdezte:

– De az öregek megtapintása más érzést okoz, mint a fiatalok megérintése.

Ézagh elmosolyodott.

– Az öreg fa kérge érdekesebb, mint a csemetéé. Ha viszket a tenyered, melyikhez dörgölöd inkább? Valami hiányból kell kiindulni mindig. Értékes az, ami nekem hiányzik, amire szükségem lenne és nincs, vagy ami van, és olyan dolgokra tudom beváltani, elcserélni, amelyekre szintén szükségem van.

A leány ezen elgondolkodott s így szólt:

– Hát az irtózás?

– Irtózol attól, ami utálatosnak látszó. Itt van egy béka. A béka csak egy másik békának szép és a meseírónak, no meg az állattanásznak. De már egy levelibéka egészen kedves, pedig ő is béka. Ám nem varangyos. Mondjuk a levelibéka ugyanolyan koros, mint a varangyos. Mégis az egyiket szívesen megsimogatod, a másikat nem. Az öregek sem egyformák. A tudós még a varangyos békát is kedvel megtapintja, mert *egyirányú szenvedélye* (egyirányúsított) túllendíti a rátság tátongó szakadékja felett. Én mondom, igen sokszor az ifjúság alig több mint a paradicsommadár gyönyörű tollazata. Ha lekopasztanád – alig lenne szebb, mint a béka. Sőt: a kopasztott paradicsommadár, mert meghökken – el is riaszt: milyen szép volt tolldíszében s milyen rút most. Túl nagy a kontraszt. Viszont, ha egy öreg roppant rútnek tűnik – ezután, ha megismerésére kapsz kedvet –, ennél már csak kellemesebb meglepetéssel szolgálhat. Mindent feledni kell ilyenkor, csak egyet nem: a megismerés szomjúságát. És ez a szomjúság behunyt szemű.

– Tehát a kíváncsiságot nem.

– Gyermekesen így is lehet nevezni.

– Vajon nem a cukrosbácsi filozófiája ez?

Ézagh meglepődött, hiszen bármennyire is élénken ecsetelte gondolatait – ilyesmi esze ágában sem volt. (Ezek szerint a lánynak igen.)

– Most, hogy mondod, szavaimat valóban így is lehetne értelmezni. Ez azonban nem arról árulkodik, hogy én mit mondtam, vagy akartam, hanem hogy te magad sokat gondoltál ilyesmire. Ami pedig a cukrosbácsi-filozófiát illeti, arról hadd mondok el egy képzettársításomat. Nemrég lementem a városba és a múzeumban sokáig bámultam egy régi inga-szerkezetet. Aztán a múzeum töprengő félhomályából kijöttem a napfényre. Nem messze innen játszótér volt. Ott egy kislány hintázott éppen. S ekkor eszembe jutott, hogy a hinta tulajdonképpen egy inga, csak éppen cukrosbácsinak van öltözve. Mert az inga egy vastörvényt fejez ki mozgásával. Ez a törvény lehet ijesztő, ha belegondolunk, ám a kislány egyáltalán nem gondol bele – így hát önfeledten élvezi. A törvény, az inga törvénye hintának, tehát cukrosbácsinak öltözik – így édesgeti magához a kicsinyeket. Elismerem, bizzar, sőt groteszk asszociáció ez, ám el kellett mondanom, hogy megértsd: a gyermek öntudatlanul kíváncsi az inga törvényére, mert kellemes bódulatot ad, noha legelőször félt ráülni. Azt élvezni benne, hogy csak néhányszor lendíti meg és a hinta még sokáig hálás: hintáztatja akkor is, amikor már nem hajtja. Ez emlékezteti arra, amikor apja – vagy anyja hőcögtette, vagy ringatta az ölében, a térdén. Emlékeztet a bölcső mozgására is. Ám itt már neki is van némi munkája, ő lendíti meg, vagy előbb az apja, ám azután ő is, tehát a saját erőfeszítésének sikerét is élvezi. Lám csak, milyen sokról árulkodik ez a hinta. Ha akarom: minden törvény, amely játékos formába öltözik, inkognitóban jár – efféle cukrosbácsi módszerrel él. Milyen borzalmas a lejtő törvénye, ha egy hatalmas lavina zúdul alá. Ám milyen kellemes, ha én képzelem magam hólavínának és a játszótér csúszdáján alásiklom. Pedig ugyanaz a törvény érvényesül – kicsinyben, saját gyermeki testemre adagoltan. A világ sokszor feloldja, játékosá teszi a törvényeket, amelyek nagy adagban halálosak lennének. Egy csepp méreg a pohár vízben halálos. Ám ugyanez elosztva száz-kétszáz liter vízben nem az, hozzátevé, hogy hónapokig isszuk meg. Tehát az egyszeri, tömény hatóerő szét van húzva térben (a vízben) és időben (nem azonnal s

egyből, hanem sokáig isszuk). Az ember egész létezése arra indul, hogy adagolhatóvá tegye a halálos dózisu világot. A tömény, a sűrített erőket feloldja, és emészthetővé tegye. Széthúzza az időben, térben, mert így ereje gyengül. A mérget végül is táplálékká, amely élni segít és túlél. Ha tehát tanaim cukrosbácsi-tanok – ezt is a világtól tanultam, az emberiségtől.

A lány zavartan hallgatott.

– Tehát Zsuzsanna ne ijedjen meg, ha a vének kilesik fürdőzését?

Ézagh rábólintott.

– Miért is ijedne meg: A szegénytől? Hiszen szép, ifjú a teste. A szegyen különben is megelőző. Önvédelem. Szégylekkel valamit, mert sose tettem hasonlót, vagy már tettem s kinevettek érte. A szégyenérzet a nevetségességtől való félelem szülötte. Tehát az apróbb hibákon, vétkeken hallgatott nevetés alakítja ki. Aki megöl egy embert – nem szégyenkezik, hanem fél. Amikor tehát ismét olyan helyzetbe kerül, hogy öljön, nem szégyenből nem teszi, hanem félelemből, megfontolásból stb. A szegyen tehát az enyhe félelem, vagy az enyhébb félelem. A szegyen a hiúságot bünteti elsősorban, a halálos bünt soha. Nos: Zsuzsanna attól fél, hogy valami kis testi hibáját kilesik, vagy attól, hogy kiderül: éppen olyan teste van, mint bárkinek, tehát nincs benne semmi különleges, vagy: ruhában sokkal jobban mutatott. Zsuzsanna szégyene csak ezekből táplálkozhat. Szégyene az apró, az enyhe leleplezéstől fél, szégyenérzete általában ezt akarja kikerülni. A lány vagy a fiú, ki önmagához nyúl kéjes érzésért, annyit már tud vagy sejt, hogy ezt önmagával teszi, tehát másnak nem vét vele, így büntetése a világ részéről nem lehet. Nem a másét vette el, nem mást bántalmazott, nem másról mondott hazugságot. De önmagának hazudott s önmagáról másnak. Önmagának hazudott, mert ez mégsem igazi kéj. Magáról hazudott másnak: úgy viselkedik, mint akit nem érdekelt a testi szerelem, vagy mint aki a természetesebb utat járja. Az önmagunkról való hazugság, az önmagunk becsapása mindig szégyenérzetet szül, mert a világ felé lelepleződünk, nevetségessé válunk. A látszat-keltés és a valóság ellentmondása mindig komikus, ha nem halálos kimenetelű másra, másokra nézve. Ha önmagunkra halálos: tragikomikus. Miért rettenne meg tehát Zsuzsanna a vének szemétől, ha meztelenül is van olyan szép, mint felöltözve, sőt: szebb, talán a szülő szemek jutnak eszébe? Meglehet. A szülői szempár elfordul a növegyermek testétől, mert ősi bünt kíván kikerülni. A vérfertőzés korszakait. (Ez nyilván, nem minden családban egyformán zajlik.) Amikor az apa azt mondja gyermekének: fordulj el, öltözzön – ezzel megtanítja, hogy majd ő is félre vonuljon öltözködni. A fürdőzésnél még inkább. A szülő többek között ki akarja kerülni a kérdezősködést is: „ez neked miért ilyen?” Mert nem kívánja idő előtt beavatni a nemiség titkaiba. Hogy ez mennyire és meddig jó, más kérdés. Itt csak az a fontos, mitől van a szégyen. Ugyanakkor: gyermekkorunkban megésem, hogy másokat kilestünk vetkezés, öltözködés stb. közben. Ha rajtacsiptek, ránk szóltak: nem szégyelled magad. Nevet is kapott a szégyen. Ám, ha nem fogtak fölön, akkor is éreztük, hogy valami tiltott, valami tilos dolgot cselekszünk. Hogy miért? Mert 1./ akkor a függőnyt nem húzták volna el, ha azt akarják, hogy más is lássa őket – a függőnyt nem húzzák össze, 2./ akkor őt is behívták volna, mint amikor segíteni kell, vagy ahhoz az ebédhez invitálják. Tehát: a másik rejtkezése figyelmeztet arra, hogy titkát nem akarja kiadni, ha viszont kilesem, pusztán kíváncsiságból, ez valamilyen formában a szégyenemhez vezet. Érdekes, hogyha rendőr létemre lesem ki, hallgatom ki mások beszédét, cselekedeteit – nincs szégyenérzetem, hiszen egy magasabb, közösségi cél érdekében teszem. Ugyanígy, ha rabló vagyok s leskelődöm, szintén hiányzik a szégyenérzet, mert cselekedetem valami súlyosabb következményű dologhoz vezető út. A kulcslyuknál hallgatódzó betörőnek csak a komédiában mondhatja a rajtacsipő: Nem szégyelled magad, hát illik hallgatózni? Az illem tehát éppúgy az enyhébb lelepleződések megelőzője, a sejtelmesség önzője, mint a pironkodás. Hiszen a szégyennek van egy megelőző feladata: ez a szemérmes magatartásban, a tapintatosságban vagy finom tartózkodásban nyilvánul meg. Van aztán a „tettenérés”, a lelepleződés utáni szégyenérzet. Amikor tehát végig szégyenről beszéltünk, ezt a legtágabb értelemben használtam, olyanként, mint aminek megelőző szakasza: a szemérmesség, a titokörzés. A szemérmesség a született természetes illem, vagy fordítva: az illem a kiművelt, a mesterséges úton belénk nevelt, vagy kiművelt, kipallérozott szemérem-érzés. Ám menjünk tovább: netán irigységből indulna föl Zsuzsanna? Irigy, hogy mások láthatják? Ez az érzés alantas. Vagy talán gögből: e szemek nem méltók, hogy őt lássák. Emlékezz csak, Artemisz megbüntette Aktaiont a görög mítoszban, mert hogy kileste fürdőzését. Szarvassá változtatta. „Felszarvazta.” Érdekes, hogy a szarv és a nemiség, a titok sokszor találkozik szellemvilágunkban. Nemcsak azért, mert a szatíroknak szarvuk van, nemcsak, mert a szarv phallikus jelkép, és mert a papok annak idején kecskeszarvval szüztelenítettek lányokat, hanem azért is, mert a szarv egyszerre látható és láthatatlan. Az idegen egyből látja fejemen, én viszont nem látom. Komikus, mert éppen ő nem látja, aki hordja. Számára titok, amit visel, én viszont fölényes vagyok, mert könnyedén észreveszem. Az ördögnek szarva van, nemcsak mert félállati származására figyelmeztet ez, tehát az alantas ösztönökre, hanem szellemi alacsonyabb rendűségét is jól példázhatja ez az ábrázolásmód. Ő maga sem ismeri eléggé önmagát, tehát nem igazán tudatos lény. Az ördög a fél-titok képviselője, ezért ez az ábrázolás groteszk. Félig ismerjük titkát (állati eredetű), félig nem: hatalma van. Vajon – ezen kívül – mitől rettenhet meg még Zsuzsanna? A vének gondolataitól, véleményétől, ítéleteitől. Most azt gondolják rólam, hogy „ilyen és ilyen vagyok”. Ez feszélyezi. Ám gondoljuk csak el, mekkora szabadság, mekkora öröm az Zsuzsannának, ha megérzi: ezek a temérdek szép nőt látott szemek – most őt csodálják, tehát ő némiképp valamennyi szépség fölé kerül. Hiszen, ha egy suhanc szeme lesné őket – ez nem lenne rangot adó pillantás. A suhancnak nincs kívül összehasonlítania Zsuzsannát, legalábbis alig. Az igazi győzelem Zsuzsannának az, hogy a legkritikusabb szemek is elismerik. Ez fölhevíti s arra indítja: hálás legyen.

A leány csak nézte Ézaghot. Később tűnődve kérdezte meg a bölcset.

– Ám a vének csodálata, mégiscsak hamisnak tűnhet Zsuzsanna számára. Hiszen a vének már nem válogathatnak annyi szép leány közül, mint a fiatalok. Számukra egy csúnyácska leány is szép, hiszen ezek nem annyira kapósak, nem annyira „kelendők”, ezért a véneket is elfogadják.

– Ha nincs ló, jó a szamár is alapon – vetette közbe Ézagh. – Értem. Hacsak nem nézzük meg más oldalról is a kérdést. Egy hatalmas termetű férfi csak lóra, s pláne magas lóra ülhet. Egy aprócska termetű viszont, nemcsak azért, hogy ne váljék nevetségessé, hanem azért is, mert biztonságosabban ül a nyeregben a számaron, így érzi kitűnően magát. A hatalmas férfi a csacsin egy tapodtat sem tudna haladni, lelógna a lába. A báméskodók a hasukat fognák. Ezenkívül a szamár nagyon rokonszenves állat és minden ellenkező híresztelés ellenére – eszes is. Tehát ki-ki ott keresse boldogulását, ahol megleli: a nagytermetű a lovon, az apróka a számaron. Illőt illővel párosítsunk, bárhol is leled meg. Ott boldogulj és úgy, ahogy tudsz, feltéve, hogy másoknak nem okozol szenvedést, sőt örömet viszel ajándékba. Meg aztán, éppen te vagy a példa, a te szépséged, hogy én most éppen nem szamarat választottam.

– Én sem – így a leány halkan.

Ez felébresztette Ézagh háláját is, most már neki kellett lerónia.

Később a lány azt mondotta:

– Hálás vagyok, hogy nemrég azt mondtad: te nem a szamarat választottad.

S ezután már ő kezdeményezte a hálát.

Később Ézagh azon tűnődött: a hála nemcsak terhes kötelesség lehet, ám a legjobb ízű, gyönyörű jogosság.

A visszhangváró ember

– Nem vetted még észre, szólott hozzám Ézagh, hogy vannak emberek, aki elegendők önmaguk számára, mások pedig kínlódnak, ha nem kapnak visszhangot gondolataikra, tetteikre. Az előbbieket démonikusnak, megvetőnek, a fenség gyermekei. Sőt, mintha nem is anya szülte volna őket. Kódósítik még származásukat is. Hajlamosak azt hinni, mint az ifjonti vagy éppen primitív népek, hogy ők korántsem holmi mezaliansz, tehát rangon aluli frigyből jöttek világra, hanem méltók párosodásából. Az ilyen férfiak s nők hajlamosak arra (akár a népek is), hogy születésükben égi jelt, isten ujját véljék. Mintha maga isten bábáskodna a gyermekágy mellett, mintha a Szent Fenség fűrészténé valami égi teknőben, s bölcsőjüket is csodálatos szörmetyegek ringatnák. Altatódaluk himnusz, de legalábbis mennyei óda, kurta ingecskejük sárgája pedig felséges nektár. Ez egyszerre vall a képzelet szegénységére és kellő ostobaságra. Ugyanis csak ezt az egyet tudják elképzelni, s mivel minden egyoldalúság észbeli korlátoltság – így balgák is. E megvetés, fölény egyben önvédelmük is.

A visszhangváró ember viszont önvédelmét épp azáltal szervezi, hogy hasonlítani akar másokra: amit ő mond, hallja vissza másoktól is, s a másokét ő is visszhangozza. Ő hasonlítani akar, míg a démonikus mindenekelőtt különbözni. (Erről mind Szókratész, mind Hegel s Kierkegaard és mások mindenfélét állítottak: a démonikusságot egyébre vezették vissza s nem önvédelem-formaként elemezték. Akár az iróniát sem.) Az irónia ugyanis semmi más, mint a legtávolságtartóbb – tartózkodóbb – fölény: az istenek s királyok humora. A *humor királynője: irónia*. A méltók kacagása a méltókon, így nem is lehet az, hogy méltóságos, nemes úr hahotázzon a másik méltóságon. Ez árulkodó volna. Ám a király sem kacaghat teli szájjal a kolduson, mert az méltatlan ahhoz, hogy a királyt ily köznapinak lássa, *röhögő halandónak*. Az iróniát az egyenrangúak, vagy az elsők az egyenlők között használják, vagy a rangrejtett nagyok, kicsinek álcázott nagyok, királyok, hercegek iránt, netán istenek egymás között, vagy a császár burkolja fölényét, midőn istenről beszél. E tartózkodó fölény, e leplezett fölény világos, tiszta önvédelem. Az irónia metsző, ha az ellenfelek erősek, játékos, ha az ellenfél kisebb, de mégis méltó. Midőn azt mondják: ágyúval nem lövünk verébre – valójában az irónia egyik elvét fogalmazzák meg. Ha valaki a tudását leplezi s tudatlanságnak tünteti fel, ez csupán az irónia nyersebb formája. Ha a tudóstól megkérdezik: mennyi kétszer kettő, s azt feleli: hát, ha jól számolom, lehet vagy négy – ez nyilvánvaló irónia, amit a másiknak éreznie kell. Ám itt az történik, hogy a kérdező egy könnyű kérdéssel akarta megalázni a tudóst, a tudós e kérdés könnyűségét méltatlannak tartotta, ezért visszavág, s úgy tesz, mintha valóban nehéz kérdés volna. Vagyis: önróniát használ, amivel a másikat megelőzi. Ha én gúnyolom magamat – a velem gúnyolódo alól a talajt kihúzom. ő csak Második lehet, márpedig az Első Elve mindenütt ott van szellemben s történelemben. Az iróniát is, mint mindent, ami emberi viselkedés, tehát a szellemet is – a veszélyhez, veszélyérzetből kell levezetni. *Periklista*, tehát *veszélyközpontú* elemzéssel.

A démonikus tehát nem-visszhangváró és elsősorban ironikus ember. A visszhangváró viszont inkább a humor nyíltabb formáit szereti: amikor a fölény világos, átlátszó. Ha egy hatalmas testű ember orra bukik – ezen nevet a visszhangváró, mert egyből átlátja az ellentétet: a nagy test félelmetessége vagy épp fensége és az esés – mint büntetés, mert ennek fogja föl – kisszerűsége között. Örvend, hogy egy nagyobb erő – vagyis az egyensúlyvesztés és a gravitáció összefogtak, egy felső törvény megleckéztette a Nagyot, a nagyvonalút, s kisszerűvé, köznapivá tette a fenségest vagy annak mutatkozót. Esetleg szerepjátszó.

Az *állatoknál* inkább a humor játékosabb formáit lehet tetten érni: a nagy kutya eljátszik kölykével vagy egy kisebb kutyával. Ilyenkor körmét behúzza, fogaival gyöngéden harapdál, s ha pofozza, erejét visszafogja. Vagyis betartja a méltót a méltóhoz törvényét. Erősen az erőset, gyöngédebben a gyöngét. Ami ugyanis nem veszélyes reánézve. Ám a gazdáját is gyöngéden harapdálja, ha az játszik vele, mert bár a gazda erősebb – de megszokta, hogy alapjában jó hozzá, bízik, számára nem veszélyes. Így a kétméteres gazdának ugyanaz az enyhe harapdálás jár, ami a kicsi kölyökkutyának. *A nagy iránt is lehet bizalom. Tehát – s ez erősen megalapozott is válhat –, ha soha vagy csak nagyon ritkán tapasztaljuk a bizalmat megrontó tényezőket*. Ez így van az emberek, a népek világában is.

A *bizalom* tehát éppoly fontos önvédő tulajdonsága az élőlénynek, mint a tartózkodás vagy gyanakvás. (A vakgyanakvás, az előítélet viszont önveszélyes, sőt gyakran közveszélyes is.) E kettő – bizalom s gyanakvás – egyensúlyban kell, hogy legyen, különben veszélybe sodródunk. Ha mindenkiben mindig megbízunk, hiszékenyek vagyunk, könnyen kipusztulunk, mint a túlságosan jámbor állatok és fordítva: ha nagyon gyanakvók vagyunk, egyre kisebb a létezési terünk, mindentől félünk, így számunk egyre csappanni fog.

A démonikus humor (irónia) inkább bizalmatlan. A visszhangváró ember humora reménytelen, derülátó. Az irónia nem kívánja megosztani rejtett fölényét annyi emberrel, ám a visszhangváró ember nyílt, hangos humora sok-sok társat keres. Minél többen kacagnak rajta, annál jobban nevet ő is, mert úgy érzi: amazok visszhangja csak újabb bizonyíték a *közös fölényre*. A démonikus fölény viszont nem szeret osztozni, csak kevesekkel.

A cselszövők mindig inkább az iróniát használják, mert így is fenntartják *inkognitójukat* (itt viselkedésük áruháját kell ezen érteni).

A démonikus úgy nevet, hogy egyetlen foga sem látszik. Így persze foghijassága sem. Befelé nevet. A másik (a visszhangváró) kifelé. Ő nem szégyelli, hogy néhány foga hiányzik, műfogait sem leplezi, torkának cafatait sem. A démonikus öröme nő, ha érzi, ez főként neki öröm s még néhánynak (a keveseknek), ezáltal érzi, hogy különb, többre hivatott, ő Más. A visszhangváró annál boldogabb, minél többen nevetnek körülötte azon, amin ő is nevet. A szövetséget akarja, egyedül nem érzi magát erősnek.

Bár vannak inkább démonikus és inkább visszhangváró emberek, *tiszta* alakjukban igen ritkák: keverednek. A démonikus uralkodik, ám van benne visszhangváró is, és ez különösen akkor derül ki, ha egyenrangúak (a kevesek) körében van: ott is hajlamos hangosan kacagni. Míg a visszhangváró is hajlamos néha tartózkodóan mosolyogni, ha egészen idegenek között van. Nem adja ki magát, nem szorgáltatja ki kedélyét az ismeretlennek. Így tehát a humor milyensége szorosan összefügg az ismeretelmélettel, nemcsak az esztétikával. A Titokhoz való viszonyal. Az irónia titkos humor. A játékos, a bohó humor pedig vállalt, nyílt – közösségre áhító. Társakat inkább toborzó. A démonikus legfőbb értő barátot akar, a visszhangváró népes családot, társaságot.

A külső visszhang megerősíti ez utóbbit, míg a másik belső visszhangra vágyik, amely által magát Kiválasztottnak vagy épp valamiféle megváltónak képzelheti. Ő a Ritka, az „unikum“, míg a másikat „sokszorosítás“-nak fogja fel. Csak kistrészt joggal, de nem egészen alaptalanul.

Egy démonikus magyar költő, ki csak a dühös vagy épp diabolikus iróniát ösmeri: Ady. Egy visszhangváró: Petőfi.

Ez egyben stílusukat is meghatározza. Hisz a stílus benső viselkedésük külsőségesülése. Ebbe a társadalom is beleszól, ám legalább ily mértékben az életrajzi-biológiai öröklöttségek is. Az arisztokrata és demokrata antonima-pár (végtelen ellentét) nem egészen fejezi ki ezt a különbséget. Ugyanis az arisztokrata azáltal, hogy elegendő önmagának, tartózkodik – nem kívánja, hogy megértsük őt, tehát tőle függetlenül is létezhetünk. A demokrata viszont éppen, mert mindenki kedvére kíván tenni, elvárja, hogy mellé szegődjenek s egyetértsenek vele, sőt megértsék. Arisztokrata a legritkábban fanatizálhat tömegeket, míg a demokrata gyakran (legyen az, szektás vallásos demokrata).

Egy nagyvonalúan elvont festmény, melyet némi arisztokratizmussal szokás vádolni, valójában megengedi, hogy azt társítsuk hozzá, amit akarunk, tehát szabadságot ad. Míg egy naturalista festmény, amelyen minden ránc kidolgozott, diktálja, hogy semmivel se helyettesíthessük be azt, amit ő részletesen lerajzolt. Vagyis: kényszerít, hogy minden részletében azt és úgy lássuk, ahogyan ő.

Ezért kell csinján bánnunk e jelzőkkel, valahányszor szóba kerülnek. A rész-igazságokat ne emeljük teljes, kerek és csalhatatlan igazságokká, melyek minden időben, helyzetben s minden ember-közösségben egyformán érvényesek.

Majd így fejezte be Ézagh:

– Hogy egy társaságban melyik ad több szabadságot nekem: egy arisztokratikus (démonikus) vagy egy demokratikus (visszhangváró), azt nem mindig könnyű eldönteni. Gyakran a kis alma és a nagy alma dilemmájához jutunk. Ez pedig így hangzik: két barát előtt két alma a tálon. Egy kicsi alma és egy nagy. Az első barát kínálja a másodikat: vegyen elsőnek. Az el is veszi a nagyobbbat. Erre az első barát szemrehányást tesz: ez hát a te barátságod, elveszed a nagyobbik almát? Mire a második: – Te, ha elsőül választottál volna, melyiket veszed el? – Én a kisebbet. Mire a második: – Tehát nekem így is a nagyobbik jutott volna. Ha viszont te a nagyobbbat veszed el: nem szólhatsz meg, hiszen úgy tettem, ahogyan te is cselekedtél volna.

Páskándi Géza „Ézagh történetei”

Páskándi Géza *A szörmyszülőtt* című kötete 1985-ben jelent meg, a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, szerkesztője Domokos Mátvás volt. A könyv utolsó négy története Ézagh-történet.

Ez a – csupán részben kitalált – bölcs nagyon közel állt a szerzőhöz. *Ghéza* eklektikus ember volt, sok és sokféle emberrel találkozott, beszélgetéseinek, sőt olykor indulatos vitáinak ezerféle témája volt. Az íróasztal mellett sok beszélgetést „ézaghosított”, így 1995-ben, halála után egy kötetnyi történetet leltem meg. Mintha naplószerűen írta volna. Szokása volt, hogy minden év első napjaiban készítsen úgynevezett munkatervet, nos az utolsó öt év mindegyikében mint folyamatosan megírandó szerepelt Ézagh.

Ki is Ézagh? Bemutatom őt, a szerzőt idézve.

„Ézagh, a keleti bölcs, fönt élt az irdatlan Zöld Hegyen, a hidakon, a Legszebb Kék Folyamon is túl. Ézagh nem volt sem ifjú, sem öreg: ifjúnak túlságosan bölcs volt, öregnek túlon túl eleven. Ézagh nem volt se rút, se szép: rútak túl sugárzó-szellemes, szépnek túl-túl lehuny szemű volt. Háza Kisvalakik Nagyvalakik, Apró Senkik, Böhöm Senkik és szegény megtévedt halandók, esendő párák zarándokhelye gyakorta volt. Tanácsért, okos szóért jöttek Ézagh tomácára.(...)”

Akik eddig olvasták, dicsérték, vagy csupán bölcsködésnek tartották, mások nagyon szerették és többször elolvasták, de volt olyan is, aki közepszerű írásoknak tartotta. Kerek a világ. Egy biztos, Páskándi szerette ezeket az írásait.

Szeretettel ajánlom őket én is!

Páskándiné Sebők Anna

Fekete szalag

Beszélgetés Páll Lajossal

- *Menjen olyan helyre* – mondták Páll Lajosnak börtönbüntetésének letöltése után –, *ahol magáról jól tudnak mondani!* Aki nem égette föl magát mögött véglegesen botrányokat szikrázó lázadásra is kapható ifjúkorában a hidakat, az hazamegy ilyenkor. Az '56-os magyar forradalom romániai politikai elítéljtének, Páll Lajosnak sem maradt más lehetősége szabadulása után. A fiatal festőnövendék, akinek képeit tanárai is vásárolták, s kinek verseit irodalmi folyóiratok közölték rendszeresen, így talált teljes életre szóló lakhelyet – otthon, Korondon, s azóta *általa* (is) *híres e föld*.

– ...Ötödik vagy hatodik osztályban szobrokat csináltam, s azokkal sok díjat nyertem. Könyveket a szobrászatról, Gy. Szabó metszeteiről. Elmentem volt jutalomból Naszódra. Ott kerültem először össze szemtől szembe románokkal. – *Hogy nem tudnak ezek magyarul?!* Sehogyan sem értettem. Amikor pedig korábban kimentem a környező falvakba, mindenki magyarul beszélt. Naszódon tapasztaltam meg először, hogy vannak olyanok is, akik nem tudnak magyarul. Naszódon láttam meg azt is, hogy milyen az angol vécé. Meghúztam azt a láncot, s mind nyomtam volna vissza, hátha eláll a víz. Azelőtt még sohasem láttam olyant. Ötödik osztályos voltam.

Azokat a szobrokat, amiket télen készítettem, nyáron vitték a kereskedők Szovátára eladni. És ott egy ember, aki később tanárom, barátom lett, akinek egész életemben hálás lehetek, Tróznér tanár úr, látta a szobraimat. Őt Tróznér Józsefnek hívták. Firenzében végezte a zeneakadémiát, Erkel Ferenc dédunokájának volt a férje, nagyon művelt ember volt, Korondra csak nyaralni jött, és ide is csak azért, mert azt mondta, hogy ilyen zöldeket, mint amilyenek Korondon vannak, nem lát sehol. Egyszer ő elvitt engem, hogy nézzem csak meg azokat a zöldeket, amiket ő lát! Az én fantáziám annyira teli volt, hogy mindenféle zöldet le tudtam volna festeni, pedig Chagallról akkor még nem is hallottam. Tróznér tanár úr javasolta, hogy menjek el művészeti iskolába. Hatodikos voltam akkor.

Korondról hárman mentünk el Marosvásárhelyre felvételizni, Józsa Lajos, Babos Miklós és én. Lemegyünk gyalog Parajdra. Tizenegy-tizenkét kilométer az állomás, ülünk ott, éjfélkor indul onnan a legolcsóbb vonat. Kétszáznegyven lej volt az út Vásárhelyig. Üldegelünk, s egyszer hozzánk jő egy vasutas: – *Hova mentek?* – Mondtuk, hogy Vásárhelyre. – *Gyertek velem!* – mondta a vasutas. – *Olcsobb lesz-e?* – kérdezzük. – *Nem. De kényelmesebb.* Jó, elmentünk vele, de a vasutáról kiderült, hogy postás. Lefektetett ez az ember minket a postavagonban az asztal alá, le az olajos földre. Reggelre olyanok lettünk, mint az ördögök. Elmentünk fölvetelizni, de ott a vizsgán kiderült, hogy mi csak hatodikosok vagyunk. Józsa Lajos balettra akart menni. Balett nem lesz, vége van a balett osztálynak. Babos Miklóst s engem Tróznér tanár úr szobrászatra akart irányítani. Kisült, hogy szobrászat nincs, csak nyolcadik osztálytól fölfele. Fölvesznek, de nincs induló osztály. – *Menjetez haza, gyermekek!* – bocsátottak volna utunkra rögvést. Mondta ott Tróznér tanár úr mindjárt, hogy *ha ezek hazamennek, nem engedik többet őket vissza!* – *Hallgassuk meg, hátha van fölük!* *Legyenek zenészek!* Meghallgattak minket, engem betettek egy évre pikolóra, Babos Miklóst meg tromborra, mert ő sokkal kövérebb volt, vörös is volt, magos, telt arcú. Mondták, hogy *úgy megfújja majd azt a trombitát, hogy le a kalappal!* Egy évig tanultam pikolózni, egyre rosszabbul ment. Az volt a szerencsém, hogy jártam zongora órákra Tróznér tanár úrhoz. Vele pedig nagyon szépen el tudtunk beszélgetni a korondi zöldekről. Látta, hogy nincs nagy érzékem és kedvem a zenéhez, de a későbbi zeneszeretetem itt kezdődött. Mert a zenét akkor is lehet szeretni, hogy ha nem műveljük, csak beszélünk róla. Ekkor hallgattam meg a nagy zeneműveket, ott voltam a vásárhelyi koncerteken. Ez már hetedikos koromban történt. Alig vártam, hogy hozzákezdhessek a szobrászathoz. Igen ám, de ott meg Sztálin gombjait kellett mintázzam az akkor készülő Sztálin-szoborhoz, s ezt szívemből utáltam. Pedig a diktátor engem akkor még nem bántott.

Mikor hazamentem fél év után, apám azt mondta, hogy *te nem tanultál semmit!* Mert akkor itthon már medvéket csináltam. Megvolt a normám. Egy nap hatvan medve, s utána mehetsz oda, ahova akarsz. Most sem tudtam többet csinálni, apám ebből vonta le a maga következtetését. Ráadásul a könyv mindig ott volt a lábam között, olvastam állandóan, miközben a medvéket mintáztam. Édesapám azt hitte, hogy ott Vásárhelyt rám néznek a tanárok, s én rögtön szikra leszek, Zeus agyából kipattanó szikra, és legalább nyolcvan medvét tudok majd megcsinálni naponta. Az első gondolatom az volt, hogy miként lehetne nekem megszöknöm a szobrászathoz. És akkor kitaláltam, hogy – ezt először édesanyámnak mondtam el – *én olyan kicsi meg sovány vagyok, hogy a doktor azt mondta, belőlem nem lehet sohasem szobrász. Mert a szobrásznak nagy köveket kell faragnia, emelgetnie.* Édesapámnak mindig voltak elméletei. Voltak a szobrászatról is természetesen, hiszen ő egyformán olvasta a Magyarok Háborúját és, mondjuk, valamelyik Thomas Mann-regényt. *A kőfaragónak* – mondta sokszor – *szabónak, orvosnak, cipésznek, meg még sok mindennek kell lennie.* Éppen erre mondtam édesanyámnak, hogy *ezt én nem tudom megcsinálni. Mert kicsi vagyok és sovány.* Ugyanabban a szobában aludtunk akkor, így tisztán hallhattam, hogy éjszaka édesanyám mondja: – *Azt mondta a doktor, hogy nem jó szobrásznak a gyermek! Mert kicsi és sovány. Engedjék el festőnek!* Akkor már sokat festettem, az egyik szoba tetőtől talpig teli volt akvarellel, mert apám mind fölrakta a falra. Ez is befolyásolhatta őt, mert reggel azt mondta, hogy *jó, ha azt mondják az orvosok, akkor menjél a festészetre.* Így aztán kilencedikben már festészetre jártam.

Verseket még Korondon kezdtem el írni. Egyik nyáron, amikor apámnak nevenapja volt augusztusban, írtam neki egy verset. Jó memóriám volt, nem is kellett leírjam, csak úgy fejből elmondtam. Jó, elmennek a vendégek, s azt kérdezi apám: *honnan másoltad?* Mondom, hogy *sehonnét. Ezt én találtam ki.* – *Miért hazudsz?!* És akkor én a *művészetemért* kaptam két jó pofont. Erre aztán vége is szakadt a költészetemnek, csak amikor Vásárhelyre kerültem, kezdtem tovább írni a verseket. Akkor már nem féltem senkitől. Talán tizedikes lehettem, amikor első verseim megjelentek az Igaz Szóban. Olyan büszke voltam, hogy még a szüleimnek is megírtam, hogy megjelent egy szakasz az egyik újságban. De nem olyanok kellett, mint amilyen fanyalgók az enyémekek voltak. Amikor már jó nagy paksaméta lett verseimből, Bernáth Ernő elvitte azokat Sütőhöz. Ez már ötvennégyben volt. Sütő írt akkor nekem egy gyönyörű levelet, amelyben arra figyelmeztet, hogy a költő pesszimizmusa nem azonos a nép pesszimizmusával. Ezt a levelet én egész sokáig a zsebemben hordtam, az egyetemmi évek alatt is, a letartóztatásomkor is. Ennek ellenére erről a levélről soha egy mukkot nem kérdeztek a vallatások során. Bizonyára azért, mert Sütő a Központi Bizottság tagja is volt, s tartottak tőle.

A vásárhelyi irodalmi közösség pártfogásába vett. Kemény János, az irodalomszervező báró megkérte a szobrász Izsák Mártont, hogy vegyen a szárnyai alá. Ő mindenkit fölvevett munkásnak, munkatársnak, akit a városban üldöztek. Egyrészt azért tette ezt, mert a saját bőrén megtapasztalta már, hogy mi az üldözés, másrészt pedig azért, mert művész volt. Engem egy párszor ki kellett volna zárni akkor már az iskolából, mert olyan dolgokat műveltem. Például a soros orosz dolgozatot magyarul írtam meg, és ebbe beleírtam azt is, hogy a tanárnő sokkal szebb, mint amilyen a feladványban szereplő komszomolista Zója lehetett. Mert igen szép volt a tanárnő.

Mihail Viteazulról szólván azt mondtam a tanárnak, hogy *de kérem, ő csak egy évig regnált, ennyi idő alatt semmi fontosat nem tehetett!* – *Menjen ki Páll Lajos az osztályból!* – volt a válasz erre a historikus észrevételre. Számtanból viszont jeles voltam, s magyarból is akkor, ha tanfelügyelő jött. Egyébként nem, mert a tanárnő többször is elmondta: – *Amiket te a dolgozatokban leírsz, Páll Lajos, azért téged már régen el kellett volna buktassalak!* Pedig csak azt írtam le, amit olvastam. Nekem abban az időben fogas műveltségem volt.

– *Miért éppen fogas?*

– Mi ott Vásárhelyen egy régi ferences kolostorban laktunk. Az első két évben még ágyunk sem volt, a földön aludtunk, szalmazsákokon. Viszont volt egy hosszú, közös mosdó abban az épületben, ahol állandóan égett a gáz, és egy hosszú-hosszú fogas, ahová a barátok annak idején letették a csuhájukat. Ennek a fogasnak volt egy külső párkánya. Akkor még olyan sovány, kicsiny gyermek voltam, hogy oda fölmásztam, s ott egész éjjel tudtam olvasni, hiszen a fürdőben egész éjjel világos volt. A legtöbb könyvet ott olvastam, a két Tolsztojtól elkezdve errefelé sok mindent. Innen tehát az én fogas műveltségem. Könyveim nagy részét akkor szereztem, amikor 1954-ben könyveket égettek a városi könyvtárban. Kértek az iskolától néhány mozgékony gyermeket, akik a tűzrevaló könyveket hordják, közéjük tartozhattam én is, és a nekem tetsző könyveket gyorsan megmentettem.

– *Kemény János szinte mentorod volt középiskolás korodban. Vele hogyan ismerkedtél meg?*

– Mentünk ebédelni egyszer a kollégiumban, és felfigyeltem a könyvtár mellett elmenve, hogy milyen csúnya a raktáros lány. Ő volt Kemény János lánya, Zsuzsa. Igen magos volt, nagy keze, hatalmas lába. Volt egy tanárom, Nagy Pál festőművész. Kilencedikes koromban elegendő volt a művészeti iskolából, és át akartam menni egy másikba, ekkor jött az iskolánkba Nagy Pali, aki akkor szerelt le, és hát az egyik órán megnézi a rajzomat, majd azt mondja: – *No, itt milyen összeesküvés készül a művészet ellen?* Ez volt az első mondata hozzám. Lódenkabátban volt, le sem vetette a kabátját. – *Idefigyeljenek!* – mondta a következő órák valamelyikén. – *Én most kiteszek elétek négy nagy vaskereket. Ki ezt a legjobban megfesti, azt elviszem a moziba.* Nekem a mozi a mindenem volt. Úgy megcsináltam azt a képet, hogy a fényt, a rozsdát, mindent jól megfestettem. A döntéshozatal demokratikus volt, mert nem ő döntötte el, hogy ki megy vele moziba, hanem fölterette szavazásra a kérdést. Az osztály rám szavazott. A film Chopinről szólt, akkor hallottam először a forradalmi etűdöt. Palinak elmondtam a verseimet, s ő is a magáéit. Ő prózaverseket írt, én azokat nem tartottam jónak, ő viszont megtanulta az enyémet. Közbevetőleg elmondom, hogy ebben az idei évben felhívott telefonon valaki, aki később Palinak halála előtt barátja volt, és azt kérdezte tőlem: – *Te, hányban is írtad azt a verset, amit én a Nagy Palitól tanultam, és ami úgy szól, hogy „Templomkereszt felakadt az égere, s ráülnek a sápadt csillagok”?* Mondom: *ötvenháromban.* Mindezt telefonba mondom, Bukarestbe, már ebben az évben.

– *Hervay Gizellától hallottam először, hogy Nagy Pál később autóbalesetben halt meg, Sóvidéktől nem messze, Erdőszentgyörgy határában.*

– Igen. Egyesek szerint megrendezett baleset volt, hárman voltak, mind meghaltak. Azt mondják, a baleset előtt megszerelték az autójukat. A börtön után még tartott a barátságunk, ő segített talán a legtöbbet abban az időben. De visszatérve Kemény Jánoshoz, Nagy Pali Kemény János lányával, Zsuzsával gépeltette le a verseimet, aki azokat megmutatta az apjának. Zsuzsa öccse egy osztállyal fölöttem járt, és annyira szabadelvű iskola volt a miénk, hogy mi ott és akkor Kemény báró fiát, Árpádot bevettük a KISZ-be, amit persze a városi szervezet nem engedett meg, kizárta őt azon nyomban. Pedig szegény János bácsi akkor már mérségető, s üzent, hogy meg akar hallgatni. Én nagyon keveset tudtam akkoriban a világból. Mint afféle falusi gyermek, aki csak pár évet töltött még a városi világban. Elmentem hozzájuk, s látom, hogy felrakott lábbal ül, piheni a mérségetés fáradalmait. Később tudtam meg, hogy ő annál a munkánál csak az adminisztrációt végezte, hiszen ő volt az egyetlen mérségető abban a komániában, aki tudott írni. Már első alkalommal felolvasta saját verseit. Minden költő rossznak tartja a mások verseit, én is így voltam ezzel. Annál is inkább rossznak tartottam azokat, amiket felolvasott, mert naiv versek voltak, szinte gyermekversek. Számomra a nagy dolog az volt, hogy olyan történeteket hallottam írókról, költőkről tőle, amiket másoktól nem. És gyönyörű képei voltak! Nagy Imre, korai Gy. Szabó...Csak később értettem meg, hogy milyen nagyszerű ember volt ő. Együtt laktak nagynénjével, emlékszem, az ő szobájában volt egy nagy, kék-fehér szász kályha. És ez az öregasszony még akkor, az ötvenes években sem tudta, hogy ők már nem bárók, hanem proletárok. Itt szoktam meg először, hogy van egy másik világ is. Ahol a kutya benn lakhat a szobában.

Amikor szünetekben hazamentem Korondra, továbbra is dolgoznom kellett a műhelyben. Egyszer, amikor apám valami gyűlésbe ment, felhagytam a medvével, s készítettem egy nagyobb szobrot. Csináltam két lovas, pajzsokkal, mindennel. Hazajön apám: – *Ki az Istennek adjuk el ezeket?!* – kérdezte. Erre nem mondtam semmit, de nagyon élveztem a haragját, meg azt, hogy végül kiégettük ezeket a szobrokat is. A norma otthon hatvan medve volt vagy tizenhét szarvas. Vagy tizenöt ember. Egyszer csináltam volt egy nyomorékot. Apámnak megvolt a véleménye az olvasottsága után arról, hogy a szobrásznak szabónak, cipésznek meg orvosnak is lennie kell egyszerre, hát ez a nyomorék, ahogyan állt a kalapjával, felhúzott vállal, tisztára orvosi eset volt. Megnézte apám. – *Nagyon jól!* – mondta. Ez kellett nekem. Másnap sem volt otthon, csináltam húsz nyomorékot. Egyik nyomorékabb volt mint a másik. – *Kinek az Istennek tudunk ennyit eladni!* – szörnyülködik el apám, mikor hazajöve meglátja a szobrokat a polcon. Később voltak nagy útjaim a világban, és ezeket az utakat mindig úgy szerveztem meg, hogy megszerezsem mindazt a pénzt a képeim révén, amit elköltök. Lehet, hogy szegény ez, de ezt otthon tanultam. Néhányszor elgondolkodtam már azon: bizonyára apám ültette belém ezt a szemléletet. Hogy hasznavehetetlen dolgot ne végezzek. Hogy mindig annyit költsek csak, hogy abból még maradjon is. Mert az otthonlevőknek is enni kell adnom. – *Ezt ki veszi meg?!* Így gondolkozzál! – mondta apám nem egyszer, amikor éppen még magasabbra szárnyalt a *művészi fantáziám*.

A művészeti középiskolában mentek a maguk rendjén a dolgok. S valóban, Kemény János és Nagy Pál voltak a mentoraim. Nagy Pál ugyancsak megnyomorított ember volt, talán ezért is kedvelt engem, mert bennem is a hasonló sorsú vidéki fiúra talált. Korán félárván maradt, az anyja nevelte, de terrorizálta is. Sokáig nem tudtam, hogy ő Kemény Zsuzsának udvarol. Ott az iskolában nem láttam nyomát ennek. Egy nap sétálunk Palival az utcán, s ideadja a Zsuzsa levelét, hogy olvassam el. Ez nagyon furcsa volt nekem. Egy tanárom ideadja nekem egyik szerelmes levelét. Amiben a lány azt írja, hogy ő elvállalná azt, hogy Pali felesége legyen, de miért nem jó ez így, ahogyan van? – *Neked erről mi a véleményed?* – kérdezte tőlem Pali. Tizenegyedikes voltam akkor. Csak tátom a szám!

Tizenhét éves, igaz, túl már egy öngyilkossági kísérleten. A patkányok kiirtására lerakott arzénokat gyűjtöttem össze, s vízzel hígítva megittam mind. Úgy éreztem akkor, hogy nem jutok semmire. Nem sikerült semmi, amibe belekezdtem, és arra gondoltam, hogy elég tehetségem sincsen. De aztán bevitték a kórházba és kímesták a gyomrom. Olyan falusi voltam még mindig, hogy amikor az egyik tanárom behozott nekem egy citromot a kórházba, beléharaptam. Nem tudtam, hogy a citromot hogyan kell enni. Szörnyű könyveket olvastam akkoriban, ezeket az égetésből szereztem. *Sokan vagyunk, sovány vagyunk, kicsi vagyunk*, ezek mind megjárták a fejemet akkor. Az iskolában divatos – vékony, finom vonalú – stílust sem kedveltem, kilógtam a sorból. Végül csak leérettségiztem, majd nem jelesen. Mégsem vettem fel első alkalommal az egyetemre. Ugyanis felvételi előtt nyáron hazajöttem, és kaszáláskor hordtam a szénát.

Mikor a második szekér szénát fölhánytam az udrunkba, *megettört* a kezem, nagy kelés lett rajta. Bementem Udvarhelyre, elaltattak, és megoperálták a jobbkezemet. Ötvenötben még Kolozsváron is ez a vékony vonalú rajztechnika volt a *követendő irányvonal*, ezenkívül akkor vezették be először Romániában – persze nem nyilvánosan – a numerus clausust, megszabták, hogy mennyi magyart vehetnek fel az egyetemekre.

Abban az évben Kolozsvárott négy magyar és hét román volt az előírt norma. Nem vettek fel. Akkor éltem meg Vásárhelyen a nyomor legmélyebb bugyrait. Munkát kellett szereznem, de amíg nem találtam, az állomáson aludtam egészen addig, míg fölvettek a Bábszínházhoz festőnek. Szerettem ott, csináltam a díszletet s mindent, ami adódott, de énekelni és játszani is kellett. Egész napos teendőt adott a Bábszínház. Én voltam például az ágyúgolyó a Hány Jánosban, és a fűzfa a János Vitézben. Az igazgató egy darabig megengedte, hogy ott aludjak a színpadon. Ez ment addig, míg Kemény Árpádot – Kemény János fiát –, aki most már másodszor felvételizett a kolozsvári egyetemre, felvették ideiglenes hallgatónak, előfelvételisnek, így az ő helye megürült a színháznál, ahová engem átvettek díszletfestőnek. Ott boldogabb életem volt, több nagyméretű képet festettem abban az időben.

– *Illyés Gyula Fáklyalángjának vásárhelyi díszleteit is te festetted, s ott volt ő is a századik előadáson.*

– Illyéssel kapcsolatban az első nagy élményem az volt, hogy a képzőművészeti középiskola könyvtárában keresem a könyveket térdelve a földön, s meglelek egyet: *Illyés Gyula ötvenéves*. Ez volt a címe. Ezt a könyvtárat Farczádi Jolán fizikatanárnő igazgatta. Ő az egyetemem a Sorbonne-on végezte, és amikor kiválasztom ezt az Illyés-könyvet, azt mondja: – *Jaj, hát Gyula már ötvenéves?* Ez engem úgy megdöbbenített! Hogy a tanárnő személyesen ismeri a híres költőt! Ez ötvenháromban lehetett, később már sokkal többet tudtam Illyés Gyuláról. Az Illyés-előadás előtti éjszakán verik az ajtómat: – *Itt lesz Illyés Gyula, újra kell festeni a díszleteket!* Be is mentem, át is festettem a kopottabb részeket. Esett az eső, tavasz volt. A díszelőadáson a pesti vendégek mögé mentem. Nem Illyésre, hanem Flórára voltam kíváncsi.

– *Németh László viszont járt itt nálad, igaz, jóval később.*

– A Németh-családdal közelebbi a kapcsolatom. Németh Lászlót a börtönben ismertem meg, addig nem olvastam tőle semmit. Ott viszont szaktekinétynek számított, ha valamiről szó esett, voltak, akik mindjárt hozzátették, hogy erről Németh László mit ír. Erdő János például kívülről idézte Németh Lászlót. Szísznél pedig a végébe voltak berakva Bukarestben a Minőség forradalma kötetei a Szejk társaságában, annak ellenére, hogy ő Németh Lászlót nem szerette különösen. A Minőség forradalmát viszont olvasta, ismerte. Vekerdi Lászlóval, Sütő Andrásal, Veress Danival, Illés Jenővel járt itt nálam Németh László, már a kiszabadulásom után. Vásárhelyről telefonáltak a színházból, hogy menjek be a Két Bólyai bemutatójára, mert Németh László látni akar. Felültem a buszra, bementem. Leültettek az első sorba, a szünetben be kellett menni az irodába fogadásra. Németh László a másnap esti, a Kultúrpalota tükörtermében tartott fogadásra is meghívott, de mondtam, hogy arra nem megyek el. – *Akkor holnapután kimegyünk Korondra. Otthon lesz-e?* Mondtam, hogy igen. Eljött, s ittült sokáig. Nézte a Kaszásomat, és azt mondta, hogy *nagy erő van benne*. A Németh-lányok később több képet vettek tőlem.

– *Nagyon érzékeny, a ráemlékezők szerint még a művészek közül is kirívóan érzékeny ember volt ő.*

– Számomra az volt a meglepő, hogy amikor nők közé került, egyszeriben úgy udvarolt, mint egy trubadúr. Jókedvű és bűbajos volt.

– *Illyés Gyula és Németh László után térjünk vissza ismét Páll Lajoshoz!*

– Első évben nem, másodikban viszont már fölvettek a kolozsvári egyetemre. Továbbra is érvényben volt a nemzetiségi korlátozás, a numerus clausus, így veszélyt jelentett számomra Kemény Árpád is, aki fél évvel korábban bejutott már, mondhatni nulladik évfolyamosnak az egyetemre. Aztán volt egy vajdahunyadi fiú is, aki egy román festő műhelyében dolgozott két évet. A felvételi bizottság elnöke éppen ez a román festő, Andrei Iuta volt. Ekkor ugyanis már csak három magyart vettek föl hét román mellett. Arra ügyeltem a felvételin, hogy ne ugyanahhoz a modelhez üljek le rajzolni, mint riválisaim, Kemény és Bertalan. Végül felvettek, de éppen abban az évben váltotta ki apám az iparengedélyt, és iparos fiának nem adtak ösztöndíjat. Összel kezdődött az év, nem volt ösztöndíjam, nagyon sokat koplaltam. Ez 1956 őszén volt. Kenyeret kaptam a menzáról, vettem egy kiló szilvát, teát reggel adtak, mást nem. Szerencsére akkoriban rendszeresen közölték verseimet, az Utunknál a versrovatot Szócs Pista szerkesztette, és ha tehette, kéthetente közölt tőlem vagy egy verset, vagy egy rajzot, ezzel pótolta az ösztöndíjat. Esténként sokat sétáltunk Pistával, ő vezette az Irodalmi Kört, nagyon sokat tanultam tőle. Ő akkorra már megjárta a fogságot, világjáró ember volt. László Gyulának volt a tanítványa ő is, meg a felesége is. Még azoknak a tanároknak volt a tanítványa, akiknek a neve jelentett valamit. Valamikor a mi főiskolánkon együtt volt a színművészet, zeneművészet és a képzőművészet. Mind a Mátyás-házban volt. Aztán elkezdődött a nyesegetés, a színművészetet lehozták Vásárhelyre, a zeneakadémiát átvitték a szembelevő épületbe, maradt a képzőművészet, de vegyesen, mert többen voltak a románok, mint a magyarok. Ion Andreescu Főiskolának hívták akkor már az iskolát, amikor én odajutottam. A festészet, ahová engem felvettek, hatéves volt. Mikor én odakerültem, Kovács már nem tanított, őt már menesztették. Engem Mohi Sándor tanított, ő akkor volt az öszvér korszakában.

– *Ez mit jelent?*

– Már lenn a Duna-deltában láttam egy kicsi öszvért, ami nem tudta, hogy nyihogjon vagy nyerítsen. Mohi akkor úgy írta a nevét, hogy Alexander Mohi. Miután a románok nem fogadták be, Mohi Sándor maradt. Mikor engem tanított, akkor még a kettő között volt. A főiskolán tanított még Kádár Tibor is, aki eléggé egzaltált ember volt, s csúf véget ért. A műterem egyik felében voltak heten a románok, mi voltunk a másikban hárman. Együtt laktunk velük, nem volt köztünk különösebb probléma azon túl, hogy időnként leszólták például a Fadrusz-szobrot. Festészetben is más látásmód jellemezte őket. Mi inkább a nagybányaiakhoz meg az expresszionistákhoz húztunk, ők színben úgy gondolkoztak, hogy alig-alig voltak különbségek. Finom szürkékkel, lágy zöldekkel festettek. A magyar festők erőteljesebbek, temperamentusabbak. Ez már a főiskolán is meglátszott. Mi Pest felé kacsintottunk, ők Bukarest felé. Mikor már kiállító festő voltam, jött egy román szobrász, aki korábban festőnek készült, ő mondta, hogy *nekünk, latinoknak erősebb érzékünk van a művészet iránt*. – *No fene!* – gondoltam. Pedig a kolozsvári főiskola jobb volt, mint a bukaresti. Bukarestben nem tanulták meg a mesterséget. Valami stílit kellett kitalálniuk, amivel pótolják azt.

– *Ekkor, az egyetemi évek alatt ismerkedtél össze Szilágyi Domokossal is.*

– Gólyabálon hoztak össze bennünket. Vásárhelyről átjövő színiakadémiai lányok jöttek át a Bolyaira, magyar szakra, ők egy évvel előbb jártak, Szísznek voltak az évfolyamtársai, pedig ő nálam két hónappal volt kisebb. Mint költőt a költővel ismertettek össze minket. (A barátai Szilágyi Domokost Szísznek szólították!) Az én akkori verseim eléggé áprilyiak, az övéi pedig szabólőrincsek voltak. Az Egyetemi Könyvtárba érkezett egy válogatott Szabó Lőrinc-kötet, Illyés Gyula előszavával. Szísz minden lélekfurdalás nélkül megtartotta a könyvet. – *Annyi pénzt összeszedek, amibe a büntetés kerül* – mondta –, *ezt itt úgysem olvassák. Elveszítem*. Megtartotta magának, s kifizette a könyv árának kétszeresét. Ezt megtette más kötet esetében is, ha megtetszett neki egy könyv, kifizette az ár kétszeresét, s megtartotta. Így volt ez az 1957-ben megjelent Juhász Ferenc *Tenyészlet országa* esetében is, az egyik Kodolányi-regény ugyancsak hasonló sorsra jutott. Könyvre és magára sohasem sajnálta a pénzt. Amikor pénze volt, akkor nem gyűjtött, mindig nagylelkű volt, csak hogy erre ritkán volt lehetősége, mert csak akkor lehet nagylelkűnek lennünk, ha van pénzünk.

Javasolta egyszer Szisz azt is, hogy *fejjük meg az Alapot*, kérjünk pénzt Majtényi Eriktől. Valami indokot is kellett írunk, hogy miért kellene nagyon az az igényelt pénz, s azt találtuk ki, hogy édesanyánknak mosógépet akarunk venni az Irodalmi Alaptól kapott pénzen. Ő megkapta a támogatást, én nem. Igen rosszul esett ez nekem, mert több versem jelent meg akkoriban, mint neki. Később derült csak ki, hogy Majtényinak Bukarestben korondi szolgálója volt, s tőle tudta, hogy Korondon nincs is villany. Márpedig az a mosógéphez nélkülözhetetlenül szükséges.

Gyomorfekélyvel feküdtem a kórházban ötvennyolc januárjában, akkor már volt ösztöndíjam, és rendszeren beosztottam amim volt, mert itthonról nem számíthattam pénzre. Szisz fölvetta a honoráriumomat, és hát nem mindért ananász konzervet vet! Azok voltak az első ilyen konzervek Kolozsvárott. Egy versnek majdnem akkora honoráriumma volt akkoriban, mint egy tanítónő fizetése. Jött fel a kórházba, és egy ölnyi konzervet hozott: – *Gondolkodtam, Lajos úr, hogy mit hozzak magának. Fölvettem a honoráriumát, s hoztam ezeket.* Később is ilyen volt. Annyira kerültünk volt mi a barátsággal, hogy este elkezdtünk beszélgetni, s nem tudtunk elválni. Fönn laktam a Vörösmarty Kollégiumban a második emeleten, ledobtam onnan a matracomat, az ágyneműmet, ágyat vetettünk az udvaron, betakaróztunk, és folytattuk a dumát. Emlékszem, egyszer pünkösöd este úgy elbeszélgettünk, hogy reggel, mikor vittem föl az ágyneműmet, a kapus csak meresztette a szemét, honnan jövők én ilyenkor így felpakolva. Szisz verseit már korábról ismertem, ő egészen másfajta verseket írt, mint én. Időnként elmagyarázta, hogy mi a rossz az én verseimben, és az övéiben mi a jó. Legelőször engem ő biztatott, hogy miért érdemes írnom. A képi látásomra hivatkozott. – *Lajos úr, maga a zenétől még nagyon messze van!* – mondta ugyanakkor nem egyszer. Jártam koncertre én is, de ő rendszeresen járt, ha tehetette. Igaza volt, mert Mozartot, Lisztet, Kodályt ismertem, de amikor Bartókhoz kerültem, az már tőlem messze volt. Később, mikorra kijöttem a börtönből, akkor kerültem közelebb Bartókhoz. A zenében ő biztosan előttem járt. Végül fogadtunk vele és unokatestvérével, Boros Zoltánnal közös lakást, szemben a Bolyaival, s hárman laktunk. A letartóztatásom előtt nem sokkal sárgaságos lettem, ezért aztán 1958 őszén vissza kellett költözöm az internátusba. Ott diétás kosztot kaptam, emiatt a kényszerű lakhelyváltás miatt letartóztatásomkor már benn voltam a Vörösmarty Otthonban.

– *Nem érezted a börtön előszelét?*

– Hogy lefognak? Valamit éreztem. De nagyon biztos voltam a dolgomban, igencsak szabadszajú voltam, talán az eredetem adta ezt az önbizalmat. Meg az is, hogy egy évet már dolgoztam, a főiskola is jól ment, két négyesem volt, a többi jeles. Akkor még az ötös volt a legjobb. Kolozsvárra kerülésem óta udvaroltam a nagykendi pap lányának, Péterffy Irénkének, s szerelmes voltam, mint egy süketfajd. Irénkét ötvenhatban ismertem meg, együtt gyalogoltunk esténként kilométereket, s vigasztaltam, mert aki udvarolt neki, meg az unokatestvérei is, pesti fiúk, disszidáltak ötvenhat végén. Ahogy tudtam, vigasztaltam. Ötvenhat szilveszterén táncolni kellett. Csárdás volt. Az akkori és ottani mezőnyben én ezeket a falusi táncokat jól jártam. Eljutottunk egy olyan pillanatig, amikor mindenki leállt körülöttünk, s csak minket nézett. Nagyon ment a tánc akkor. Szerintem itt dőlt el a dolog köztünk. Ez a vigalom Irénke bátyjának, Péterffy Lászlónak – aki később Jékely veje lett – a lakásán volt. Irénke a Bolyai egyetemre járt, magyar szakra. Elsőéves volt, ő vette meg volt a fekete szalagot az évfolyamnak, amit feltűzött mindenki a magyar forradalom leverésekor. Akkor több napon keresztül ezzel a szalaggal jártak a diákok. Később ez lett az ő egyik fő bűne, amiért tíz évre ítélték.

Megkaptam rendszeresen az Irodalmi Újságot, azt is, amelyekben Ilyés *Egy mondat a zsamokságról* című verse volt, odaadtam Irénkének, nekem eszembe sem jutott, hogy ő azt lemásolja. De annyi verset lemásoltunk mi magunknak! Vásárhelyen én is lemásoltam Háy Gyula cikkét, hogy Miért nem szeretem Kucserát? Nem volt ebben semmi rendkívüli.

Volt egy nagygyűlés októberben, ahol minden egyetemről egyet beválasztottak a központi tanácsba. – *Menjünk el Jordáky Lajoshoz tanácsért!* – mondtuk a gyűlés után. Elmentünk. Balázs Imre, aki az egyetem KISZ-titkára volt, Timován Arisztid, akinek a nővére Tarnói Emília néven színésznő volt, Péterffy Laci, Bíró Géza s én. Jordáky szerencse nem volt otthon. Ha ő otthon van, őt is belekeverik a mi összeesküvéses dolgainkba. Jordáky korábban benne volt a Magyar Népszövetség vezetőségében, ült is ezért valamennyit. Tőle akartunk tanácsot kérdezni, mert mindenki mondta, hogy autonómiát akarunk, de szerintem egyikünk sem tudta igazán, hogy mi az. – *Autonómia kell!* De hogy az miből áll?! Én nem tudtam, mi az. Mondtam is Arisztidnek, hogy *te, ha ezért elveszik az ösztöndíjunkt, akkor mit csinálunk?! – Hát te miért jársz egyetemre? Azért hogy ösztöndíjat kapjál?* Így aztán behúztam a nyakamot, egyébként is én voltam a legkisebb s a legsoványabb. Jött ez a gyűlés a Mátyás-házban, zajlott a mi külön forradalmunk a pestivel párhuzamosan, hiszen éppen aznap, huszonharmadikán tört ki Budapesten a forradalom, amikor mi gyűlésezni kezdtünk. Hallgatuk a rádiót, ennek is megvolt a lelkesítő hatása. Enélkül Szécsi Bandi sem állt volna fel akkor. Az egyik tanár ugyanis megkérdezte a marxista katedréről, hogy *ez milyen gyűlés?! Szécsi fölugrott, s letolta a tanárt a sárga földig: – Eleget beszélt idáig, most már beszélünk mi is!* Persze őt ezért másnap kizárták az egyetemről. (Viszonylag elég toleránsak voltak egyébként, rajta kívül úgy emlékszem, hogy csak egyet zártak ki, őt pedig azért, mert amikor Sztálin meghalt, mindenki felállt, csak ő nem, azt mondta, hogy ezt Sztálin nem érdemli meg.) Szécsinek ezzel később szerencséje lett, mert hazament Keresztúrra, és nem vették elő, elfelejtették, mert nem volt szem előtt.

Újabb bizottságot választottunk, a dékán azt válaszolta erre, hogy feloszlatta a Diákszövetséget. Az ösztöndíjakat nem vették el, de minden általunk választott bizottságot feloszlattak. Balázs Imrét és Timovánt bészárták, minket akkor még békén hagytak. Harmadéves koromban megint szigorodott a világ, a dékán elhatározta, hogy pontos óralátogatást rendel el. Ott kell lenni mindenütt időben. A mi emeletünkön is megbíztak egy hallgatót, Costescu Napoleont a rábízott feladat végrehajtásával. Jött is korán reggel: – *Keljetek fel, s reggelizzetek!* – kiáltotta. Erre én azt találtam mondani: – *Hogy lehet az, hogy ha egy kicsi eső megveri a szart, már így bűzlik!* Napoleon elment a dékánhoz, s elmondta mondásomat. A dékán hívatott. – *Tudom, hogy maga nagy költő* – mondta nekem –, *de azért legközelebb gondolja meg, hogy mit mond!* Már akkor éreztem, hogy ez a dékán, ha valamire sor kerül, nem fog kiállni mellettem. Vesztemet éreztem egyébként is. Szegény Mohi bácsit lerajzoltam hátulról, s a rajz alá írtam, hogy *Mohi Sándor gáz- és vízszelő.* Mert mindig egy jellegzetes szerelőruhában járt. Mikor meglátta az ablakba kitett rajtot, mindjárt megkérdezi: – *Hol van Páll Lajos? – El kellett mennie próbareggelire, mert gyomorfekélyes* – mondják a társaim. – *Fekélyes? Milyen kár érte* – mondta sajnálkozva –, *pedig milyen tehetséges költő!* Ennek ellenére vele később is jóba voltam, kiszabadulásom után találkoztunk Kolozsváron: – *Na - illegett-billegett -, hogy nézek ki?* Hiú volt, mint minden öregember.

Volt egy újabb gyűlés az Arany János utcában, ott volt az aula, s ott mindenkinek beolvastak, hogy ki mit csinált korábban. Talán ez volt az előszele az egyetemek egyesítésének. Ezen a gyűlésen kifütyülték a diákok a hivatalos embereket. Ez akkora trauma volt a hatalom számára, hogy ekkor előszedtek mindenkit, akinek volt bűne. Elég sokat kizártak, az ő doszárjait átadták az államvédelmiseknek, és házkutatásokat tartottak Irénkénél is a bennlakásban. Megkapták nála a verseimet, még jobban felfigyeltek rá, s megtalálták Ilyés *Egy mondat a zsamokságról* című versét is, amit Irénke lemásolt. Őt ekkor le is tartóztatták.

Minden filozófia-órán nagy vitát rendeztünk, hogy miért viszik el az oroszok Magyarországról az urániumot, és ehhez hasonló kérdéseket tettünk fel az egymást követő tanároknak. Tuzai Máriát leváltották, később akadémikus lett, helyébe Balla Károlynét tették, aki többször kifutott sírva az óránkról, annyira szemtelenül vitatkoztunk vele. Aztán egy újabb tanárnő következett, majd Gál János. Ő

volt a legszörnyebb. Állandóan cserélték a kádereket, akiknek az lett volna a feladatuk, hogy minket helyrerázzanak. Ezekre a szemináriumokra nem csak mi, festők jártunk, de a grafikusok, a textilesek is. Az osztály fele viszont hallgatott, köztük Kemény Árpád is, ő jól megtanulta volt otthon, hogy neki ezt kell tennie. Engem november elsején fogtak le. A legnehezebb napokat, az első hármát el is sikkasztották, az nincs benne a börtönidőmben. Úgy vélem, nem tudtak velem mit kezdeni. Reggeltől estig ott kellett ülnöm egy széken, nem szóltak semmit hozzám, már minden kéményt megszámláltam többször, ami az emeleti ablakon keresztül látható volt. Enni, inni nem adtak, és pont ezt a legvadabb három napot törölték ki fogvatartásom napjai közül!

– *A kollégiumból vittek el?*

– Nem. Hívtak föl a káderosztályra. Ott tudomásomra hozták, hogy új diákbizottság alakul, s felszólítottak, hogy lépjek be abba. Én mondtam, nem iratkozom be, ha egyszer felosztatták a régit. – *Nem gondolta meg mégis?* – kérdezték a káderosztályon. – *Én már nem iratkozom be.* – Előjött a másik szobából egy férfi, aki hallgatta a beszélgetést, s ő mondta, hogy menjek el az orvosi egyetemre, mert beszélni akarnak ott velem. Mentem, s útközben egyszer két oldalról karon fogtak, s mondták, hogy menjek velük. Igencsak feszült volt már a hangulat akkor napokon keresztül körülöttem. Irénkét sem láttam, bántott az ő letartóztatása, mert hibásnak éreztem magam benne. Szinte megkönnyebbültem. Azokban a napokban Szisz is behívták. Ő ott bent olyan volt, mint egy néma, mint egy béka. Hallgatott. Ott-tartották, délután kerestem, nincs. Este kérdeztem, hol volt? – *Elengedtek* – mondta. Annyira feszült volt a hangulat, hogy amikor beültettek a sarkon az autóba, arra gondoltam, hogy *na, hallám, ezen is túlleszünk!* Arra azért nem gondoltam, hogy ilyen hosszú lesz. Ott Kolozsváron az államvédelmiekhöz vittek, az a Trajan utcában volt, az alagsorban.

– *Ott még nem vertek?*

– Akkor még nem. Első napokban nem. Becsuktak egy cellába, egyedül voltam. Az első napokban nem tudtam még verseket írni. Később, mikor eljutottam odáig, hogy egyfajta sajátos önringató mozgással, már-már a szédülésig juttató billegéssel ez megtörténhetett, könnyebb lett. Addig-addig forogtam, hogy szinte *elrévültem*, s tudtam fejben írni. Megjegyeztem az első sorokat, s aztán a többit. A mai napig emlékszem rá, hogy melyik volt az első bent kigondolt veresem, amit erre a libegő ritmusra „írtam”. Ezt a befelé menekülést, a vershez menekülési tudományt egészen végig megőriztem. Amiket bent írtam, azokat tudtam egészen kiszabadulásomig, inkább a többit, a kiszabadulásom előtt írottakat felejtettem el. Egyik kollégiumi szobatársam ezek közül megmentett néhányat. Házkutatáskor a szekrényemet kihányták, a takarítónők nem mertek hozzányúlni a papírokhoz, s a kollégám, aki most Csikban festő, mikor nem látták, egy nyalábbal összeszedett ezekből az írásokból, és elvitte Gyergyóalfaluba, ahol az apja kőműves volt. Mikor aztán vakációban meghallotta, hogy elítéltek, úgy megijedt, hogy befalazta a verseimet. Most ott vannak egy azóta felépült házban – befalazva. Azok a versek, amiket korábban írtam, nem érdekeltek. Amikor bevittek, első nap folyt a kihallgatás egészen reggelig.

– *Miről kérdeztek?*

– Hogy milyen összeesküvésben vettem részt? Kik a társaim? Mit mondtam a rendszer ellen? Kinek? Mondtam nekik, hogy én a rendszer ellen nem beszéltem, az oroszok ellen beszéltem. – *Az egy* – mondták. Ez ment napokon keresztül. Volt amikor négyen-ötön is voltunk a cellában, aztán széthordták a többit, s maradtam egyedül. Ez volt a vizsgálati fogság. A kihallgatótiszrt írta románul azt, amit én mondtam. Az én román tudásom akkor még nem volt olyan, hogy pontosan értettem volna azt, amit leírt. Első nap azt mondtam, hogy nem írom alá. – *Jó, nem kapsz két napig enni.* Két nap múlva megint fölhívtak. – *Olvasd el még egyszer!* Ez január közepéig tartott. Akkor éltem át életem szinte legszörnyűbb napjait. Szappant szereztem a fürdőből, és abból cellatársaimat megmintáztam. Megláthatták, hogy matatok, s oda kellett adnom azt, ami a kezemben volt. Persze összenyomtam a félig kész szappanfigurát. Erre megírta a foglár a jegyzőkönyvet, amiben az állt, hogy Krisztust formáztam, s imádkoztam hozzá. Ezt minden biztonnal azért tették így, hogy a büntetés kiszabásakor még vallásossággal is tetézni lehessen bűneimet. Ezért hét nap szigorított zárkát kaptam.

Ez a zárka a földszinten volt, az ablakon nem volt üveg, január volt, szállt be a hó. Egy vaságy volt csak a cellában, pokróc semmi. Rajtam csak vékonytalpú cipő, vékony zokni, ing, és egy nagyon vékony kabát volt. Kolozsvár a román fejedelemségek egyesülését ünnepelte zajosan, hallottam a trombitaszót, az ünneplés behallatszó zenéjét. Szörnyű volt. A lábam félig megfagyott, és felvérzett az apró köves padlótól. Harmadik nap eltele után betettek hozzám egy közel százkilós rendőrt, most már ketten voltunk. Többször gondoltam arra, hogy az egyetemen miért nem tanították meg azt nekünk, hogy miként kell viselkedni ilyen esetekben! Meg sem kellett volna mukkannom, többre megyek akkor! Ahogyan Szisz tette. Ő hallgatott. Egyébként is csendes ember volt. Eljött az idodalmi körre, meg se mukkant, eljött ide a házunkba később, s etette a gyermekeket egy szó nélkül. Nagyon szeretett a gyerekekkel foglalkozni. Ha nem írja alá az ember a jegyzőkönyvet, a vallató előveszi a vonalzóját, és az a legfájdalmasabb, ha az ember fülét kezdik ütni. – *Ez mást jelent, mint amit én mondtam!* – szálltam vitába a vallatóval nemegyszer. Erre fölvisznek a parancsnok szobájába, *le a nadrágot, gatyát!* Ott vagy csurdén, s tudod, hogy most jön a nagy verés. Mikor levetkezel, akkor bejön egy civil, megméri a pulzusodat, s azt mondja: – *Vigyék le!* Akkor nem kaptál ki. De amíg te ezt végigéled, az majdnem egy verés. A vallatásoknál nagy fenytéseket nem kaptam, csak egy-két pofont s vonalzó.

Nagy verésben a Duna-deltában volt részem. Szamosújvárt megúsztam szerencsésen. Volt olyan, mikor már a Delta után oda visszakerültem, hogy tényleg meg kellett volna verjenek, s nem bántottak. Volt egy katonatiszt, akivel együtt dolgoztam a bútorfényezőknél, ő a szemben lévő asztalnál tevékenykedett, s azt mesélte el, szinte dicsekedve, hogy miként vette ki a sebesülteket a vagonból, s ült be ő a helyükbe, hogy megmenekülhessen a frontról. Ezen én annyira feldühödtem – különben is egy rendkívül undok, régi vágású román őrmagy volt –, hogy az előttem lévő fényezett bútordarabokat egyenként a fejéhez vertem. Ha nem vagyok rokonszenves a mesternek, ezért nagyon megbüntethettek volna. Megúsztam annyival, hogy a mester áttett az éjszakai műszakba, hogy ne találkozzam ezzel az őrnaggyal.

– *Honnan vittek tárgyalásra?*

– Abból a szörnyű cellából, még Kolozsvárott. Olyan emberekkel raktak össze egy csoportba a tárgyaláson, akikkel alig ismertük egymást. Mert ha csoportosan ítélnék el, akkor magasabb büntetéseket szabhatnak ki. Magyarországon ezt úgy minősítik, hogy *bűnszövetkezetben elkövetett* összeesküvés, Romániában ezt *társaságnak* hívják. Ilyen esetben magasabb a büntetés felső határa. Olyanokkal raktak össze, akikkel nem is köszöntem soha, vagy talán életemben egyszer. Az egyik, Lakó Elemér már meghalt, a másik most Kecskeméten tanár, Varró János. Vele is csak köszönő viszonyban voltam. Vastag Amerikában van. A büntetés tizennyolc évtől le hatig. Én voltam a legkisebb, én kaptam a hatot, Varró a legtöbbit, tizennyolc évet. Az államvédelem sajátossága az, hogy totálisan igyekszik tönkretenni a „gondjaira bízott” áldozatot. Nem elégszik meg azzal, hogy a kiszabott büntetésért meglakolsz az ítéletben meghatározott módon. Varrót azzal is vádolták a rendszerellenes összeesküvés mellett, hogy sorra kikezdett a gondjaira bízott diáklányokkal. Erkölcileg is meg akarták semmisíteni. Varró sem bírta ezt sokáig, egy nap a véceben leszerelte a lehúzó drótot, azt a nyaka köré tekerte, s odatette a villanykörtéhez. Úgy megütötte az áram, hogy a deszkafalak széttörték, mert Varró őrjöngött. Nagy, kemény ember volt, ketten sem tudták lefogni. Teljesen megzavarodott az áramütéstől. Nagy hajánál fogva lehúzták, megkötözték, s betették egy cellába. Persze a tárgyaláson ezt is előhozták, hogy még inkább a becsületébe gázoljanak. Aki beteges

lánka volt az egyetemen, azt mind felhasználták, elodáig, hogy együtt utaztak a vonaton, s Varró megsimogatta a kezét. Ugyanezt végigcsinálták Lakóval is.

Tárgyalás utáni másnap szólítanak, hogy szedjem össze a holmimat, beraktak minket egy autóba, s átvittek Szamosújvárra. Nem a kapun vittek be a börtönbe, mint *ahogyan illett volna*, hanem a konyhán keresztül. A szerencsétlen szakácsokat haslag fektették, hogy mi ne tudjunk nekik jelt adni. Hatalmas üstök voltak a konyhában, azokban főztek, s ezekből a nagy edényekből ki-kinéztek a tehének. Máig bennem van a kép: kinéz az üstből a marhafej, kilóg a tehén szarva. Mint a pokol, olyan volt az egész, a szakácsok közben hasalnak a földön.

– *Bilincsben voltatok, gondolom.*

– Nem. Ha egyik helyről a másikra vittek vonaton, akkor igen, bilincsben voltunk, de amikor hajóval szállítottak, akkor sem tettek bilincsbe, hiszen onnan képtelenség volt megszökni. A legkomikusabb az volt, hogy amikor vonaton szállítottak bennünket, a kolozsvári grófit, Bánffy Pistát, akinek az egyik lába műláb volt, szintén megbilincseltek, a műlábára rakták a bilincset. Akkor dolgozni nagy kitüntetés számba ment, minket nem dolgoztattak akkor Szamosújváron. Május elején átvittek a legszörnyűbb börtönrészbe. Annak a börtönnek ugyanis három része van. Egyiket Mária Terézia építtette, a másik a Rákóczi-féle, s van még a Martinuzzi-épület. Ez utóbbiban egyébként gyönyörű a lovagterem. Gótikus, oszlopokkal közepén. Gyönyörű! A Rákóczi-rész nagyon vizes. Vizesek a falak, a föld, ott csak kübli van. Csak a Mária Teréziában van angolvéce, mert 1944-ben a magyarok renoválták, s akkor megcsinálták. Az egy úri hely. Május elején kiválasztottak néhány embert azok közül, akiknek kevés volt a büntetése, akik egészségesek és fiatalok voltak. Az hírlett, hogy ezeket elviszik valahová munkára. Engem hat évre ítéltek, fiatal voltam, egészségesnek tartottak, hát bésoroztak.

Mikor a fagyosszentek vannak, akkor mentünk átál Csikon s a Gyimeseken le Galac felé. Olyan hideg volt, hogy egymásra feküdtünk a vonaton, hogy melegítsük egymást. Levittek Tulceáig. Ott kisédték, s beraktak minket egy nagy hajóba, azt úgy hívták, hogy Andromaché. A hajó bolyongott két napig a Duna-ágakban, hogy jól dugjonak el valahol minket. Hatszáz ember volt a rakomány, s szinte mint a lóveresenyen fogadtunk egymással, hogy Szibériába visznek-e minket vagy csak Ukrajnába. Végül Peripravaig vittek, szemben Vilkovoval. Ez a település már a Duna ukrán oldalán van, ott laknak a lipovánok. Mikor odamentünk, még nem voltak készen a bakkok, amikben majd lakunk. Megcsináltuk. Préselt náddal bélelt kutak voltak, favederrel mertük a vizet.

– *Páskándi Géza is veled volt ezen a hajón?*

– Páskándival először május elején kerültünk össze, amikor kiválogattak minket. Ő akkor már a harmadik évét töltötte, hét évre ítélték volt. Őt ötvenhat másnapján már elvitték. Ugyancsak összeesküvés vádjával. Nála súlyosbításnak számított, hogy korábban aktivista volt, meg hogy gúnyverset írt Fazekasról, a magyar származású miniszterről, központi bizottsági tagról. Mindenki menteni igyekezett Páskándit a börtöntől, de a kutatásnál megkapták ezt a gúnyverset Géza zsebében. És Fazekas János, mint a *díszmagyarok* általában, bosszúálló ember volt. Páskándival köszönő viszonyban voltunk csak korábban, ő öt évvel idősebb volt mint Szisz és én. Még ötvenhat karácsony éjél láttam, bementünk a Vak cimbalmoshoz, a barátaival ott mulatott. Géza nagyon tudott mulatni. Emlékszem, Szisz mondta, hogy *menjünk innét, mi csendesek vagyunk.*

Gézával a Martinuzzi-teremben voltunk először összezárva. Ő nagyon szeretett sakkozni, de nem tudott veszíteni. Ha kikapott, rettenetesen dühös volt. – *Nem szép a játékod* – mondta ilyenkor –, *te csak azért játszol, hogy nyerjél!* – *Nem játszol szépen* – dühösködött –, *nincs formája!* Kenyérből csináltunk sakkfigurákat, lekapartuk a vaságyról a fekete vasat, belekavartuk a kenyérbe, abból lett a fekete. Elég sok sakk-készletet gyártottam. Üres fogpaszta tubussal megkockáztunk egy zsebkendőt, az volt a tábla. Az egész elfért egy marokban, és mivel állandóan kutattak az örök, könnyebb volt eldugni. Gézával egészen addig együtt voltunk, míg el nem kaptam a tifuszt.

– *Mit építtettek veletek?*

– A Duna melletti gátra hordtuk a földet, nyúlgátakat építettünk. Gátszerű magaslatot is építettek velünk, amelybe tavasszal sáncot ásattak, csatornát. A Dunából áttemelte oda a vizet egy gép, és ott is folyt a víz, több kilométeren keresztül. Mikor eljöttünk onnan más helyre dolgozni, hallottuk, hogy két év alatt az egészet elvitte a Duna. Már akkor nevettek rajtunk a lipovánok, amikor építkeztünk, mert ők tudták, hogy ez be fog következni. Tavasztól ősziig azon a gáton kapáltunk, vagy öt-hat kilométer volt, mire a végére értünk. Mikor jöttünk visszafelé, a másik felünk sült meg a napon, mert az egyik már odafelé megsült. Örökké délibábszerű fénytörést láttunk, olyan meleg volt nyáron, arra gondoltunk eleinte, hogy ott van a tenger. Törökbúzat is kapáltunk, mire a sor végére értünk, már újra nagy volt a nád. A répaszedés is szörnyű munka volt, de a szója volt a legrosszabb. Az megkeményedik, -szárad, és leszedi a húst a kezetről. Ha kétszer megfogtad a szójabokrot, teli volt a kezéd sebbel. Próbáltuk sapkával is kihúzni a földből, de egy nap alatt szétment a sapka.

Hatszázan voltunk, románok és magyarok vegyesen. Mi, magyarok százan lehetünk. Különféle rendű-rangú emberek. Páskándi meghatározása szerint voltak köztünk *monopolkapitalisták*. Ez azt jelentette, hogy akik ebbe a kategóriába tartoztak, megittak vagy egy deci monopol nevű olcsó pálinkát, és zsidták a rendszert. Voltak *frontieristák*. Ez azt jelentette, hogy őket határátlépésért fogták le, vagy csak azért, mert azt mondták valakinek, hogy *de jó lenne innen elmenni!* Ezt már a határátzökésre való készülődésnek fogták fel. Legjobban ezek közül nekem Gombos úrék története tetszett. Ő vásárhelyi szobafestő volt, és egy tánc csoportot vezetett. Megegyeztek, hogy valahogyan átszöknek a határon, de hogy ne legyen túlságosan feltűnő, a találkát Gyergyószentmiklóson adták meg egymásnak. El is mentek Gyergyóba, ki mivel tudott, s ott találkoztak az állomáson. Hogy onnan majd lemennek vonattal Temesvárra, s onnan gyalog át a határon. Persze, közülük valaki a többieket a tervvel együtt befújta. Ötön vagy haton voltak, s az állomáson körbefogtak, s letartóztattak mindenkit. Rabkocsival szállították el őket, Gombos úr mellett is ült egy ör, s amikor Hévíznél mennek át a Maros-hídon, az ör megszólal: – *Tudja, Gombos úr, most hol vagyunk?* Gombos nem tudta. – *Most megyünk át az Óperencián.* Gombos úr így szokta befejezni a történetet: – *Ebből rögtön tudtam, hogy el vagyunk árulva.* Voltak *betánisták* is köztünk, ők a református egyház puritán szárnyát akarták képviselni. Az egyik kőműves betánistának voltam a segédje, amikor vakoltunk egy házat. – *Kik a betánisták?* – kérdeztem tőle egyszer munka közben. Kifordul, kezében a vakolókanállal, s szól: – *Akik úgy fogadták szívükbe Jézust, ahogyan Mária, Lázár és Márta.* – *Tudja, Páll úr* – mondja nekem máskor –, *mikor otthonról elhozták, egyszer hallom* – Besztercéről hozták Kolozsvárra a vonattal –, *visznek, Püsök, visznek, Püsök!* – mert Püsök volt a neve. – *Akkor már tudtam, hogy baj lesz.*

Páskándival szobatársak voltunk, egy brigádban dolgoztunk. Ötven-hatvan ember volt egy-egy brigádban, s azok egy kicsi cellában laktak, háromemeletes ágyakon, minden ágyban ketten. Mi Gézával egy ágyban aludtunk – ezért dedikálhatta úgy később egy könyvét, hogy *kedvenc ágyasomnak* –, s egyik alkalommal összevesztünk. Mert akármilyen könyvről beszéltem, s megkérdeztem, hogy *olvastad, Géza?* Ő úgy válaszolt, hogy *nem az egészet, csak az ifjúsági változatot.* – *Te Géza, ennek nincs is ifjúsági változata!* Azt mondta erre, hogy *ne légy ilyen kicsinyes!* – *Te meg ne légy ilyen nagyos!* – *Többet nem állok szóba veled!* – zárta le a vitát. Ettől kezdve két hónapig nem beszélünk egymással. Egy ágyban aludtunk, közös volt a pokrócunk, lábtól feküdtünk egymásnak, s

nem beszéltünk. Éjjel melegítettük egymást, de különben rideg volt a kapcsolatunk. Géza rendkívül tehetséges volt, igen hosszan és meggyőzően tudott beszélni akár a semmiről. De velem két hónapig nem beszélt semmiről. Fentről, a harmadik emeleti ágyról volt különösen tanulságos látvány az ebédosztás. Nagy hordóban hozták a káposztalevet. Mindenki a hordót lesi ilyenkor, de először is megválasztjuk a *polonikárt*. Ő az, aki a merőkanállal az ételt a csajkákba meri. Ez a szó onnan van, hogy amikor Erdélybe sok lengyel menekült jött az oroszok s mások elől a XVIII. században, s mivel ők félig-meddig urak voltak, nem lehetett őket mezei munkára használni. Ott laktak a kúriánál, s a szegényeknek ők osztották ki az ételt. Főnről jól lehet látni, hogy a kondérban egy tepertő is úszkál. Mielőtt még az osztásra sor kerülne, megszavazza a brigád, hogy merítéssel vagy lendülettel adja-e a polonikár az ételt. Ez utóbbi úgy megy, hogy az ebédosztó kavarja, kavarja a levest, s lendületből osztja, így néha kétszer annyit is tud loccsantani a csajkába. De azt az egyetlen tepertőt tartogatja, tartogatja, mert hátha utoljára az övé maradhat. Ha egyszer véletlenül nem figyel, úgy a közepe tájékán a töpörtyűt valakinek odaadja. Erre kitör a forradalom: – *Már idáig is többször kiadhattad volna! Magadnak tartogtad! Le kell váltani!* – hangzik mindenünnen. Óriási veszekedések lettek ebből. A puliszkákat négyszögletű darabokban adták. Két embernek jutott egy darab. Én Pics Miklóssal voltam rendszerint egy csoportban. Sokan mérleget csináltak, hogy pontosan ki lehessen egyensúlyozni, mert az egyik osztja, a másik választ. A legjobb barátok is összevesztek néha a puliszkaosztáson. Dávid Gyula fűzából csinált kávéát, azt átkötötte cérnával, s megcélozta a puliszka két sarkát, s ügyesen elvágta. Társát, Nagy Bencét ölte meg a méreg, mert ő ideges volt, s összevissza vágta.

– *Harmadolásban vagy rendkívüli szabadulásban nem reménykedtetek? Nem keringtek olyan hírek, hogy amnesztiát kaptok valami miatt?*

– Minden héten. Minden héten amnesztiá, minden héten egyesítettük Németországot. Nem tudom már, hogy miért, de mindenki meg volt győződve arról, hogy ha Németország egyesül, kiszabadulunk. Még jó hogy nem vártuk meg! Én azt hittem, hogy a román parasztpártiak már rég kihaltak. Egy idő után őket is lehozták a Deltához dolgozni. Mert hogy később nem lettek olyan finnyások, hogy csak fiatalokat, kisdősöket, meg egészségeseket hozhatnak dolgozni. Még huszonöt évre elítelt is volt már a végén köztünk. Felhagytak az elmélettel, mert kellett a munkáskéz. Meg aztán a börtönökben sem férték már. Ők voltak a nagy elméleti szakemberek, ők bíztak leginkább Németország egyesítésében is.

A barakkban, ahol laktunk, volt egy kemence. Kintől kellett volna tüzet tegyenek belé, de nem tettek egész télen. Az ablak nyitva volt, s az ablakrácsok között bejött egy macska, odakölykedett a kemence tetejére. Amint nőttek a macskakölykök, a banda kezdett szervezkedni, hogy miként kell megenni azokat, mennyit kell még várni, mikor lesznek a legjobbak. Eltelik egy hét, hogy közben nem volt kutatás, ott vagyunk bent, amikor egy rutinszerű ellenőrzés végén az őr meglátja a macskát s a kölykeket. Már szép nagyok voltak. Összefogdostatja velünk a macskákat, fogja, kiviszi a kapuhoz, s egyenként a vasbeton kapuhoz veri. Odalett a flekken.

Már kezdtük szedni a törökbúzákat, mikor átköltöztettek minket a lágerből egy hajóra. Annak a hajónak a neve, amelyik börtönünkül szolgált, Gironde volt. Először azt hittem, hogy a nap kiszívta a zászló színét, kopottas is volt az, ami a hajón lengett, s úgy gondoltam, hogy a sárga szín kifakult fehérre. Amikor a Bastille lerombolásának évfordulójára munkaszüneti napot rendeltek el, nem vittek ki dolgozni bennünket, még mindig nem értettük az összefüggést. Kimentünk a szögesdróttal bekerített partra, ahol a latrina is volt, szépen süttött a nap, és jött egy kicsi motoros hajó, amire az volt írva, hogy Pascal. Azon is ugyanolyan zászló lengett, mint a Girondon. Akkor értettem meg a helyzetet. Mondtam is mindjárt Páskándinak: – *Mi francia lobogó alatt hajózunk!* Csiha Kálmán is ott volt akkor velünk. – *Tényleg, te!* – mondja. Azt már addigra tudtuk, hogy a mi hajónkat Csepelen készítették, láttuk a magyar nyelvű feliratokból. Szép lassan összeraktuk az adatokat. Az első világháború után Franciaországnak kárpótlást kellett fizetnünk *háborús bűneinkért*. Ezeket a kárpótlásba adott homokot, gabonát szállító uszályokat nem lehetett a tengerre vinni, ezért csak folyón teljesítettek szolgálatot. A külvilággal el kellett hitetni, hogy ez a hajó békés célokat szolgál, meg azt is, hogy a hajó fedélzete idegen felségterület, oda senkinek felmennie nem lehet. Ennek a hajónak volt francia személyzete is, ők beavatottak voltak, de a Bastille lerombolásának napján nem engedték, hogy dolgozzunk.

Jött az ősz, s akkor kiválogatták a nagyobb büntetést viselőket és a keményebbeket, s azokat elvitték a Deltába, nádvágasra. Az nagyon csúf munka volt. Mi ottmaradtunk őszi betakarításra. Lentebb volt egy másik telep, azt Gredinának hívták, ami kertet jelent, ott kaptam meg a tifuszt. Amikor rizstelepen dolgoztunk, igencsak áldatlan körülmények között voltunk. Abban az árokban, ahol dolgoztunk, nem egyszer dögölt disznó, kutya kerülgettünk. Sokan megkaptuk ezt a betegséget, s bevitték bennünket Constantába gyógykezelésre. Szinte szerpentinszerűen ment fel a kemény sziklába vajt út a mocsaras deltavidékről. Este indultunk el, s amikor felértünk a tetőre, láttuk a brailai mocsarakat, éppen akkor gyulladtak ki a villanyok a rabtelepeken. Teli volt fénylő kockákkal a vidék a szürkületben.

– *Hány kocka, hány rabtelep fényeit láttátok?*

– Számtalanét. Nem is lehetett megszámolni. Úgy hívták azt a területet, ahová fölvittek bennünket, hogy Girlics. Itt mind török és tatár falvak voltak. Girlics, Agauva... Egész éjjel vittek bennünket teherautóval, a géppuskát ránk fogták, mentünk. Végre beértünk Constantába. Ott kaptunk gyógyszert, egy hét után már egész jól voltam. És akkor kezdődött az én korszakom! Szereztem szappant a fürdőből, egyik rabtársam lefeküdt az alsóágyra, vakarta a szappant egy fiolával apróra, vízzel meghígítottam, s csináltam a medvéket. Hogy a medve fekete legyen, széntablettákat kevertem a szappanos vízbe. Olyan fekete medvéket csináltam, hogy a nővérek csodájára jártak! Meg is vásárolták teremtményeimet, egy medvéért egy csomag szivart kaptam. Nagyon kedvesek voltak ezek a nővérek, az egyik dobrudzsai nővér, Vera mindig mondogatta, ha az őr távolabb volt: – *Ne nézzenek olyan mérgesen rám! Én csak trombitás voltam a pioniroknál!* Hat hét után vissza kellett volna vigyenek, de a nővérek meghamisították a kórlapomat, és újabb hat hétre ott maradhattam. Csináltam tovább a medvéket.

Mikor visszavittek, dolgoztunk egészen őszig, és akkor átalhoztak Erdélybe. Ez 1961 őszén volt. A vagonból egy kicsi likon ki lehetett látni, és azon át megláttam az állomás feliratát: Szárazajta. Többször is megállt a vonat Erdővidéken, és az egyik alkalommal halljuk, hogy mennek el a vonat mellett künnjárók. – *Na, komám, szeretnél-e itt lenni?* – kérdezte egyik a másikát. Nagyon jó érzés volt tudni, hogy megint Erdélyben vagyunk. Páskándinak volt is erre egy verse: *adj Uram egy jó vidéki börtönt!* – írja benne.

– *Páskándi akkor még ottmaradt a Deltában?*

– Ott, igen. Ő utánam szabadult fél évvel. Majdnem kiülte a rá kirótt hét évet.

– *Akkor téged Szamosújvárra hoztak?*

– Igen, ott tanultam mesterséget. Bűtorfényező lettem. Ez már a negyedik év volt, idegileg igencsak nehezen bírtam. Mikor ősszel megindultak a madarak, tudtad: eltelt egy év, és már megint nem szabadulsz. Rendkívüli kegyelemben nem reménykedtem, tudtam hogy van még két évem. Csak azt nem tudtam, hogy mit fogok csinálni, ha szabadulok. Az ágyon lehunytam a szemem s álmodoztam. Tudtam, hogy hol vannak a földjeink, s az volt a nagy álmom, hogy az egyik távoli földünkre építek egy kalibát, s ott élek majd, mint egy remete.

– *Hogyan tudtad meg szabadulásod hírét?*

– Egyszer egy este hívnak 1962 októberében, és azt mondja egy civil, *hogy most már tudjuk, hogy nem is voltak olyan bűnösök, és hamarosan ki fognak menni. Dolgozzon addig is rendesen!* Kérdeztem, *hogy visszamehetek-e az egyetemre?* – *Persze!* – mondta készségesen, és én el is hittem. Másnap már mondták, hogy csináljam meg a csomagomat, és elvittek a szabaduló cellába, hogy a többiekkel ne érintkezzek, a címeiket ne tanulhassam meg, ne üzenhessenek tölem. Az étel is jobb volt egy kicsit, és az ablakon sem volt már zsalu. Itt már kiláthattam, nem csak az eget láttam. Reggel felraktak egy teherautóra, azt sem tudtam, hogy hova visznek. Elvittek egy állomásra, és ott azt mondták, hogy vegyük meg a jegyeinket. Évek múlva kerestem csak meg azt az állomást a térképen. Válaszúton szálltam vonatra, ott, ahol most Kallósnak a múzeuma van. Azt mondták még búcsúzóul, hogy amint megérkeztünk, jelentkezünk a rendőrségen. – *Ilyen marha nem leszek* – gondoltam. – *És ha azt mondják, hogy kényszerlakhelyem lesz valahol a Regátban? Még két évig? Akkor semmit sem láttam a kinti világból!*

Ezért aztán jegyet csak Kolozsvárig vettem. Ott elmentem Szócs Pistához, aki éppen pelenkát mosott. Elmentem Dávid Gyula feleségéhez is, hogy beszámoljak Gyula hogylétéről. – *És most mit fogsz csinálni?* – kérdezte Dávid Gyula felesége. – *Verseket írok, és megpróbálok festeni* – mondtam. – *Az Isten megfizeti! Ne írj több verset! Hát nem volt elég, hogy bekerültél?! Szócs Pistáéknál megaludtam, s elindultam haza, de a börtönben kapott pénzem csak Marosvásárhelyig volt elég, ott le is szálltam. Vásárhelyen a főtéren találkoztam Nagy Pali barátommal. Nemsokára többen lettünk, volt hát kitől kölcsön kérnem útiköltségre valóít Korondig.*

– *Ott benn, a börtönben mit tudtatok a kinti világról?*

– Tudtuk például azt, hogy megszűnt az egyetem. Azt is tudtuk, hogy Szabédi öngyilkos lett. Később is kerültek be újabbak, ők aztán a kinti történések újabb és újabb rétegét ragasztották a mi általunk ismert világra. Dédelgettünk, továbbépítettünk álhíreket is. Németországot hetente újból s újból egyesítettük. A kínai-orosz háborúról tudtunk, meg arról is, hogy berepült egy amerikai pilóta Szibériába. Ezt megelőzően egész elviselhető volt a bánásmód, már-már azt hittük, hogy ki fognak engedni bennünket. Egy éjjel aztán riadó, reggelig *feküdj-kelj, feküdj-kelj! Bele a sárba!* Ha felemeltük a fejünket, már ránk ordítottak: – *Na, mi van, várod az amerikaiakat?! Össze lehetett rakni a kinti eseményeket: berepült egy amerikai pilóta valamilyen számára tilos területre. Az étel megint víz lett egyik napról a másikra. Két évig a családról sem tudtam semmit, két év után írhattam haza levelet, és a másik két esztendő alatt kaphattam évenként három ötkilós csomagot, de ebben sem írhattak az otthoniak semmit. Mi úgy írhattuk haza a levelet, ahogy a parancsnok diktálta: *Kedves Szüleim! vagy Kedveseim! Ahogy akarjátok. Küldjétek nekem egy ötkilós csomagot!* Amiben legyen: és részletesen leírhattuk a kívánalmakat. De ez már jobb világ volt.*

Mikor hazajöttem a faluba, szinte senkit sem ismertem. Csütörtökön érkeztem meg, eltekeregtem egy napot, s szombaton már nem mehettem a rendőrségre Székelyudvarhelyre, csak hétfőn jelentkeztem. Édesapám is bekísért a városba, arra az útra nem nagyon emlékszem, az eget néztem meg a felhőket, az ismerős tájat. A mellettem lévő ülésen pedig – ezen csak később gondolkoztam el – egy szemrevaló korondi tanítónő ült... Ő lett később a feleségem. Parajdi Edit. Mikor hazajöttem, már első nap egymás mellé kerülünk. Mint mondta később, akart szólni hozzám, de látta, hogy engem a táj, az otthoni ég – mivel olyan régen láttam – jobban érdekelt. Nekem Ő egy cseppet sem tűnt föl akkor.

Amíg a rendőrségen voltam, édesapámon kitört a *vallásos örület*, beült a templomba Székelyudvarhely főterén, ki sem jött onnan addig, amíg én nem végeztem. Pedig egyáltalán nem volt templomjáró. – *Hol tekeregtél?* – kérdezték dühösen a városi milícián. Kiabáltak. – *Lekéstem ezt a vonatot, meg amazt a buszt* – igyekeztem magyarázkodni. Később éreztem ennek a késésnek a bosszúját, mert szinte mindenkit visszavettek az egyetemre azok közül, akik kiszabadultak, csak engem nem. Próbálkoztam pedig eleget. Bukarestben a dékánt Szőnyinek hívták, ő még este azt mondta, hogy rendben van, visszavesznek, reggel már az ellenkezőjét mondta. Kolozsváron be se engedtek a dékához, azt kiabálták, hogy takarodjak ki. – *Legalább adjanak papírt arról, hogy mennyit jártam itt egyetemre!* – *Nem szégyelled magad! Mars ki!* – adták meg gyorsan a kiméletes választ.

A hajamat nem engedtem megnőni, hogy ne tekeregjek a lányok után, dolgozni akartam inkább, megpróbálni, hogy tudok-e még festeni. Bözödi György ideadta bözödi házát, dolgozhattam. Volt ott ágynemű, küldött ki szalámit, főztem, festettem. Egyik képet a másik után. Aztán a kiszabott hónap eltelt, eladtam a képeimet, s a kinőtt hajamat megint levágattam, hogy ne járkáljak jobbra-balra.

– *Korond hogy fogadott? Te voltál a tékozló fiú?*

– Nem vettem észre semmi különöset. Igaz, alig mentem ki az utcára, amikor itthon voltam. Apámnak lehetett nagyon nehéz. Nem nagyon akart parancsolni nekem, ugyanakkor nem szokta ő eltűrni, hogy valaki tétlen legyen! Rendeteg akvarellt csináltam akkor, s apám szemembe mondta: *látom, hogy ezek jobbak, mint a korábbiak, de ebből akarsz megélni?!* El tudom képzelni, hogy milyen nagyokat nyelt. Sok mindent elnyelt. A vitákban viszont mindig előjött: *megmondtam neked, hogy milyen legyél, hogy fogd be a szád! Megmondtam azt is, hogy kivel barátkozz, de neked olyan barátaid lettek, mint Kemény János!* Egy hétig voltam csak otthon, amikor jött Anna nővérem, aki akkor Borszéken lakott. Elmentem vele. Mikor már ott is eltöltöttem egy hetet, éppen vacsoráztunk, amikor megjelent Szisz. Hallotta, hogy kiszabadultam, s akkor elindult úgy, ahogyan az Isten adta, elindult, eljött Vásárhelyig. Valakivel ott beszélt, alighanem a Sükösd Ferivel. Ő mondta neki, hogy *ne menj ki Korondra, menj fel Borszékre, mert én láttam, hogy odament a nényével. Ott van fenn Borszéken.* S Szisz feljött oda úgy, hogy se a nővérem nevét nem tudta, se a sógoromét. Bement a kocsomába, és megkérdezte: *ki lakik itt korondi?* Sógorom valamikor rendőr volt, ismerték hát, s megmondták neki, hogy *innét a kocsmától a negyedik ház az, amit keres.* A vacsoránál egyszer csak megjelent, ő is kopasz volt. Mikor engem lefogtak, ő is levágatta a haját kopaszra. Négy évig, amíg találkoztunk, nem is engedte megnőni a haját.

– *Nem jössz Bukarestbe?* – kérdezi. – *Szerünk négermunkát, fordítasz verseket románból. Meg ügyelsz Kobakra.* – *Te, akkor – mondom – menjünk el Korond felé is. Csomagoljak össze.* Összepakoltam, elindultunk Bukarestbe. Attól kezdve én voltam náluk a pesztra. Kis szekérbe tettem Kobakot, átvittem a Szent György térre, ők pedig Hervayval indultak portyára. Ahogyan Szisz szokta mondani: *megfejni az Alapot.* Az Irodalmi Alap vezetője – szinte örökösen – Majtényi Erik volt. Bukarestben az én ágyam a kirakatban volt. Volt ott két függöny, azok között egy ágy, oda vetettek nekem Giziék fekhelyét. Csakhogy ők minden éjjel veszekedtek. Szisszel nem volt mit tehetnünk, ittunk. De pénzünk nem volt. – *Kéne festeni* – mondom –, *vegyünk festéket!* – *Nincs pénz* – mondja. – *De tudod, mit? Van itt ez a piros táblájú Gorkij-sorozat. Ez a Gizié ugyan, de nyugodtan vigyük el ide a szomszéd antikváriumba, ezeket a könyveket itt a kutya sem olvassa.* Elvittük a könyveket, vettünk az árából festéket, és elkezdtünk mindketten festeni. Festettem róla vagy négy portrét, utána fejből festettem még néhány képet, eladtuk őket. Mentünk villamossal, hónunk alatt a képek. Balázs Péter azt mondja, *adok száz lejt s egy könyvet.* Majtényi is adott száz lejt. Forró (?) Laci is százat, a bátyjának, aki katonatiszt volt is eladtunk egy képet, ő a mai napig tartozik a neki adott kép árával. Ez így ment egészen november hetedikéig. Ekkorra már úgy meguntam a gyereke-ügyelést, meg ezt az életet, hogy gondoltam, veszek egy repülőjegyet Kolozsvárra, s hátha lezuhan a gép. Akkor megoldódik minden. November hetedikén felültem a repülőre, s eljöttem Kolozsvárra, s a repülő nem esett le. A maradék akvarelleket is eladtam Kolozsváron.

– *Mi lett a Szilágyi-portrék sorsa?*

– Nem tudom. Aztán kerestük, de nem kaptuk meg a lakásban Julcsával. Szisz halála után ott laktunk náluk Ilona lányommal egy

ideig, kérdeztem Máté Julcsától, Szisz Gizi utáni feleségétől, ő sem tudott rólok. Szilágyi korábban vett két nagyobb méretű temperát is tőlem, azok ott voltak a falon, a portrék nem voltak sehol. Eladtam Kolozsvárott az akvarelleket, s hazajöttem, apám mellett muszáj volt dolgozni. Apám megcsinálta az edényt, s abból csináltam én – hogy úgy mondjam – művészetet. Megcsinált apám egy nagy edényt, s ebből én ujjal – mintha szobrot csinálnék – benyomtam az oldalát. Ujjal nyomtam az edénybe a mintát, s az egészen másként nézett ki égetés után, mint a többi hétköznapi edény. Vagy csinált apám egy virágcserepet. Középen én azt összenyomtam, összeragasztottam, csináltam két szemet, s az egy tyúk volt. Sok ilyen kerámiatárgyat terveztem és csináltam, lámpáktól elkezdve a tyúkokig. Egy fazekasnak sok segédje kell legyen, én voltam apám mellett az egyik. Antal öcsémnek nem ment ekkor a munka, elszegődött ezért szakácsnak Constantára. Mikor jó sok kiégetett edény összejött ezekből az én általam tervezett kerámiákból, belétemtem őket egy nagyobb bőröndbe, melléjük bokályokat, s akvarellekkal kibéleltem a bőröndöt, hogy ne kotyogjon az edény, s elvittem Kolozsvárra. Apám nem akarta elhinni, hogy mennyi pénzt kaptam. Az első utam hasznából vettem magamnak egy csizmát, egy sapkát s egy kis kabátot. A többi pénz hazaadtam kosztba, lakásba. A főhadiszállás mindig a szerkesztőségekben volt Kolozsvárott, mert a piacon kéri az iparendélyt, ott nem rakhattam le a cserepeket. Hajnalban érkeztem vonattal, leraktam az edényeket, s két nap alatt elhordtam onnan.

Közben állandóan biztattak, hogy föloldják a közlési tilalmamat. Lefordítottam rengeteg rossz román verset, népballadákat, egyebeket, elküldtem Szilágyinak, még ő is belejavított, aztán megjelentek volt. Mit kínlódtam én azokkal! Egyszer azt mondtam, hogy ebből elég. Többet nem fordítok. Hajdú Győző egyre biztatott, hogy ő már nem tudom milyen elvtárral beszélt, megkapom a közlési jogot. Emlékszem, egyszer valamiért megint Bukarestben voltam, Páskándi akkor egy könyvlerakatban dolgozott szabadulása után, rakodómunkásként. Kellett találkozunk Domokos Gézával, mert Géza beszélt Jánis Jánossal, aki a Központi Bizottságban benne volt, s ő kellett Rautu miniszterrel beszéljen, mert már egy éve kértük, hogy engedjenek minket közölni. Egy téren találkoztunk Domokos Gézával, aki azt mondta, hogy *fiúk, meg kell mondjam, hogy nem. Nem lesz ebből közlés egyelőre. Nem járulnak hozzá, hogy a neveteket kinyomtassák.*

A mai napig előttem van, ahogyan Páskándi már-már síróra forduló arccal kérdezi: – *Álnéven sem? – Nem. Egyáltalán nem, sehogyan sem* – mondja megátkozottan Domokos.

Miután összeházasodtunk Edittel, szigorú beosztással élünk a szüleink mellett épített házban, fenn Tószegen, az akkor már ugyancsak házas Antal öcsémekkel együtt. Három évig laktunk ott, ezt a házat, ahol most lakunk, egy év alatt építettem meg volt. 1965-ben volt egy nagy kiállításom Marosvásárhelyen, minden képet eladtam, összekerült belőle több mint ötvenezer lej, a következő évben ebből a pénzből megvettem ezt a telket, és még abban az évben felépült ez a ház. Később a képeimet elvittem Marosvécsre egyik orvos barátomhoz, ő volt az ottani gyógyintézetnek az igazgatója. Blényesi István kiállította a képeimet az irodájában, és gyorsan el is adta azokat. De kerültek más embereim is. Ha elmentem Kolozsvárra, ott mindig eladtam négy-öt képet, Kányádiéknak is örökké bajuk volt, két gyermekük volt, állandóan tartoztak az orvosoknak. Benkő Samu művészettörténész felesége, B. Nagy Margit értett a festészethez, otthagytam náluk halomba rakva a képeket, és amikor legközelebb mentem, fölvettem a pénzt. Vagy ott volt Júlia, Szilágyi Júlia. Tóth Sándor. Ők állandó vásárlóim voltak, ötösével adtam el nekik a képeimet. Könnyen akvarelleztem, és mivel ezeknek a barátainak jó külföldi kapcsolataik voltak, sok képem túljutott a határon. Annak a hatvanötös kiállításnak a sikere, meg az, hogy számos kritikát írtak róla, ez sokat segített abban, hogy könnyen el tudjam adni képeimet. A hatvanhatos csíkszeredai kiállításomon is eladtam az összes képeimet.

– *Zsögödi Nagy Imrével mikor ismerkedtél meg?*

– Volt egy barátom, Bernáth Ernő. A Brassói Lapoknak volt ő a szerkesztője és gazdasági szakértője annak idején. Ezt követően, amikor megindult az Új Élet, annak is a szerkesztője volt Sütő mellett. Ő még marosvásárhelyi középiskolás diák koromból ismert, tudta hogy verseket írok, meghívtak hát vacsorára. Én még azelőtt borsót késsel-villával sohasem ettem, ezért is emlékezetes számomra az az ünnepi vacsora. Másnap visszahallottam Kemény Jánostól, hogy élénken figyeltek, hogy mit csinállok, miként boldogulok a borsókkal. Bernáth Ernő vett tőlem három akvarellt is. Ezekkel a képeladásokkal szerencsém volt. Volt olyan festő, aki elvégezte az egyetemet, és nem tudott egyetlen képet sem eladni. Eleget gondoltam arra, hogy *nem azért dolgoztam, hogy eladjam*, de elég sokat utaztam ahhoz, hogy arra törekedjem: az utazásaim is kijöjjenek a kép árából. Mindezidáig kijöttek.

– *Meg aztán az is szerencsés a te esetedben, hogy téged idéztelek: fecskefarkú a művészeted. Költő is vagy meg festő is, és a válságos időkben a festő eltartotta a költőt.*

– Ez így volt, igen, így. De térjünk vissza Bernáth Ernőre meg Nagy Imrére! Bernáthnak sok képe volt Imre bácsitól, hiszen ő jómódú ember volt korábban, nagypolgár. Imre Ernő volt az ő barátja, aki Nagy Imre önéletrajzárt tartalmazó kéziratát kisilabizálja és könyvet csinál belőle. Ők közvetítették ki a mi összeismerkedésünket, hiszen Imre bácsi náluk látta az én képeimet. Már a kolozsvári egyetemen voltam, amikor egy alkalommal jó Veres Pali, a tanársegéd, s mondja: – *Nagy mester hívat. Azt mondta, hogy vidd magaddal a rajzaidat is.* Még azon a délelőtti hónom alá csaptam a rajzaimat, s elmentem az ő kolozsvári házához. Megnézte az öreg a rajzaimat, s azt kérdezte, hogy *szerelem-e a hagymát?* Mondtam, igen. – *Sok hagymás szalonját meg kell még egyél!* – egyebet sem mondott. – *Megnézhetem-e a képeket?* – kérdeztem téblábolva. – *Nézzed.* Többet nem is szólt. Aztán elmentem egy párszor Csíkba később. Egyszer esett az eső, s bementem hozzá Zsögödön. – *Hol voltál?* – kérdezi. Mondtam, hogy *rajzolni*. – *Ilyen időben?!* Kiállításaimra eljött, s ott voltak az apámmal együtt készített nagy vázám is, együtt a képeimmel, azokat a legelső nap megvette. Megnyitókra nem járt el, de a vázáimat sorra megvásárolta. A zsögödi lakóházában a szekrényen lévő nagy vázák mind az enyéimé. Azokat mind én csináltam. Járt itt is, nem egyszer. Ilyeneket mondott: – *Úrfi, adok pénzt. Hátralépni kellene egy kicsi csúrt. Mert egyszer vége lesz ennek a fene nagy tehetségnek! És akkor miből élsz meg?* Ilyen gondolkodású volt, azért vette a földeket is ott Zsögödön, hogy ha majd nem mennek a képek, legyen miből élni. – *Úrfi, hallom megházasodtál!* – mondja egyik alkalommal. Mondtam: *meg*. – *Galamb vagy keselyű?* – kérdezi. – *Majd elvállik.* Mikor második gyerekem, a leányka megszületik, azzal fogad, hogy *kössél bogot a farkadra, mert ha nem, vége lesz a nagy művészetnek!*

Zsörtölődős öregember lett. Ha csak tehettem, kerültem.

– *Hány kilométert kell utaznod ahhoz, hogy eljuthass a térben legközelebbi barátodhoz?*

– Csíkban voltak barátaim, azok meghaltak, Marosvásárhelyt vannak még. Most lett öngyilkos egyik legjobb barátom Csíkban, Dadai Zsoltnak hívták. Az egyik erdélyi írónak, aki Désnek polgármestere is volt, és Székely Mózes néven írt, volt ő az unokaöccse. Együtt voltunk a börtönben, egymás mellett aludtunk.

– *Elgondolkodtál-e már azon, hogy ha nincs törés az életedben, ha nem csuknak börtönbe, hogyan alakul az életed? Elvégzed az egyetemet Kolozsvárott, egyetemen tanítasz, valamelyik irodalmi folyóiratot szerkeszted, Gy. Szabó Béla műterme mellett van a téd is, a város főterén. Kialakítottad ugyan itt, szülőfaludban a magad körét, sokan azért jönnek az egyébként is idegenforgalmas Korondra, hogy veled találkozzanak, tőled képet vegyenek, könyveidet dedikáltassák. De a börtön hosszú időre beléd rekesztette a verseket, ott nem gyakorolhattad a festészetet sem...*

– Ha nem közölhet az ember, elmegy a kedve az írástól. A verset végiggondolod, kész van, megvan, s nem jó, hogy leírd. Elveszíti az értelmét az egész folyamat, ha el vagy tiltva a közléstől.

– *És félni lehetett emiatt attól, hogy elapad benned a vers annak ellenére, hogy a festő eltartotta a költőt. Első köteted, a Fényimádók 1966-ban jelent meg, és csak tíz év múlva a második, a Köves földek. Még több időt kellett várnod a többire, hiszen csak a „váltás” után jelent meg a többi, a Százvillámlás, a Partraszállás, az Andromakhé uszályán, a gyerekversek, most a meséskönyv.*

– Még az előbbi kérdésre visszatérve, arra, hogy hogyan alakul életed börtön nélkül: nem vagyok amatőr. De mindig bánt, hogy azt a táncot nem a kályhától kezdtem, s jártam végig. Így mindig az az érzésem, hogy a szoba közepén kezdtem el a keringőt. Élettapasztalatot természetesen kevesebbet, de egyébként jóval többet tanultam volna a főiskolán. Sokat olvastam, de akármennyit olvas az ember, más az olvasott, de kevésbé rendszerezett kultúra, mint amit az egyetemen tanulunk. Amit iskolázottságnak hívunk. Ezt érzem az irodalom terén is. Így kézenfekvőbb a félelem: mi lesz, ha Isten kiejt a markából?! Valakiről valaki – egyik szereplőre sem emlékszem – azt írta, hogy „az a kicsi csermely, ami benne idáig csörgedezett, az is elapadt”. Mindig ettől féltem én is. Háttha bennem is elapad az a kicsi csermely a börtön, a tiltás alatt. A börtönben a hatalmas szabadságvágy írta velem a verseket, és amikor hazajöttem, még jöttek a versek. Még aztán írtam a *Cigánykantátát*. Aztán sokáig semmit.

– *Mikor érzed jól magad? Itt Korondon vagy barangolásaid közben bárhol a világban?*

– Ha megy a munka, akkor jól érzem magam. Van, amikor éjjel megy jól a munka. Valamennyi pálinkát megiszom s festek. Úgy el tudom felejteni ilyenkor az időt, hogy mindjárt reggel van. De ha egy kiállításom megnyílik valahol, akkor nagyon rosszul vagyok. Mint amikor tükörbe néz az ember: valahogyan másként kellett volna ezt vagy azt a képet megfestenem. Még a legsikeresebb kiállítások után is így volt ez. Úgy érzem, hogy kiadtam magamat, ettől kezdve túl sokat tudnak rólam.

– *Egy költő számára pedig ez nem megy újdonságzásba.*

– Versben is megírtam ezt: *parányok életét próbálnám én élni, de kíváncsiak szeme megaláz*. Mindegy. A neheze már eltelt. Már hatvanöt esztendő vagyok, egy évvel öregebb, mint apám, amikor meghalt.

A beszélgetést készítette: *Kozma Huba*

Gergely Ferenc

„Keresni foglak”

Dr. Kőhegyi Mihály levelei Gergely Ferenchez

1955 őszéig nem jártam Baján. A szegedi bölcsészkaron, államvizsgák előtt, kifüggesztették a hirdetőtáblán a megpályázható álláshelyek címét. Ezek között szerepelt Baja, a III. Béla Gimnázium is. Szerencsém volt, sikerült ebbe a neves, nagy múltú iskolába kerülnöm. Ismerkedve életem új színterével, ráakadtam egy mosolygós, mókás és segítőkész, korombeli régész-muzeológusra, Kőhegyi Mihályra, első munkahelyem egykori tanítványára, a Türr István Múzeum kutatójára.

Már az egyetemen is vonzott a kutatómunka, s úgy gondoltam a tanítás mellett erre is szakítok időt. Mihály (és a Múzeum igazgatója, Solymos Ede) segített nekem, amiben csak tudott. Így kezdtem el foglalkozni a város 1918–1948 közötti történetével. Az a baráti, szellemes, magas szakmai színvonalú légkör, amit Lükő Gáborral hármásban teremtettek: üdülést jelentett számomra a tanárság, a vidéki lét kevésbé színes hétköznapijában. 1955 és 1965 között szinte naponta cseréltünk eszmét, vitattuk meg a munkánk során adódó, nem csekély számú gondunkat-bajunkat.

Miután a Baján végzett munkám alapján a fővárosba hívtak dolgozni, személyesen csak ritkán, az idő múltával egyre ritkábban találkozhattunk. De közös munkánkat, ha döcögve is, folytattuk. Neki is, nekem is számos terhet kellett cipelni, a régi, szívünkön melengetett témákra alig-alig maradt idő. S közben – észre se vettük! – megöregedtünk, egymás után távoztak – örökre – barátaink, magunk is hozzáláttunk a „csomagolóshoz”.

Az 1965–1998 közötti életünkről, munkánkról mond el sok mindent az a néhány levél, amit a hozzám írtak közül közreadok. És természetesen a vidéki értelmiségiek, szellemi munkások élet- és munkaviszonyairól, a korról, amelyben léteztünk, értékeket őriznünk és teremtenünk kellett, lehetett.

Kőhegyi Mihály barátom levelezése, hiszen a „fél országgal” levelezett, nagy érték. Remélem, egy gazdag válogatás folytatja majd azt, amit itt a földön megkezdett: a magyar múlt értékeinek gyarapítását. Mi itt csak szorgalmazhatjuk ezt a vállalkozást.

1. Kedves Ferikém!

Átkozott a Ti telefonotok. Két napon keresztül (hétfőn és kedden) próbáltalak benneteket hívni, sokszor fél órán át egyfolytában, hiába. Valamit csináljatok, mert ez katasztrófális. Vagy van valamilyen más számotok is?

Így nem tudunk találkozni, fene vigye. A megbízó levelek¹ a napokban menni fognak, Mencike² felgyógyult. Én ások, ások, ásogatok s nem találok a temető végét. Még legalább 5 évet itt fogunk csücsükelni, ha addig meg nem üt a guta.

A Pécs-Baranyát csináld,³ de úgy készüdj, hogy azt Te is fogod megírni, mind az egészet,⁴ mert én már toxikusan fertőzött vagyok tőle.

Ölel: Misi

Baja, 1969. Szeptember 16.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 A bajai, bács-kiskun megyei témák fővárosi rész-kutatásokhoz szükségesekről van szó.

2 A bajai Türr István Múzeum titkárnőjének, Vojnicsnének a beceneve.

3 A város jelenkori történetét kutatva kezdtünk el dolgozni a „háromszög” 1918–1921 közötti történetén, 1966-tól.

4 Mivel én már a fővárosban dolgoztam s figyelmemet elsősorban a „Leventeintézmény története” c. témám kötötte le, a „háromszög” kutatásával kapcsolatos munkát megosztottuk. Az állandóan tömördek feladatot vállaló Mihály ezért próbált – pillanatnyi hangulatától vezérelve – megszabadulni pl. ettől a vállalásától. Szerencsémre ebből most sem lett semmi.

2. Kedves Ferikém!

Most jöttem haza Jugoszláviából,¹ ahol két hetet fárasztottam a dolgozókat, akik valami istencsapásnak néztek engem, lévén, hogy levéltárban általában 1 órát szoktak dolgozni igazából naponta. Sírtak, hogy 5-ig kell bent maradniok, holott már 2-kor mindenki haza mehetne, ha nem lennénk.

Köszönöm a bajai szerbeket. Csak azt nem tudom, hogy lehet-e egyáltalán azokat a betűket olvasni. Majd azért kiderül.

Most kérdeztem a Mencikétől, hogy mi van az engedélyeddel, mondja, hogy nincs még. Most majd megíratom. A honvédoknak kell?²

Irgalmatlanul be vagyok fogva, csomó könyv, korrektúra az asztalomon. Nem is tudom, mi lesz. Az idén azonban egy hétre még fel kell menjek Pestre. Akkor keresni foglak.

Üdvözl: Misi

Baja, 1970. nov. 2.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Reméltük, hogy a zombori levéltárban jelentős mennyiségű és értékes tartalmú iratot találunk a „háromszög” történetéről.

2 A Hadtörténelmi Levéltárban végzendő kutatáshoz kellett.

3. Kedves Ferikém!

Nem is tudod elképzelni, mekkorát segítettél rajtam ezzel a baráti megértéssel. Nagyon nyomott ez a dolog lelkileg és én olyan hülye vagyok, hogy ez a munkám egészére is kihat. Így hát igazán jól jött nyugi, megfontolt válaszod. Kicsit szomorú dolog is, mert általában az öregek szoktak bölcsék lenni... Hát lassan csak mi is beleérünk a bölcsességbe, bár én néha inkább lennék bohó és fiatal. Majd meglátod, leszel Te is még ebben a korban, komám.

Ássuk Madarast. Ebbe pusztulok bele, mert ez más munkáimat nem engedi megcsinálni, s azért csak nem jól van ez így. Majd valamikor májusban készülök fel, előre megírom.

Hajrá Küm, Büm, Igüm,1 mindent bele Bum, Bam, Bim, kell ez nekünk Hm?

Ölel: Misi
Baja, 1971. április 13.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 A szövegekben hivatkozott minisztériumok bevett rövidítései (PI. Külügyminisztérium).

4. Kedves Feri!

Mindent elintéztek. Én köszönöm, hogy társszerződ lehettem. Annyi lehetőség lenne, ha nem ilyen marhaságokkal foglalkoznál. Egészen elszomorított, hogy még mindig a levéteket írod, pedig most akartalak rábeszélteni arra, hogy próbálj valami érdekeset csinálni, szerintem ezzel az ésszel lehetne.1 Minden mennyiségben el tudnék helyezni Veszprém, Győr, Miskolc, Eger, Szeged, Kaposvár, Szekszárd és kapcsolt megyéiről szóló irományokat, de legfeljebb a szabadságharcig, illetve még azt is beleértve. Még dokumentum gyűjteményeket is.2 Ilyeneken törd a tarfejedet öreg csataló.

Sokszor üdvözl: Misi
Baja, 1971. aug. 16. Ábrahám napján.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Az ilyen csipkelődés, ugratás egyik fő jellemzője volt Mihály modorának.

2 A szinte az egész országot behálózó baráti, szakmai kapcsolatrendszerének jelzésén túl, ez a gazdag publikációs lehetőség és annak felső korhatára némi fényt vet a történetkutatás vidéki helyzetére és a nélkülözhetetlen politikai óvatosságra. Minden közös jelenkori témánk közreadásakor saját bőrünkön is éreztük ezt.

5. Kedves Feri!

Beszéltem Gajdócsival¹ és Romány Pállal, a megyei első titkárral. Arra kértem Rományt, hogy ő terjessze VB2 elé az ügyet. Mondta, hogy írjam meg a dolgot és passzolja tovább az illetékeseknek. Hát reménykedjünk a legjobbakban.

Most vettem elő az egész paksamétát³ és módszeresen még egyszer végig megyek rajta, s aztán lehet gépelni.

Viszont az előterjesztésbe bele kell vennünk, hogy ki lektorálja a dolgot. Ezért azonnal beszélj Ágnes Asszonnyal,⁴ hogy hajlandó-e vállalni a lektorálást, persze forintokért. Aztán írd meg nekem a címét és munkahelyét. Mármint a tudományos címét. Ha nem vállalja, akkor szerezni kell valakit, de feltétlenül nyomós atyafit.

Ez a dolog sürgős, mert a jövő évi költségvetés előtt kell beérnie kérvényünknek.

Ölel: Misi
Baja, 1972. szept. 2.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Gajdócsi István megyei tanácselnök, a tartós emlékezetű „vörös főispán”, aki támogatta a helyi kulturális erőfeszítéseket is.

2 Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának Végrehajtó Bizottsága

3 A „háromszög” történetéről szóló kéziratunkat.

4 Szabó Ágnes történész, a Párttörténeti Intézet főmunkatársa, e korszak ismert kutatója, aki személyes ismeretségünk nyomán vállalta a lektori munkát.

6. Kedves Feri!

Meghaltam. Olyan nagy tömegű munkát nyomtak a nyakamba, és az ásatást is meg kell, hogy indítsam mostanság, hogy képtelen vagyok elmenni most hosszabb időre idehazulról. Nagyon reménykedem azonban abban, hogy áprilisban ezt meg tudom tenni. Ne káromkodj és ne szidj. Egyszerűen nem megy. Lesz megyei Évkönyvünk, amint már írtam, s amiért annyit pofáztam másfél évtizedig, most nem tehetem meg, hogy nem írok bele, azt ki kell szorítani magamból, ha addig élek is. Ez köti meg a kezemet, mert a kecskeméti levéltárba kell menjek miatta.

Hidd el, hogy mindent meg fogok tenni a mielőbbi feljutás és együttműködés érdekében.

Úgy tűnik, hogy Baja-monográfia¹ valóban komolyan veendő. Ebben számítok segítségedre.

Ölel: Misi.
Baja, 1973. márc. 14.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 A három kötetesre tervezett mű első s egyben – mind a mai napig – utolsó kötete 1989-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál. Ld. Baja története a kezdetektől 1944-ig. Szerkesztette: Kőhegyi Mihály. Bp.1989. Akadémiai Kiadó, 417 p.

7. Kedves Feri!

Jutkának¹ kéne írnom a levelet, mert Ő egy észlány, Te meg érzelem-lény vagy, aki még értelemmel is meg lett verve. Ez a legrosszabb típus. (Jutkának is van, de Ő arra használja, amire kell.) Itt küldöm a Vörös² hozzájárulását, ami a Kiadói Főignek kell. A kézirat az ő asztalán van (Törttud. Int.), akkor is elviheted, ha nincs személyesen bent. Hétfőn és pénteken járnak csak be. Vidd el az egészet Ágnesnek, és a lektori vélemény után, ott, ahol mi nyilatkozunk a javításról, írasd alá vele, hogy így beleegyezését adja, a kérdéses helyeket már nem kell javítani, kihagyni. Ha nem hajlandó erre, úgy ki kell gyomlálnunk ezeket is. Nem hiszem azonban, hogy ne tudnád meggyőzni. De akard is. Azaz, menj el, végy erőt magadon, nyeljél nagyokat, számolj százig minden közbeszólásod előtt, csípj a fenekedbe megszólalás előtt stb. Szóval intézd el, még ha beleizzadsz is. Ne találj kibúvókat saját megadnak. Fogadd meg életed és tudományos felfogásod jobbúlását, alkotó módon való értelmezését (megalkuvás).

Légy jó fiú és ne fekáliázz a templom közepébe stb.

Ölel: Misi
Baja, 1973. júl. 9.

Gépirat, saját kezű szignóval.
1 Feleségem, dr. Cseres Judit.
2 Vörös Károly történész.

8. Kedves Feri!

Elkészült a könyvünk,¹ és most szerdán már el is hoztunk belőle egy adagot, de a Járási Hivatal főnöke írtó kiverte a cirkuszt, mert a címlapon nem a nyomdai betűkkel szedték a nevünket és a címet, hanem az eredeti, kézzel írott betűket fotós eljárással vitték át. Az egészet vissza kellett vinnünk, szét kell szedni, új címlapot nyomni, kötni stb. Ez egy csomó emberi feszültséget jelentett és jelent most is, de mást nem tehettem. Próbáltam így-úgy megmagyarázni, hogy nem csúnya a címlap, de ez mit sem használt. Tényleg nem csúnya. Mit tehetek? Ez a két-három nap éppen kimaradhatott volna az egészből. Formás kis könyvecske lett, pófára nem csúnya. Hogy most aztán mikor lesz belőle valami, azt az ég tudja. Készen lett húsvét hetére, még a kalocsai női rabok is dolgoztak a kötésén, s most mindezt megette a fene.

Küldöm a Nagy Ernővel való beszélgetés² eredeti szövegét. Én lemásoltattam és a többit elintézem.

Kellemes ünnepeket kíván: Misi
Baja, 1974. márc. 29.

Gépirat, saját kezű szignóval.
1 Gergely Ferenc és Kőhegyi Mihály: Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–1921 között. Baja, 1974. 156 p.
2 A m.kir. honvédség egykori tisztje, aki Baja város 1944/45-ös történetével kapcsolatban szolgált értékes információkkal.

9. Kedves Feri!

Haladjunk csak sorban.

Kedden voltam Kalocsán, de most már a második gépük is lerohadt és több nincs. Közben elküldték a vezetőt 2 heti továbbképzésre, és a gépmestert beszippantották Kecskemétre. Nem sok reményem van az idei megjelenésben. Maguk is így látják ezt, mert ha nem készül el a teljes könyv, akkor nem tudnak számlázni és nincs tervteljesítés, nincs prémium stb. Így inkább kisebb, de készre csinálható munkát vesznek elő. Úgy érzem, hogy január vége körül készülnek el a mi könyvecskénkkel. Nekünk ugyan most már édes mindegy, de nem így a tanácsnak. Náluk is zárás van, áthúzódott ügyeket nehezebben lehet lenyeletni a felsőbbbséggel. De azért nem tehetnek ők sem semmit. Megrajzoltattam a borítót a Weintrager Adival, több variációból igyekeztünk a legjobbat választani. Színes lesz, a Révai csinálta a kliséket. Beszámoztam a mellékleteket, melyek a végén lesznek, 10 darab. Nincs több, pedig lehetne. Vastagítaná a kis könyvecskét némileg. De azért így is kézbe fogható.

A 44-es dolog – úgy néz ki – lezárult. A közbülső figurákat nem lehetne leírni, mert olyan finomságok és taktikák, meg praktikák vannak benne, amit te fel sem érsz ésszel, csak a Judit érezne meg. Romány bevonása a lektorálásba igen helyesnek bizonyult, jórészt neki köszönhető megjelenése, ha addig be nem üt valami nagy háború. Hétfőn voltam a nyomdában és kivettem a kitelepitésről szóló egész fejezetet. Kedvencedet tehát nem sikerült lenyeletni a Cumániával. Viszont Romány azt is megírta, hogy azt külön kellene feldolgozni, és aztán megbeszélhetjük a dolgot. Így legyen.

Éppen ezért örülök, hogy rágod a telepítést.¹ A Romány, és ez nyilván a KB2 álláspontja is részben, inkább a betelepítésre fektetné a hangsúlyt, tehát a székelyekre, s csak mellékesen a csehországi magyarokra és a svábokra. Nyisd ki hát a többi telepítési ügyeket is. Kíváncsian várom erről való beszámolódat. Készen leszel a megadott határidőre? Jó lenne, mert nem kéne újra kérni az engedélyt.

Kecskeméten járva kerestem Iványosi mestert,³ de nem találtam, s így változatlanul nyitott az Évkönyvükbe irandó téma kérdése.⁴

Sokszor üdvözl: Misi
Baja, 1974. december 12.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 A mezőgazdasági termelés 1944/45-ös megindulásával összefüggésben nagyon szerettem volna, ha önálló kötetben írjuk meg a megyei ki- és betelepítés történetét is. Sajnos mindkettőnk bokros teendői miatt torzó – főleg cédulák formájában – maradt vállalkozásunk.

2 Az MSZMP Központi Bizottságának álláspontja. Ezt csak éreztük, de nem tudtuk.

3 Iványosi-Szabó Péter a megyei levéltár igazgatója volt.

4 A megjelent tanulmány címe: „Az élet újraindulása és a Nemzeti Bizottság tevékenysége Baján” (1944–1949) Cumania, III.

10. Kedves Feri!

Köszönöm az interjút, 1 legépelve küldöm vissza. Dolgaink közül a Pécs-Baranya odafajult, hogy lehúzták a címlapot és majdnem görcsöt kaptam, amikor megláttam és kiderült, hogy fényképezős eljárással olyan betűkkel nyomták ki, amilyent a művész a maga reszkető kezével tussal belehúzott. Tehát nem nyomdai betűkkel szedték ki a címet és a szerzők nevét. Ilyent én még nem láttam. Majd meglátod. Képtelen vagyok azonban apró, lényegtelen és természetesnek látszó dolgokat is a nyomdász mellett állva megbeszélni állandóan. Ezt fizikailag nem bírom.

Aztán jött az újabb mese: vékony a karton, amire a címlapot nyomták, nem lehet fóliázni. Ráadásul keresztbe futnak a papír szálai és nem a gerincre merőlegesen, tehát a fólia összehúzza kiszáradás után. Kecskemét nem akarja megcsinálni. Telefonálás Kecskemétre, duma ide, duma oda, küldjük: megnézik. Telefon három nappal később, eredmény: megcsinálják, szombaton küldhetünk érte kocsit. Küldünk, lehozzuk. Most hordják össze az íveket és kötik. Éljen.

Sokszor üdvözlő: Misi
Baja, 1975. márc. 24.

Gépirat, saját kezű szignóval.
1 Ld a 8. sz. levél 2. sz. jegyzetét

11. Kedves Feri!

Megkaptuk a tiszteletpéldányokat. Küldöm is őket sorba hozzád. Minden nap egy csomagot, mert csak így tudom megoldani. Az egyik tízes adagot aláírtam, ezeket tartsd meg és osztogasd, akinek gondolod. Nem kell vele fukarkodni, mert kapsz elegendőt. Csak 20 példányt küldj vissza aláírva, hogy közös dedikálással lehessen elküldeni néhány atyafinak (Romány, Gajdócsi stb.). Te pedig vezess listát, hogy kinek küldtél és írd meg nekem. Most 50 példányt kapsz, abból küldj vissza húszat. A többivel gazdálkodj belátásod szerint. Az általam aláírtak mind Nálad maradnak.

A pénzügyi részét valamikor a jövő héten tudom elintézni.

Sokszor üdvözlő: Misi
Baja, 1975. okt. 8.

Gépirat, saját kezű szignóval.

12. Kedves Feri!

A teljesség igénye nélkül összemarkolt röpke vázlatodat¹ a két-három kötetes, csak oktatást tárgyaló kötetünkhöz nagy örömmel olvastam. Annál is inkább, mert ilyen hosszú levelet ritkán szoktál írni.²

A kételyek és a megnézendők nagyjából bennem is így fogalmazódtak meg. Csak az elejét, a nemzetközi és hazai helyzetet nem ismertem, még csak nem is sejtettem. Ez a kis összefoglalás nagyon jól jön. S ennyi elég is a dolgozathoz. Ne feledd, mi nem BBvm /3/ dolgait írjuk, hanem csak Bajáét. S ha jelentkeznek is nemzetiségi gondok, azok távolról sem olyan nyomasztók, mint a környező falvakban. Eddig egyedül Szentistvánon érezek némi mozgást ez ügyben 1946 körül. Tehát: a súlypont Baja.

Ne feledd, hogy összesen 3 ívet kaptunk. Ennyi pedig már jelenleg is van a bővített változat. Illetve az eredeti, hiszen ezt nagyon meghúzták a lektorok. A terjedelem tehát alig bővíthető. Mármost, ha ki is sírjuk, vagy verekedjük a 4-5 ívet, akkor sincs sok helyünk már. Mindebből az következik, hogy a gyűjtött anyag / amit itt küldök, de képtelen vagyok elolvasni (!) /és a magam által még összebogarászandó most elég. A Te elgondolásod 10-20 íves könyvhöz jó és elég. (Tán egyszer megszületik).⁴

Folytasd hát a VKM anyaggyűjtést és az UMKL-ban⁵ is. Az engedélyeket küldeni fogjuk a Te címre nemsokára. Én a kecskeméti és a pécsi anyagot nézem át, de csak valamikor áprilisban, mert előbb képtelen vagyok. Addig mindenképpen találkozunk kell. Ha másképpen nem, akkor ezért külön felmegyek egy napra. Időpontot egyeztethetünk majd.

Kecskeméten nem voltam mostanában, így nem is intézhettem el a felküldés jogát. Azzal az ürüggyel, hogy a mostani dolgozathoz szükséges, bizonyára menni fog a dolog. De beszélnem kell ez ügyben Iványosival.

A cédulákért⁶ kapott pénz rendben van. Most akkor átadom a cetliket, mert eddig nálam voltak.

Sokszor üdvözlő: Misi
Baja, 1976. január 10.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Baja és szélesebb környezetének oktatás- és nevelésügyét szerettem volna a lehető legrészletesebben feldolgozni, főként annak nemzetiségi összefüggéseit. Terveim, minden esetben, messze túlszaladtak a megvalósíthatóság határain.

2 Tanári, kollégiumi igazgatói, sportszervezői, családi elfoglaltságaim mellett végezvén a történeti kutatásokat nekem sem jutott sok időm szívem szerinti levelezésre.

3 Bács-Bodrogh vármegye.

4 Sem mi, sem mások – ismereteim szerint – e témát nem dolgozták föl, mind a mai napig.

5 Új Magyar Központi Levéltár. Ma már a Magyar Országos Levéltár része.

6 A város és a megye jelenkori történetével kapcsolatos kutató céduláim, amiknek a segítségével Baja legújabbkori történetét szerettem volna megírni, mivel Budapestre kerültem többnyire „nyersanyag” formájában hasznosultak. Egy részük ma is „parlagon” hever.

13. Kedves Feri!

Mostanában jutok oda, hogy megírjam a BM-be a kérést. Remélem, segít a kutatásban.

A napokban küldte el a Levéltári Szemle tch.1 szerkesztője a könyvünkről szóló ismertetést. Erről persze ne tudj. Lehozzák, Lakos János írta, aki az OL-ban dolgozik. Megjelent egy ismertetés Herceg János író tollából, *A Dunatájban*. Ez jugoszláviai magyar lap. Ortutay, Major Máté köszönte meg és Benda Kálmán, aki több példányt is kért külföldi történész ismerősei számára.

Idehaza nagyobb a hallgatás, de az ált. iskola egyik szakköre külön ünnepséget rendezett, melyen ennek méltatása is megjelent. /sic!/ Kedves dolog a gyerekektől és süketség a felnőttektől, akik kevésbé mozdulnak rá. Gajdócsi külön megköszönte és ígért a jövőben is támogatást.

Sokszor üdvözl: Misi
Baja, 1976. február 9.

Gépirat, saját kezű szignóval.
1 Technikai.

14. Kedves Feri!

Én is mostanság gondoltam Rád többször, hogy valahogyan úgy elszakadtunk egymástól. Nem igazán, csak fizikailag. Nyilván mindenki a maga kis hülyeségeit rágja-bújja-ássa. Sok értelme persze ez utóbbinak nem nagyon van, csak kellett vagy 20 év munka hozzá, hogy ezt világosan lássa az ember. Most is jön a nyakamra egy csomó szerb ember Zomborból, mert vaskori anyagukból rendeznek kiállítást nálunk. Mármost sok duma semmiért, iszogatás, vendéglátás, esti bohóckodás, meg amit akartok. Mind nem nekem való dolgok és unom is már előre, de mit tegyek. Ha nem csinálom, akkor én vagyok a csúnya fiú. Ha viszont Jugoszláviába kellene, vagy lehetne menni, akkor vannak mások elegenden. De ez már így volt és marad is.

Kellene csinálnom a madarasi anyag leltározását, de egyszerűen nem jutok hozzá. Talán majd a télen.

Sokszor üdvözl: Misi
Baja, 1977. október 3.

Gépirat, saját kezű szignóval.

15. Kedves Feri!

Ebben a szent minutumban jöttem a nagyméltóságú szerkesztőbizottsági ülésről, ahol is Major Máté bácsi elnökkölt és voltunk tízen. Miután mindent egyenesbe tettünk (a szerzőkön meg a kéziratokon kívül, akik és amelyek nincsenek), békében elváltunk azzal, hogy ebben az ügyben többször kell ülnünk, mint eddig. Ezért legközelebb március végén ülünk össze, hogy megbeszéljük, áprilisban miről fogunk beszélni. A többi már nem gond, mert a kéziratok megírva, legépelve, lektorálva, mindettől július 31-ig készen lesznek, és lehet tárgyalni az Akadémiai Kiadóval a kiadásról.

Nagy viták folytak arról, hogy személyekről szó essék-e, és meddig kell írni a történetet. Molnár János kijelentette (Műv. oszt. vez.), hogy ő tudja, mert neki marxista történetszemlélete van. Mire én. Ha téged nem zavar, nyugodtan írjad úgy. Általános lehordás.

Kitartás a cserkészéshez.1
Baja, 1979. január 30.

Gépirat, saját kezű szignóval.
1 A 70-es évek derekától a magyar cserkészés történetét kutattam.

16. Kedves Feri!

Eltűzöd a dolgot, s ezt nem álszerénységből mondom. Vannak abban a kötetben1 még ki nem használt és magyarázatlanul hagyott részek bőven. Meg aztán a mennyiség nem minőség.

Most már ősz óta a jazigok honfoglalásával kínzom magam. Az orosz irodalomnak a végén járok. Már mindent régen elfelejtettem volna, ha közben nem kéne hetekre megszakítanom a munkámat. Ez most végre valami szakmai, nem akarom abbahagyni. Ősszel talán kikészülök vele.

Örülök, hogy a cserkészekkel Te is a végét rúgod. Fejezd be és írd meg az egészet. Közben állandóan figyelj, hogy nem lehetne-e a bács megyei külön részt majd megírni.

A nyomdával néhány nappal ezelőtt beszéltem. Még mindig nincs semmi, úgy állnak, ahogy egy hónappal ezelőtt. Illetve az egyik ki van szedve – mondták, de nem tudták megmondani melyik. (Kettő van nyomdában ugyanis.) Majd csak megszületik egyszer.

Jó nyaralást a sváboknál. Én az észak-koreaiakat boldogítom majd.

Sokszor üdvözl: Misi
Baja, 1980. június 8.

Gépirat, saját kezű szignóval.
1 Móra Ferenc levelezéséből. Sajtó alá rendezte: Kőhegyi Mihály és Lengyel András. Kecskemét, 1979. 297 p., XVIII t.

17. Kedves Feri!

Napokon belül feladok 30 darabot a már elkészült és a szobámban őrzött füzetecskéből.¹

Ebből tízet aláírok, s Te majd szövegezd, ahogyan akarod. Akinek gondolod (Svéd, Lukácsné, Ormos, Unger stb.), azoknak közvetlenül adj, vagy küldj. Ezeket ne küldd vissza. Közös ismerősöknek írhat szöveget, és mind elküldheted ide, én postázom.

Visszont küldd azonnal a szerződést, mert nincs pénz nélküle. Így még karácsony előtt minden elintéződik.

Jó lenne, ha a cserkészek is napvilágot látnának. Ebben a silány gazdasági helyzetben bizonyára nem lesz könnyű elhelyezni valamelyik kiadónál. A múzeumok is megérik a nadrágszíj meghúzását. No de több marad a belső munkára. Magam négy éve leltározom a madarasi szarmatákat, úgy 1983-ra kikészülök velük, s aztán mehet a feldolgozás.

Sajnos, nagyon magam vagyok. A múzeum is mostohagyerek, s ha akarom, hogy menjen, hát ugyancsak nekem kell veszködni vele. Ede /2/ jó gyerek, de vezetésre alkalmatlan.

Sokszor üdvözl: Misi
Baja, 1980. november 26.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 A „Baja népoktatásának főbb kérdései 1944-1948 között” c. munkánkról van szó.

2 Solymos Ede néprajzkutató, a dunai halászat kítűnő ismerője.

18. Kedves Feri!

Húzom-halaszto a levélírást, de most már csak nekidurálok magam. A múltkori elmeneteled után Lenke¹ mondta, hogy miért nem hívtalak meg ebédre, hiszen ő külön nekifogott és sütött valamit, meg aztán megfejelte a levest, csinált megfelelő számú húst stb. Mindketten egymásra néztünk és röstelkedtünk. Én azt hittem, hogy neki nem alkalmas, ő meg nem szólt, mert ugyanezt hitte rólam. Lényegében nagyon eltoltuk, és ezt aztán a mai napig rühelljük, ha netán néha szóba hozza valamelyikünk a dolgot. Hiába mentem én már utánad, legalább a kapuig kikísértelek volna, akkor ez hamarabb kiderül és visszakiabállak. Így esett, nem jól esett, de nem tudjuk visszacsinálni, amit eltoltunk. Bánt mindkettőnket a dolog. Én meg azt is elmondtam, hogy Ti annak idején szívesen láttatok vendégül. Fene egye az ilyen helyzeteket. Csak azt kérhetem, hogy felejtss el a dolgot, ha ugyan lehet. S ne is beszéljünk róla most többet levélben.

Szegény Zolit² eltemettük. Nem tudom, hogy Richnő írta-e a körülményeket? Magam még pénteken beszéltem vele, mert a csónakunk egymás mellett volt és a dokk letevés módját hánytorgattuk meg. Aztán kiment a tanyájára, fogott halat, azt a szomszédoknak adta azzal, hogy majd együtt esznek, de miután nem jött a megbeszélt idő után túl sem, hát átmentek megnézni. Ott ült a székben, ölében valami könyv, vagy újság, azt olvasgatta épp, amikor elérte szívét a halál. A Dunán végig úgy hozták haza, ahogyan nem sokkal előtte mondta valakinek, hogy így szeretne meghalni.

Igazából már nem volt senki körülötte. Családja elhagyta, gyerekeiben nem sok öröme tellett, alkalmi barátnői nem elégitették ki szellemileg, a régi ismerősök-barátok hónapokig nem találkoztak vele. Élte a maga életét, könyvek között, szellemiekben. A könyvtárt igazából nem tudta igazgatni, meghasonlott, megfáradt, keserű ember lett belőle. 56-os múltja miatt bántások, mellőzések érték, őszinte csak Bandihoz meg hozzám lehetett. Így megyünk el mind.

Sokszor üdvözl: Misi
Baja, 1982. május 25.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Dr. Kőhegyi Mihály felesége.

2 Tóth-Pál Zoltán tanár, a III. Béla Gimnázium élén Szabó Balázst váltotta fel a forradalom idején. Internálását követően vezetett filmklubot, sikerrel gyakorolta a műbútor asztalosságot, gyűjtötte a kortárs festők műveit.

3 Dr. Richnovszky Andor a biológiai tudomány kandidátusa, a Herman Ottó Középiskolai Fiúkollégium igazgatója, majd a Tanítóképző Főiskola tanára, barátunk, a helyi kulturális élet egyik fejlethetetlen alakja.

19. Kedves Feri!

Én azt hiszem, hogy a mi nemzedékünk nagyon nehezen élte át a mögötte lévő 50 esztendő és kiábrándultan, de még a régi becsülettel dolgozik. S ez olyan ellentmondás, amit nem lehet egykönnyen feloldani. Húzni lehet az ígát, bele lehet fásulni, de valami belül úgy sem hagy bennünket lazítani. Ezért könnyebb a mostaniaknak, akikbe nem plántáltak bele mindenféle süket becsületet, helytállást, tisztességet meg hasonló marhaságokat, amelyek bennünket állandóan hátrányos helyzetbe hoznak a gátlástalanokkal szemben.

A la helyzetekre¹ sincs valóban tartós megoldás. Itt-ott érhet valami öröm, kis vigasztalás, de igazán, hosszú távon nem lehet megoldani dolgainkat. Nem jelenti ez persze azt, hogy Te ne csináld a levéltári kis piszmozásaidat, és én ne szedjem elő a halottakat a föld alól. Erre kötelez bennünket a hivatásunk és felkészültségünk egyaránt. Meg bele is bolondulnánk a tétlenségbe. Ezt nagyon komolyan gondolom. Időnként olyan fura gondolat jut eszembe, ha egyszer börtönbe zárának, akkor a legkegyetlenebb éppen a tétlenségre kárhoztatás lenne számomra.

Ormos² könyvét nem olvastam, nem is ismerem. De a miénkből küldök egy példányt a napokban. Gondold meg jól, kinek adod. Ahol a legjobb helyen van. A múzeumnak egyetlen példánya sincs, ez valóban igaz. S nekem is csak a költözés során jött elő néhány.

Szurkolok, hogy a cserkészeket elfogadják. És változatlanul tartom azt az előterjesztésemet, hogy valami megyei vonatkozású dolgot írj, valahogy el lehet majd sütni. Ezt már tisztán látom, hogy magamnak nem lesz ideje, hogy érdemben beszálljak valamibe. A régészeti dolgokat kéne minden áron most már csinálnom, s mindig elvisz valami más. Ez a vidéki múzeumok átka. Baj talán az is, hogy sok minden érdekel, és ez eleve széthúz egy kicsit, vagy talán nagyon is. De öreg koromra aligha fogok már megváltozni.

Leventéidnek nagy visszhangja van külföldön, amennyire én azt érezkenni tudom. Éntőlem is kértek, küldtem is.

Sokszor üdvözl: Misi
Baja, 1983. szeptember 19.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Az általam vezetett budai Arany János Középiskolai Fiúkollégiumot 1980-ra felszámolták. Egzisztenciális bizonytalanságom súlyos betegségbe torkollott.

2 Ormos Mária: Padovától Trianonig (1918-1920) c. munkájában a „háromszögről” írt kötetünket is hasznosította. Megjelent a Kossuth Kiadónál 1983-ban.

20. Kedves Feri!

Második hónapja olvasom a monográfia írásait s ettől kicsit lökötebb vagyok az átlagnál, sőt most voltam a kórházban, ahol a vércukromat nézték meg és magasnak találták. Már a történeti fejezeteket olvasom, jórészt újra. Néhány héten belül befejezem és akkor már többet tudok mondani.

Sajnálom, hogy nem tudtuk összehozni valamit a svábokról. Megértem viszont a magad dolgát is. A cserkészeket nem fogja vállalni a megyei múzeum, hiszen nem a mi anyagunk, bármennyire jó is.

Gábor¹ szerzőtársad közben nem adta át az összes fejezetet nekem, aztán valamennyi lektorit, aztán valamennyi fejezetet átadott, de még hiányzanak lektori vélemények. Közte az övéről írott is. Én kértem, hogy a szerkbizt /sic!/ hívják össze, ahol elmondom, másképpen látom az egészet. Ígérték dec. 13-ra (ez tetszett nekem, mert Luca nap), de aztán elmaradt. Talán januárban sikerül. Én viszont kiszállok a szerkesztésből, ha nem sikerül elvi kérdésekben megállapodni. Richno is vissza akarja kérni a fejezetét.

Sokszor üdvözl: Misi
Baja, 1983. december 20.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Faludi Gábor, a helyi munkásmozgalom történetének kutatója.

21. Kedves Ferikém!

Már régebben akartam írni, de most voltam Szegeden és megnéztem a cserkész kiállítást,¹ hát mindjárt írok. Nagyon szépen összehoztad. Jó lenne, ha a könyv is megjelenne, ha már annyit szenvedtél vele.²

Nagy meglepetésemre még a kanadai *A Szív* is írt róla. Miután nem tudom, hogy ez jár-e Neked, elküldöm. Tartsd meg, ha kell.

Nekem meg apósod³ címe kellene.

Ütjük-vágjuk a világot, meg sztrájkolunk, ha igaz. Az azonban igaz, hogy gyalázatosan fizetnek bennünket.

Ég áldjon: Misi
Baja, 1988. október 13.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Az ún. „Fekete Ház”-ban megrendezett kiállításához és tudományos üléshez én csak szakismeretemet és kiállítási anyagokat adtam. A nagyhatású rendezvényt a múzeum munkatársai, főként Marosvári Attila szervezte. Ekkor már vetekedtek kéziratomért a kiadók, de az már nyomdában volt a Göncöl Kiadó jóvoltából.

2 A kézirat megjelentetésének történetéről, amelyben polgári per is szerepelt, külön dolgozatot lehetne írni. Az 1980-ban lezárt kézirat megjelenését még 1988-ban is meg akarták akadályozni a hivatalos szervek és személyek.

3 Cseres Tibor íróét, aki 1986-tól 1989-ig az Írószövetség elnöke volt.

22. Kedves Ferikém!

Örülök a jó híreknek. Judit mesélt nekem a gyermekgyilkos anyákról, igen érdekesnek találtam, mert olyanok derültek ki, amire nem is gondol az ilyen földi halandó. Kíváncsian várom könyvét.¹

És persze a Tiédet is. Baján nincs híre annak, hogy valaha is megjelenne. De majd figyelem a megjelenő könyveket és megszerzem.

Engem is az élet kényszerít rá a várakozásra. Szívem szerint mindig csak egyet csinálnék egyszerre, és ha az kész, akkor jöhet a másik. De mellette az igazgatás, az év végi jelentések, mert az kell. Megvalósítani nem muszáj. Senkit sem érdekel. 31 éve vagyok Baján, de még nem fordult elő, hogy valaki megkérdezte volna: na mit csináltatok meg ebből? Így aztán az a menő, aki marha szépeket ír tervként és nem csinál semmit.

Kellemes ünnepeket kíván és sokszor üdvözl: Misi
Baja, 1988. december 21.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Dr. Cseres Judit: *Eltékozolt újszülöttek. Az újszülöttölést elkövető nők helyzetének kriminológiai elemzése* Bp.2000. BM Kiadó, 218 p.

23. Kedves Ferikém!

Már rég akartam írni Neked, de nem volt pofám addig, amíg el nem olvastam a könyvedet. Nagy örömöm telt benne, de érzem, hogy ez a mű csonka. Ha szövegében nem is (tán abban is, mert többet tudnál írni a megjelentnél), de az a jegyzeteiben. És azt fájjalom a legjobban.¹ Eligazodást adott volna azoknak a helytörténeti kutatóknak, akik a maguk megyéjét, városát szeretnék megírni. Kár, nagy kár. De mit tegyünk.

Te nyilván már túl vagy a dolgon néhány esztendeje és találtál egy újabb csontot, amin életed végéig elrágcsálhatsz.² Mert csak nem bírtad ki, bárhogyan is mondtad a levonték után: hogy soha többet, ilyen szemeteket stb. Annyit mindenképpen elértél munkássággoddal, hogy most már nem akasztanak munkanélküli társszerzőt a nyakadba, hanem önállóan jelenhetsz meg.

Nem gondoltál arra, hogy esetleg Bács-Bodrogot /sic!/, vagy netán Baját megírjad? És akkor már jegyzetekkel lehetne közölni.³ Biztosan találunk rá lehetőséget.

Szívből gratulál és további jó munkát kíván: Misi
Baja, 1989. június 19.

Gépirat, saját kezű szignóval.

¹ Egy munka megjelenésénél a szerzőnek van a legkevesebb szava. Ebben az esetben is ők mellőzték a több mint 250 oldalnyi jegyzetanyagot. Magát a kéziratot is meg kellett „húzni”, majdnem a fele kimaradt, ami használt is, nem is.

² Az alig titkolt távlati cél a magyar ifjúság mozgalmi, szervezeti XX. századi történetének átfogó bemutatása volt. Ettől ma sem tántorítottak el. Ezért dolgozom jelenleg a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (1956-1989) történetén. A levél kézhezvételekor már javában dolgoztam – a Soli Deo Gloria Szövetség történetének megírása után – a magyar gyermekvédelem történetén.

³ Erre már nem volt sem időm, sem kedvem.

24. Kedves Feri!

Hát bizony igazad van: egyre nehezebben mozgunk, itt fáj-ott fáj, ez szelel, ez éppen nem szelel. Akárhogy is fogalmazzuk, megöregedtünk. No nem olyan nagyon, de bizony Te is, én is érezzük az éveket, és egyre nehezebben mozdulunk ki barlangunkból. Én öt évre még elvállaltam a múzeum igazgatását, ki is neveztek, de egyre gyakrabban jut eszembe, hogy itt kéne hagyni az egészet és csak a saját munkámmal foglalkozni, nem mintha annak sokkal nagyobb értelme lenne, de azt legalább szeretem csinálni.

Kár, hogy nem jössz, mert többen – ez nem hamuka – csak a Te előadásod kedvéért jönnek el, nyíltan be is vallották.¹ Többek között a tanár fiam is. Ha netán elkészült volna dolgozatod,² vagy visszaemlékezésed, küldd már le, légy szíves.

Baráti köszöntésedet hálásan köszönöm és sokszor üdvözöllek:

Misi
Baja, 1994. április 1.

Gépirat, saját kezű szignóval.

¹ Baja 1956-ban címmel kellett volna előadnom, de köszvényes rohamaim miatt képtelen voltam a szívélyes meghívásnak eleget tenni.

² Ekkor már javában dolgoztam az „Első félidő” munkacímű egyéni visszaemlékezésemen. Ennek részeként formálódott az 56-ban Baján átéltek megörökítése is.

25. Kedves Ferikém!

Sikerült megint keresztbe írunk. Nem csak a nagy szellemek találkoznak, hanem néha a kicsik is.

Nincs és nem is lesz bajai 56-os könyv. Én legalábbis nem tudok ilyenről. Nem is tudok olyan embert, aki megcsinálhatná. Ez bizony, legalább részben, Rád vár. Írd meg, amire emlékszel és tedd közzé a tanítványaid emlékezését, és kész a cikk, vagy esetleg kötet.¹

Richnovszky Bandival kapcsolatban² várom leveledet, és sokszor üdvözöllek:

Misi
Baja, 1994. május 16.

Gépirat, saját kezű szignóval.

¹ a – Baja – 1956. Szerk.: Gyulavári József Baja, 1997. 360 p.

b Hazádnak rendületlenül... A bajai III. Béla Gimnázium 1956-ban menekülésre kényszerült diákjainak visszaemlékezéseiből. A kötetet összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta: Gergely Ferenc. Szerk.: Kőszegvári József. Budapest, 1996. 72 p.

² Az *Ártér* Szerkesztősége emlékszámot készített elő az időközben elhalálozott barátunk életének, munkásságának megörökítésére. A hozzám írt levelekből készültem összeállítani egy „koszorút”.

26. Kedves Ferikém!

Két leveledre egyszerre válaszolok, s jelzem a kéziratok (levelek) megérkezését. Én is, szerkesztőtársam (Merk Zsuzsa) is elolvasta a leveleket. Valóban szomorú is, meg tragikomikus is egyszerre. Nem hiszem, hogy az általad trágárnak tartott szavakat ki kéne hagyni, így jó ez. S talán még azokat sem, amit Te annak jelöltél ceruzával. Viszont komoly összefésülést igényel a cikk elkészítése, amit persze megteszünk, meg le is kell gépelni. Az lenne a jó, ha azt még átolvasnád és jóváhagynád. Remélem lesz annyi idő, mert a szerkesztők mindig türelmetlenek a megjelenésért. De majd kicselezzük őket.

Érdekes volt így egybeolvasni a 20 évnyi levelezést. Meghatott az a finom, nem látványos törődés, amivel a régi bandát igyekezett valahogyan együtt tartani. A jelzések, melyeket rólam írt (a jelzők is), igazi, mély barátságról árulkodnak. A maga helyzetének őszinte feltárása, magától értetődő elmondása minden hókusz-pókusz nélkül tulajdonsága volt Bandinak.

Ölel: Misi
Baja, 1994. május 27.

Gépirat, saját kezű szignóval.

27. Kedves Feri!

A következő *Ártér* szám Richnovszky Bandi emlékének szentelődik. Ezt tudod. Az általad küldött levelezést és a bevezetőt, meg a jegyzeteket gatyába rázta egyik munkatársam.

Mindketten és Lenke is elolvasta az egész cikket. Mondta, hogy háromszor is megnevette a Bandi szövege, és úgy érezte, mintha ott állna az oldala mellett és szövegelne. Amiért írok az a következő:

Kedvünk lenne a leveleket minden kihagyás nélkül közölni. Tudom, hogy vannak egyes bajai emberekre elmarasztaló részek, de így egész, így Bandi. Úgy ítélem, hogy a leveleiben visszafogottabb, mint az élő beszéde volt. Vagy csak a gesztusai, a hangja, maga az ember hiányzik, és ez teszi ilyené? Nem tudom.

Olvasd tehát el újra a leveleket egyfolytában, kronologikus sorrendben (nem így volt sorba téve), s aztán nyilatkozz hozzájárulásodról. Vagy nem szabad ezt felvállalnunk? Bizonytalan vagyok, de hajlok a közlés felé. Minden csuda három napig tart, és ez igazi keresztmetszete az elmúlt évtizedekben a bajai értelmiség mozgásának, magatartásának.

Várom válaszod és üdvözöllek: Misi1
Baja, 1994. szeptember 16.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Az aláírás után a következő tintával írt mondat olvasható: „Tévedésből Gergely Annának küldtem Székesfehérvárra!!”

28. Kedves Feri!

Szombat-vasárnap elolvastam a félegyházi emlékeidet.¹ Többet tudtam meg röpké két nap alatt, mint egész együttlétünk alatt. Mezősi Karcsi bácsi² volt a diritek? Magam is nagyon nagyra tartottam. Janplong³ (lehet, hogy rosszul írom) volt a biológia tanárotok? Vele úgy kerültem kapcsolatba, hogy Bandi ajánlotta a bajai monográfia munkatársául.

Na már most. Úgy vélem, hogy ezt így, a mai alakjában talán a Pedagógiai Múzeumnak lehetne eladni, netán az „1000 éves iskolaalap“-pal kiadatni. Bács megyét esetleg az emlékezés középső része érdekelné, mert az olvasmányos, köznapi emberek számára is emészthető, és a szereplők ismerete nélkül is érdekes. Ha beleegyezel, akkor én elküldeném a *Forrás* főszerkesztőjének az egészet, s ő válogassa ki az esetleges alkalmas részt. Ha akarod, Te is elküldheted neki. Fűzi László, *Forrás* szerk. Kecskemét. És kész. Érdemes lenne a középső részt megjelentetni.

Válaszodat várva üdvözöl: Misi
Baja, 1994. október 10.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 A „Prepa voltam Félegyházán” c. írásomról van szó.

2 Dr. Mezősi Károly c. egyetemi tanár, közismert Petőfi-kutató, a Tanítóképző szeretett igazgatója.

3 Helyesen: Jeanplon

29. Kedves Feri!

Bizonyára megkaptad az 5. *Ártér*-kötetet, csak valahol nyaralsz, mert nem jelezted. A másikra (valami betegségre) nem is merek gondolni. Bolondozik a gépem, nem szokta még meg a rendet. Én is most jöttem vissza szabadságról.

Mellékelten küldöm a még nálam maradt, de a Te jogos tulajdonodat képező leveleket, és a nyomtatás során keletkezett, most már nem érdekes anyagot. Te hátha hasznát látod. Ha nem, dobd ki.

Keservesen ugyan, de megszületett a Bandi emlékére készült kötet.¹ Sajnálom, hogy a Hozzád írott levelek nem teljes terjedelmükben jelentek meg. Úgy lett volna a Bandi, úgy lett volna az igazi. Még a második fordulóban kifogásolt, Juhász Károllyal kapcsolatos részt is kihagytuk. Értem én persze, hogy nem akarsz ütközéseket vállalni, de ettől még fájjalom a csonka megjelenést.

Mi van a kórházba meneteleddel? Vagy már mindenén túl vagy?

Sokszor üdvözöl: Misi
Baja, 1995. aug. 1.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 *Ártér* – Bajai Kulturális Szemle 1995/1-2. „Lelkemnek társa” c. 29 pp.

30. Kedves Feri!

Hónapok óta nincs már *Honpolgár*, és én nem bíztam feltámadásában. Tegnap viszont itt járt a szerkesztő és örömmel újságotla, hogy szeptembertől újra indul, és most éppen cikkhiánnyal küszködnek. Úgyhogy, ha most küldenél valamit, azt biztosan gyorsan megjelentetnék.

Augusztus második hete után megyek szabadságra, de ez nem gátolhat meg a jöveteledben. Nem kéne ragaszkodnod hozzám, mert ez megnehezíti a dolgunkat. (Nem jelenti ez azt, hogy nem szívesen találkozna Veled.) Ha visszajövök néhány napra, akkor meg mászkálok a világban. Szeptember 1-től pedig én megyek kórházba. Megint megtelepedett egy vesekő. De ez most akkora, hogy nem tudom kipisilni, szét kell zúzni. Ilyen figurám még nem volt. Van, aki azt mondja fáj, van aki szerint nem. Most majd megtudom.

A *Forrás*nak én szoltam ismételtlen, hogy küldjék vissza írásodat, vagy közöljék. Meg akarják szüntetni jövőre a Bokros-program miatt. Nincs pénz semmire. A mi múzeumunk is bezárt a plafonleszakadás miatt. Holnap megyek Kecskemétre ez ügyben. Semmi reményem.

Ölel: Misi
Baja, 1995. augusztus 8.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 A Szerkesztőség még részletet sem közölt a kéziratból, de – visszaküldte.

31. Kedves Feri!

Szegény Gyurka¹ úgy ment el, olyan csöndben, hogy hírért is csak temetése napján hallottam halálának. Most már csak ketten maradtunk, ha jól számolom. Csináljuk a dolgunkat, ameddig tudjuk, és ahogyan tudjuk.

Jó egészséget, töretlen munkakedvet, és minden elképzelhető jót kíván öreg barátod:

Misi.
Baja, 1998. augusztus 24.

Gépirat, saját kezű szignóval.

1 Keszthelyi György magyar-francia szakos középiskolai, majd főiskolai tanár, tudományos kutató, a bajai szellemi élet kiemelkedő alakja, felejtethetlen barátunk.

32. Kedves Feri!

Most jöttem haza magam is Zalaegerszegről, ahol Lenke nénémmel nyaraltunk. Lényegében a környéken barangoltunk, mert nem ismertük a tájat. Itthon várt leveled, melyre sietek válaszolni.

Magamról: két éve nyugdíjba mentem, önként, nem küldtek. Volt még másfél évem a vezetői mivoltomból következően. De meguntam az örökös vacakolást tűzzel, vízzel, pénztelenséggel, leépítéssel stb. Nem bántam meg. Lehetőséget adtak, hogy 4 órában továbbra is a magam dolgaival piszmozgjak. Csak az az elgondolásom nem vált be, hogy ezzel kevesbedik az el nem végzett munka, a megíratlan cikkek garmadája. Inkább növekszik, de talán így van ez mindenkivel. No látod, ilyeneket, meg ehhez hasonlókat lehetne megbeszélni, ha a közelemben volnál, de nem vagy, így írásban meg nem az igazi.

A család nem gyarapodott. Lányoméknak van egy kislányuk, Misi fiam meg nem akar nőszülni, pedig várnánk már a második unokát is.

Ölel: Misi
Baja, 1998. szeptember 7.

Gépirat, saját kezű szignóval.

Ez volt az utolsó levél, amit barátomtól, dr. Kőhegyi Mihálytól kaptam.

Balassa M. Iván

Sztrinkó István és az Alföld népi építészeti kutatása

Sztrinkó István rövidre szabott életművében kitüntetett szerepe van a népi építészet kutatásának. Tudományos munkásságának ez a legtöbb publikációt eredményezett összefüggő területe, e körbe tartozott első megjelent munkája, a „kötelező belépő” – *Bács-Kiskun megye népi építészetének irodalma* (1978), és utolsó, melynek megjelenését már nem érthette meg – *Mozsgó és vonzaskörzetének népi építészete a XX. században*.

E két munka öleli közre azt a tulajdonképpen szerencsésnek is mondható, de mindenképpen következetes kutatói programot, melynek csúcsa és sajnos lezárása is, doktori értekezése, a *Népi építészet a Duna–Tisza között* kötet, mely 1987-ben jelent meg.

Mi indokolja a talán szokatlan minősítést, hogy szerencsés? Érdemes elővenni első tanulmányát, a *Primitív faltechnikák az illanctsi tanyák népi építkezésébent*, ahol egyszerre és egy helyen annyi hagyományos és innovatív falkészítési módot talált, mint amennyivel más évtizedek alatt találkozhat össze. Azt hiszem, ez nagyon fontos indítás volt, hiszen Illanctsi tanyavilága nagyon friss, 1906-ban kezdődik a parcellázás, és népességének összetétele sem egységes, bár az alapot Jánoshalma adta, szűkebb és tágabb vidék, többnyire szegény és földéhes parasztsága verődött itt össze. Akik először sokszor csak putrikban húzták meg magukat, és épületeiket a legegyszerűbb, a környéken fellelhető anyagokból építették fel, nem ritkán valóban csak önével. És a felmenő falaknak is micsoda választéka volt, épült sövényház, karófal, hantfal, gömlyefal, egy sajátos technikával az öntött ház, mellettük természetesen az itt *taposott sárfalnak* nevezett jármos vagy kalodás vertfal, és a munka végén mintegy mentegetőzve jegyzi meg: „Dolgozatunkban az Illanctsi használatos kezdetleges faltechnikákat kívántuk bemutatni, ezért eltekintettünk az ugyancsak fellelhető vert-, vályog- és téglafalak ismertetésétől”.

Illanctsi alapvetően meghatározta későbbi népi építészeti munkásságát. Egy olyan építőgyakorlatot ismert meg, melyben ott voltak a legarchaikusabb vonások, melyek azonban szinte kanyújtásnyira születtek, és az innovációk, ahol nem egyszer nehéz volt felismerni, hogy egy egykori szélesebb körben alkalmazott megoldás váratlanul felbukkanó maradványai-e, vagy a „célszerű szegényember”, esetleg a vidék, a Duna-Tisza köze később is nagy leleményességről tanúskodó újítójának szüleményei.

Ezért mondtam tehát azt, hogy szerencsés, de rögtön hozzá teszem azt a meggyőződésemet, hogy a szerencse nem születik magától, azt ki kell érdemelni, méghozzá kitarító munkával. Ezt látjuk nála is. A faltechnikai, eddig is impozáns palettáját bővíti, az addig inkább csak említés szinten ismert réti mészkőnek szentel önálló tanulmányt, és ugyanebben az évben, 1982-ben jelent meg a *Népi építkezés Csépán* című tanulmánya, ahol az Illanctson megszerzett immunitásával nem ragadja el az egykori palóc kirajzásból született település múltjából adódó történeti távlat, kimondja, „... a 18. században különböző vidékekről érkező lakosokkal újratelepülő Csépa hagyományos építőgyakorlata a 19. század második felére már semmiben sem különbözik az alfölditől”. Pedig, többek között, ott volt a nagy lehetőség, a ház középoszlopa, a néprajztudomány kedvelt „boldoganya”-ja, de nem él vele, és marad a – a máshol is valószínűbb – statikai szerep mellett, tehát, hogy a padlás leterhelése miatt van szükség a mestergerenda alátámasztására.

Az összefoglalást előkészítendő „nyúl bele” a népi építészeti kutatások „darázsfészké”-be a *Tűzhelyek a Duna–Tisza közeli lakóházban* című, 1984-ben megjelent tanulmányában. A Duna–Tisza köze ebből a szempontból határterület, ennek megfelelően rendkívüli a változatosága a zárt és a nyílt tüzelőknek, bonyolult történeti előzmények nyomán bonyolult formák és funkciók alakultak ki. Ezek között első megközelítésre valóban csak úgy lehet biztonsággal mozogni, ahogyan tette, koncentrálna a tények rögzítésére. Ugyanakkor nem kerül meg, sem itt, sem könyvében (melybe ez szinte változtatás nélkül került át) a legfontosabb kérdést, hogy a középkori falúfalásokon errefelé előkerülő kályháskemencék és a 19. századig kimutatható kályhák között milyen kapcsolat van, és hogy mi az oka a tüzelő-berendezés váltásának. Jól látja, hogy az egyik alapvető kérdés a kályhaszemek készítésének helye, felveti a szegedi fazekasok feltűnését a Duna–Tisza közeli mezővárosok piacain, a nagykőrösi kályhások szerepét, de tartózkodóan, és érthetően csak annyit mond, meg kell várni az agyagminták összehasonlító elemzését.

A kályháskemencék megszűnése is foglalkoztatja, részletesebben ebbéli nézeteit könyvében fejti ki, ahol elfogadva többek többféle nézetét (Szabó Kálmán – szegénység, Filep Antal – az erők pusztulása, Barabás Jenő – a magas búzakenyér sütése), felhívja a figyelmet a hagyományvesztésre, a terület népességmozgásaira.

Sajnos, a kérdéssel már nem tudott tovább foglalkozni, pedig volt e téren egy nagyon fontos közös élményünk. A szalkszentmártoni múzeumban a tárgyraktár egy hátsó polcán gyönyörű mázatlan kályhacsempékre bukkantunk. Kiderült, hogy a múzeummal szomszédos telekről kerültek elő, ahol a múzeum akkori vezetőjének kutatásai szerint az 1860-as években egy fazekasműhely volt, ahol, többek között, jellegzetes gótiikus formájú kályhákat is csináltak. De azt is elmondta, hogy még él – ez az 1980-as években volt – olyan kemencerazó, aki készített olyan tüzelő-berendezést, melybe egy-egy kályhaszemet is beépítettek, – és a „klasszikus történet” – melyben meg lehetett egy-egy krumplit sütni, amit a gyerek télen az iskolába menet nemcsak uzsonnaként, hanem a hideg úton kézmelegítőként is zsebrevágott. Abban maradtunk, hogy ennek, több szempontból is fontos adatnak, adatoknak utánanézz és feldolgozza. Sajnos, erre már nem maradt ideje...

A tüzelőberendezés-kérdéskör másik izgalmas eleme az Alföldön, így a Duna–Tisza között is a középpadka. Elveti a Bányász–Gunda féle véleményt, hogy ez lényegében egy négyzetes, asztalszerű kemence maradványa, fenntartással kezeli Cs. Sebastyén Károly elképzelését, a 18. századi szegedi városi tüzelőkötől és általában úri-városi konyhákból való eredetét elsősorban ottani késői megjelenése miatt. „Mindezek alapján valószínűnek látszik – írja –, hogy a középpadka nem idegenből idekerült kemence maradványa, hanem mindig is az alföldi lakóház tűzhelyeként szolgált. Eredeti formájában teljesen körüljárható volt, s vagy a jobb helykihasználás miatt, vagy valóban az úri, városi házak tűzhelyének példájára került a hátsó fal közepére”.

Óhatatlan, hogy ne mindig a népi építészeti kutatásainak összegzéséhez, a könyvhöz jussunk, de mielőtt valóban ezzel foglalkoznánk, utalni kell minden kutató „szokásos penzumá”-ra, a különféle helyi kutatásokban, monográfiákban való részvételre. Ennek eredménye Sztrinkó Istvánnál a tiszazugi (1981) és a keceli nagy mű *Építkezés, házberendezés* fejezete (1984). A népi építészet sajátos dimenzióját dolgozta fel *A lakodalom és a ház funkcionális összefüggései* címet viselő tanulmányában (1983), és kitűnő összegzés a *Kör alaprajzú épületek az Alföldön*, az 1987-es nagykőrösi Alföld-tanácskozáson elhangzott, kötetben 1989-ben megjelent előadása, illetve cikke. A Bács-Kiskun megyei múzeumi szervezet egy időben rendszeresen tartott éves, a múzeumok tevékenységét számbavevő tudományos üléseket, ezeken gyakran szerepelt népi építészeti témájú előadással, kutatási beszámolóval.

„A Duna–Tisza köze népi kultúrájával, a népi kultúra elemeinek változásaival számos tanulmány foglalkozott, ám ugyanezt a népi építészetéről nem mondhatjuk el. Nemcsak összefoglaló művekben, de rész tanulmányokban sem bővelkedik ez a téma...” – olvashatjuk a *Népi építészet a Duna–Tisza közén* kötet bevezetőjében. Valóban hiánypótló a munka, mely szép, tiszta, logikus felépítésével, adatgazdagságával jelentős hozzájárulás volt a magyar népi építészeti kutatásokhoz. Olyan „kézügyben kell lenni” munka, amelyet kitűnő történeti adatokért éppen olyan gyakran lapozunk fel, mint jó munkaleírásokért és a visszafogott, a korábban már megismert tartózkodó következtetésekért.

Még nem esett eddig szó a Sztrinkó István népi építészeti munkásságát általában jellemző részletes munkaleírásokról. Sokan meglepednek azzal, hogy megemlítik, a háznak vagy épületnek milyen fala van, mivel fedték, stb., de ezek készítéséről már hallgatnak. Nála a részletező és nagyon plasztikus leírásoknak köszönhetően akár neki is állhatnánk a kétféle *gömölyefal* készítésének vagy a kemence felrakásának. Ez az erény a könyvből sem hiányzik.

Szó esett már a nagy történeti távlatoktól való tartózkodásáról, könyvében is csak a biztos talajról indul, a példás tömörséggel összefoglalt 18–19. századi történeti és migrációs folyamatoktól. Nagy hangsúllyal foglalkozik a népi építészettel alakító tényezőkkel, a természeti, gazdasági környezettel, a „külső befolyásolás”-sal, az országos és helyi szabályozással.

A földbe mélyített épületekkel kapcsolatban ismét egy személyes élmény idéződik fel. Mint írja „A Duna–Tisza közű putriházakkal kapcsolatban feltűnő, hogy a Nagykunságból és a Tiszántúlról ismert formával, a hosszanti falon kialakított gádoros bejáratú alakkal nem találkozunk. Ennek oka mindenekelőtt ideiglenes voltukban keresendő, hiszen a kunadacsi ház is ilyen szándékkal épült annak ellenére, hogy napjainkig használják”. Ezt a véleményét vitattuk meg éppen a nevezetes – akkor már éppen lakatlan – kunadacsi putri előtt, és próbáltam rávenni, hogy szélesebb körű kutatásokat is végezzen, hiszen lehet, hogy nemcsak az ideiglenesség, hanem más is közrejátszik abban, hogy ezek az építmények úgynevezett rövidoldali-bejáratúak.

Itt kell megemlíteni népi építészeti kutatásainak még egy jellegzetes vonását. Talán ez is illancsi eredetű? Nem is olyan régen, valahol az I. világháborúnál húztuk meg a hagyományos népi építészet határát, az ezt követő eseményekre nem sok figyelmet fordítottunk. Az elsők között volt, aki mindig kitért a két világháború közötti fejleményekre, könyvében ennek külön fejezetet is szentelt, bemutatva a tűzelőszerkezetek változásait vagy a tornác szélesebb körű elterjedését stb.

Hirtelen és korán távozott Sztrinkó István közülünk, rengeteg mindent „elvit” magával, ha csak a személyes kapcsolatunk során felmerültekre gondolok, a szalkszentmártoni kályhákat, a középpadkákat vagy a putrikat, melyek most már másra várnak, de remélem, az a más nemcsak ezeket a témákat folytatja, hanem azt a szerény és visszafogott kutatói mentalitást is, amelyet képviselt, és amit, mint az idősebb, mindig is tiszteltem benne.

Sztrinkó István népi építészeti munkái
(az *In memoriam Sztrinkó István. Folklor és Etnográfia*, 85. nyomán)

- 1978 *Bács-Kiskun megye népi építkezésének irodalma*. A Kecskeméti Honismereti Kör Évkönyve, 1978. 61-72. Kecskemét
- 1978 *Primitív faltechnikák az illancsi tanyák népi építkezésében*. *Cumania*, V. 143-157. Kecskemét
- 1981 *Népi építkezés és lakáskultúra a Tiszazugban*. In: Szabó L. (szerk.) *10 éves a Tiszazug kutatása*. 110-118. Szolnok
- 1982 *Népi építkezés Cséján*. In: Barna G. (szerk.) *Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népéletéből*, I. Palóc kutatás tematikus monográfiák, V. 139-152. Eger–Szolnok
- 1982 *A réti mésző a Duna–Tisza közű építészetben*. In: Balassa I. – Ujváry Z. (szerk.) *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. 159-171. Debrecen
- 1983 *A lakodalom és a ház funkcionális összefüggései*. In: Novák L. – Ujváry Z. (szerk.) *Lakodalom*. Folklor és Etnográfia, 9. 373-380. Debrecen
- 1984 *Építkezés, házberendezés*. In: Bárh J. (szerk.) *Kecel története és néprajza 753-767*. Kecel
- 1984 *Tűzhelyek a Duna–Tisza közű lakóházban*. *Cumania*, 8. 437-470. Kecskemét
- 1985 *A Duna–Tisza közű népi építészettel alakító tényezők a 18–20. században*. In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1984. 85-90. Kecskemét
- 1987 *Györffy István építkezésvizsgálatai az Alföldön*. Bellon T. – Szabó L. (szerk.) *Györffy István az Alföld kutatója és életművének irodalma*. Nagykunsági Füzetek, 6. 48-55. Karcag-Szolnok
- 1987 *Népi építészet a Duna–Tisza közén*. *Studia Folkloristica et Ethnographica*, 22. Debrecen
- 1989 *Kör alaprajzú épületek az Alföldön*. Novák L. – Selmeczi L. (szerk.): *Építészet az Alföldön*, I. Acta Musei de János Arany Nominati, VI. Az Arany János Múzeum Közleményei. 149-160. Nagykőrös
- 1992 *A magyar ház táji típusairól* (Zentai Tünde: A parasztház története a Dél-Dunántúlon) *Forrás*, 12. sz. 95-96.

Vekerti László

A kör négyszögesítése

Staar Gyula: Matematikusok és teremtett világuk

„A könyv – írja Staar Gyula a *Bevezetésben* – tizenhét interjú matematikusokkal. Tíz év terméséből válogattam és fűztem őket egységbe. Sokat dolgoztam és gyakran megszenvedtem egy-egy hosszabb beszélgetés nyomdakésszé formálásáért.” Arról, hogy miért szerette, szűkszavúan szól: „Jó, ha nálunknál okosabb embereket kérdezhetünk, az ilyen beszélgetések különösképpen gazdagíthatják értelmünket.” Az embernek – pláne a recenzensnek – azonban az az érzése, hogy Szerző a megszenvedést is szerette, amit a nyomdakésszé-formálás igényelt. Nem csak az egyes beszélgetéseké: egybeszerkesztésüké inkább értelmes és összefüggő egészé. Meglehető, épp ez a megszenvedett szeretet segítette, hogy a tizenhét interjú egyetlen könyv szétválaszthatatlanul összetartozó tizenhét fejezetévé minősülhessen, tizenhét fejezetté, melyek mindegyike ugyanannak a teremtett világnak egyik vagy másik oldalát tárja fel, járja körül, világítja meg. Akár egy hömpölygő családragényben, a *Forsythe Sagában*, mondjuk, vagy a *Balogh család történetében*, fejezetről fejezetre tágul mind szélesebbre és színeződik új meg új színekkel a tizenhét főszereplő meg az általuk megidézett többi matematikus teremtette világ; élő vagy egykor – akár az antikvitásban – élt matematikusok világa, míg nem az olvasó – ha nem az első, hát a második vagy harmadik olvasásra – azt veszi észre, vagy észre se veszi, hogy szinte otthonosan kezd mozogni olyan ismeretlen témák körében, mint a Nagy Fermat-sejtés Andrew Wiles általi embertelenül nehéz bizonyítása, a diofantikus egyenletek, a kör négyszögesítése, a Naprendszer matematikai stabilitása, az extrémális halmazok, a végtelen és a véges Abel-csoportok, a Bernstein-polinomok, a polinomokkal való megoldhatóság algebrai, geometriai és számítástechnika-elméleti kérdései, az approximációelmélet, a kombinatorikus valószínűségszámítás, az ergodicitás útvesztői, „*Die dreissig Jahre, Die Cevennenstreiter, Die Stürmer der Bastille, und so weiter.*”

Az idézetet nem egyszerűen az „és így tovább” afféle költői kikerekítéseképpen másoltam ide; azért elsősorban, amit Szerb Antal fűz hozzá a *Világirodalom történetében*: „Számunkra Lenau költészete főképp azért érdekes, mert furcsa módon kihallatszik belőle Lenau magyarországi gyermekora.” Az a tizenhét főszereplőjével bemutatott matematikus-család, melynek történetét Staar Gyula könyve elmeséli, nem csupa magyar matematikusokból áll, ami természetes, hiszen a matematika – akár a szabadság – nem szorítható határok közé. A matematikusokat – és nem egyszerűen csak a matematikát – határokon és korokon áthúzó szálak kötik egymáshoz, sokszor szervezesebben és erősebben mégoly szoros hazai kötődéseknél. Matematika és nemzeti önzés – legyen akár jószándékú – összeférhetetlenek. Megöli a matematikát, aki – akár mégoly tisztességes – nemzeti igényekkel közelít hozzá. Staar Gyula matematikus-családragényéhez magától érthetően hozzátartozik, hogy tizenhét főszereplőjéből kettő brit, egy amerikai, egy német, egy román, a magyar (származásúak)-ból öt régóta vagy tartósan Nyugaton él, egy pedig Japánt vallja választott hazájának. Mégis „furcsa módon kihallatszik belőle – okos(kodó) meghatározás helyett hadd idézzem újra Szerb Antalt – Lenau magyarországi gyermekora”. A legszebben tán a japán matematikuséból. Lehet, hogy épp ezért annyira részletes Staar Gyula könyvében a tizenhét főszereplő gyermekkorának és matematikussá-nevelődésének elmesélése-elbeszélése?

Látjuk – az ízléssel válogatott és jól reprodukált fényképeknek köszönhetően szó szerint látjuk – a Fazekas Mihály Fővárosi Gyakorló Gimnázium első matematika-tagozatos osztályát, melynek „osztályfőnöke, a földrajz-történelem szakos Komlós Gyula – olvasható a fényképhez tartozó aláírásban – osztályából csodálatos közösséget formált.” Staar Gyula a nagy osztály mára világhíressé emelkedett két diákjával, Lovász Lászlóval és Laczkovich Miklóssal beszélgetve, s aztán alkalomadtán más fejezetekben is vissza-visszatérve rá, fel-felvillantja ezt az egykori közösséget, míg nem az olvasó természetesként éli át, hogy a tizenéves Lovász és Laczkovich lovagias Ki-Mit-Tud párviadalát szinte egy egész ország követhette a tévéernyők előtt feszült érdeklődéssel. Éppenséggel szolgálhatna példaként mai tévéknél (és tévénezőknek!); de minék rontjuk az összehasonlítással még tovább rosszkedvünk telét; elégedjünk meg annyival, hogy mai írói- és médiatrendekkel ellentétben Staar Gyula művészetének egyik vonzereje éppen valami platóni kedvteremtés: a jó és a szép megláttatni-tudása. Ahogyan például Győry Kálmán merőben másféle matematikai neveltetését bemutatja, az a Fazekas nagy osztályával összevetve velősággal plutarkhoszi párhuzamba kívánkozna:

„– *Azért nem akármilyen lehetett az az ózdi gimnázium, ahonnan egy fiú évekig nyerte a KöMaL versenyét!*”, tereli az iskolára a beszéd fonálát Staar Gyula, miután megismertük Győry Kálmán gyermekkorát, és beavattatását a *Középiszkolai Matematikai Lapok* feladatmegoldó versenyébe matematikatanárnője, Farkas Gézané és a matek-szakkör vezetőtanára, Hnisz László által.

„Manapság – feleli 2001-ben Győry Kálmán akadémikus, a Debreceni Egyetem rektora – nem sok jót hallhatunk Ózdról, ahol egy évszázadon keresztül virágzó kohászat működött. Korábban azonban kialakult ott egyfajta ipari, műszaki kultúra, mely a város szellemi életére, iskoláira is jótékonyan hatott. Mérnökök, technikusok, jó szakmunkások dolgoztak Ózdon, a vasmű törődött az alkalmazottaival. A József Attila Gimnázium több mint ötvenéves múltat tekint vissza. Az első igazgatók komolyan figyelték arra, hogy jó tanári kart gyűjtsenek össze.” A tanárok tömör jellemzése, az osztály általuk felébresztett munkakedvének szemléltetése, a közértelemesség helyi megteremtésének bemutatása után Staar visszatér a fő témára: „*Mikor határozta el, hogy matematikus lesz?*” A válaszban újból értékelődik a „helyi KöMaL-felelős” matematikatanár szerepe; az egyetemre jutás nagy kalandjának elmondásában pedig a csupa nagybetűs történelemé. Forrásértékű kis kortörténeti vázlat, ahogyan a beszélgetésben kibomlik, milyen kerülőn át, hogyan, ki mindenkinek a segítsége kellett hozzá, hogy a kivételesen tehetséges diák bejuthasson, ha nem az ELTE-re, ahová kiváló felvétellel pályázott, hát a Debreceni Egyetemre. Nem kevésbé forrásértékű a válasz Staar Gyula jól célzott kérdésére: „– *Professzor úr, másként alakult volna a matematikusi pályád, ha a fővárosban, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végzel?*”

– Ezen magam is sokat gondolkodtam. A számelmélet mellett mindenképpen kitartottam volna. Talán könnyebben elindulok a szakterületemen, ha Pesten tanulok, hiszen ott világhírű iskola, virágzó számelméleti élet volt. Meglehető, akkor nem a diofantikus, hanem az analitikus vagy a kombinatorikus számelmélet valamelyik ága vonzott volna magához, kiemelkedő alakjai, Turán Pál és Erdős Pál révén. Kis ország vagyunk, később hamar odataláltam, de kezdetben, néhány évig, egyedül küszködtem.” S csak miután a küszködés előnyeit is megismertük, tér rá Staar Gyula a magosba ívelő és világkapcsolatokba szövődő matematikusi pálya ismertetésére.

„Főváros” és „vidék”? „Encore une question mal posée” – hallom szinte a hasonlíthatatlan Lucien Febvre morgását, aki nagy

egyértelműen nyugtázza Staar demonstrációját, miszerint a matematikusok teremtett világában, a „matematika-hazában” elsősorban az eredmény, a világos érvelés és az ezeken alapuló kölcsönös megbecsülés számít; adott esetben egymás segítése és a szakmai szolidaritás. De Staar épp úgy nem vázol Platóni Paradicsomot, mint Lucien Febvre. Azt is bemutatja és elemzi, elsősorban tán épp azt elemzi, hogyan kell a matematikusoknak teremtett világukért megküzdeni, olykor keményen, nem kizárólag szakmai, hanem emberi és társadalmi szinteken, emberi és társadalmi, sőt politikai vonatkozásokban is. Úgyszólván mindegyik beszélgetésben felbukkan egy-egy szemé annak a hatalmas világhálónak, ami a matematika-hazában szövődött „honpolgárai” és eredményeik védelmében. Staar Gyulát jó ízlése megóvjá attól, hogy a *Social Construction of Knowledge* vagy a tán még divatosabb kontextualizmus valamelyik irányzatára hivatkozzék; pedig kevés könyv akad, amiből többet tudhatnánk meg a matematikai alkotás emberi, társadalmi, intézményi és történelmi feltételeiről, követelményeiről, körülményeiről és következményeiről, mint a *Matematikusok és teremtett világuk*-ból. Ahogyan például a tizenhét beszélgetésbe szétszórta bemutatja Staar Gyula a *KöMaL* és feladatmegoldó versenyének szerves beépülését a honi matematikai nevelésbe; szerkesztők, professzorok, középiskolai tanárok (nem kizárólag matematikatanárok!) sok évtizedes szívós és kompetens munkájának köszönhetően, hogy aztán *Mindhalálig KöMaL* címmel a Lapok legendás szerkesztőjével, Bakos Tiborral készült utolsó beszélgetésben tételesen is megfogalmazza: „– Az ilyen, az átlagnál többet adó, a tehetségekre odafigyelő tanárok adnak rangot az iskolának.” És az ilyen iskolák, tegyük hozzá, az országnak.

De mi lesz, ha merőben másféle versenyek más értékei szerint tájékozódó országunkban elfogynak az ilyen szerkesztők, professzorok, tanárok és iskolák? A beszélgetésekbe Staar (szokott szelídségével enyhítetten) ismételten bele-beleszövi az aggodalmat. „Nektek – fogalmazza meg a kérdést állítás formájában Lovász Lászlónak – kiváló gimnáziumi tanároton, Rábai Imrén kívül kéznél voltak olyan matematikusok, mint Reiman István, Hajnal András, Erdős Pál, Péter Rózsa, Rényi Alfréd, Turán Pál, Gallai Tibor... – teirhatnám nevekkel ezt az oldalt. Ma matematikusaink nagy része nem a mi fiataljaink előmenetelét egyengeti.

– Valóban, annak idjén fantasztikus közegben nőhattunk fel. Ma azonban nemcsak a külföld vonzza el a matematikusokat, hanem sok egyéb teher is eltereli figyelmüket a középiskoláktól: szerződéses vállalások, pályázatok sora a fennmaradásért, az egyetemi oktatás átszervezésével, modernizálásával összefüggő tevékenységek. Néhány kivételtől eltekintve a mai fiatalok nem kapnak olyan figyelmet és szakmai kiszolgálást, mint mi. E tekintetben az aggodalmad jogos lehet.”

Totik Vilmosmal, aki fél évig a Dél-Florida Egyetemen tanít, fél évig a szegedi JATE-n, Staar összehasonlíttja a két matematikai oktatást. Az összehasonlítás szellemiek tekintetében – néhány amerikai él-egyetemtől eltekintve – általában még ma is a honiak javára dől el. Anyagiak tekintetében azonban a honi lehetőségek messzi elmaradnak a kintiektől.

– A fiatal kutatót még visszatárhatható a pezsgő matematikai közélet.

– Ami, sajnos, megszűnőben van.

– Miért?

– Több minden miatt. A hatvanas-hetvenes évek nagy matematikusai meghaltak, a maiak közül többen külföldön dolgoznak... De megváltozott a világunk is, eltolódta az emberi értékek súlypontjai. Halódik magyar nyelvű szakmai folyóiratunk, a hajdan híres *Matematikai Lapok*, a legjobbak Schweitzer-versenyén is egyre kevesebben méretik meg magukat. Egyetemeinkre hármast-négyes szaktárgyi jegyekkel kerülnek be a hallgatók, képtelenség megtartani az oktatás egykori színvonalát. Ezzel együtt a tanárpályákra egyre kevesebben jelentkeznek. Ki jön el ma tanárnak? Mi lesz 20-30 év múlva, ha kifogynak a jó középiskolai tanáraink? A tanári pályának egykor presztízse volt, a hallgatókat világhírű matematikusok tanították egyetemeinken. Ma az egész oktatási rendszerünk a feje tetejére állt. Mindenféle programokat támogatnak, újabb és újabb szakok indítását pénzelik.... Ugyanabból a pénzből egyre többen igyekeznek markolni maguknak. A társadalom számára alapfontosságú tanárszakjaink pedig szép lassan kiürülnek. Nem tudom, miféle piac szabályozza majd például a matematika-fizika szakos tanáraink elfogyását.”

Az idézet hosszúságával a diagnózis pontosságát és fontosságát kívánom jelezni; nem feledve, hogy a *Matematikusok és teremtett világuk* egészében nagyon is vidám könyv: a szabadon választott és jól végzett munka öröme, a kíváncsiság játékossága, a tudni vágyás izgalmak, a nehézségekkel megbirkózó életkedv sugárzik belőle. A Totik-interjújánál maradványként például meg tudjuk, hogy „az egyetem előtti egy év katonaság is rengeteget segített, erős intellektuális ösztönzést adott.

– Ne mondd! Ezt tőled hallom először.

– Arra gondolok, hogy ott kiéheztettek a szellemi munkára. Hódmezővásárhelyen Füredi Zoltánnal, Tuza Zsolttal és még több más nagyon okos fiúval katonáskodtam együtt. Értelmes dolgokkal múlászottuk az időt, rengeteget olvastunk, nyelveket tanultunk...”

A történet átvezet a Schweitzer-versenyek, az egyetemistáknak kiírt legnehezebb versenyeknek az ismertetéséhez, ahol Totik Vilmos többszörösen nyert, később pedig, professzor korában lelkes feladat-kitűzőként szerepelt. A Schweitzer-versenyekkel pedig eljut hőse fő kutatási területének, illetve néhány nevezetes eredményének az ismertetéséhez. A matematikusok matematikát-teremtő munkájának a bemutatása az interjúk úgy lehet legnehezebb ismeretterjesztői feladata; Staar bravúros megoldásainak legalább valamelyes érzékeltetésére érdemes megközelíteni próbálni legalább egynek a menetét.

A Schweitzer-versenyek feladatokkal Staar „fájdalommentesen” elvezeti a laikus olvasót Totik professzor speciális munkaterületéhez. Már az első fejezetben, a Lovász Lászlóval folytatott beszélgetésben megtanulhattuk a polinomokról, hogy ezekkel az egyszerű szerkezetű több tagú kifejezésekkel szerencsés esetben megoldhatók bonyolult számítási feladatok, vagy az eredmény ismeretében feltehető legalább a jogosultsága. Ott a számítógéppel történő kiszámíthatóság alapkérdéséhez vezettek a polinomok; itt adott véges intervallumon folytonos függvény tetszőleges megközelíthetőségéhez polinomokkal. „Tehát akárhogyan is adunk meg a függvény görbéje körül egy sávot, mindig találhatunk olyan polinomot, amelynek görbéje ebben a sávban halad.” Ez a felismerés még az analízis 19. századi nagymesterétől, Weierstrasstól származik. Azt, hogy lehet ilyen polinomot szerkeszteni, Bernstein mutatta meg 1912-ben. Fokozta a Bernstein-polinomok használhatóságát a megközelítés „alakmegőrző tulajdonsága. Ha a függvény konvex, akkor a Bernstein-polinomja is konvex lesz.” Ha a függvény „sima”, azaz, ha a független változó kis mozgására a függvény is kicsit változik, ilyen lesz megközelítése is. „Adott kérdés: mennyire közel lesz a függvényhez az n -edik Bernstein-polinomja? Az approximáció feladata, hogy a függvény tulajdonságaiból leírja, mennyire közelítheti meg őt az adott polinom. A huszadik század eleje óta ennek elméletét elég jól kidolgozták. Minél simább egy függvény, hozzá annál közelebb kerülő approximációs polinomot találunk. A teljes leírás azonban 1933-ig váratott magára. Akkor sikerült azt megadni, hogy a Bernstein-polinom milyen rendben közelíti a függvényt. Ennek kifejezése a függvény egy újfajta simasági modulusával kapcsolatos.

– Ami pedig Totik Vilmos nevéhez fűződik.”

Staar Gyula ösztökélésére az is rendre kifejtődik, hogyan; itt azonban jobb lesz, ha előrehozzuk Staar Gyula kicsit későbbi közbeszólását:

„– Megvallom, kezdek leszakadni, ne menjünk ebben tovább. Amit elmondtál, számomra azt is bizonyítja, nem elég egy matematikusnak okosnak lennie, mások kisebb-nagyobb ötleteinek sorát is el kell raktározni agyában. Az »isteni szikra«

kipattanását ez nagyban elősegítheti.

– Nagyon sok okos ember járt előttünk, nem kell mindent nekünk kitalálnunk.... és az sem valószínű, hogy olyan okosak vagyunk, mint nagy matematikus elődeink voltak.”

Lapozzuk vissza az első interjúra, ahol Lovász László a polinomos kiszámíthatóság bizonyíthatóságának-bizonyíthatatlanságának a kérdése kapcsán szól „ugyanerről másképpen”:

„A $P=NP$ kérdése a hatvanas évek végén vetődött fel, s ahogyan az évtizedek múltak, egyre világosabb lett, mennyire nehéz. Ma úgy tűnik, hogy hagyományos eszközökkel ez a probléma megközelíthetetlen. Ugyanabban a cipőben járhatunk, mint a görög matematikusok, akik nem boldogultak a kockakettőzéssel, a szögharmadolással, a szabályos hétszög megszerkesztésével. Ahhoz, hogy Gauss bebizonyíthassa, a szabályos hétszög nem szerkeszthető, a matematikában hatalmas fogalmi változásnak kellett lezajlania. A geometria mellé kifejlődött az algebra, a valós és a komplex számok elmélete, az egyenletek megoldhatóságának kérdésköre. Mindezek a szerkeszthetőségtől függetlenül zajlottak. Azután egyszerre a kép összeállt, s ma már egy gimnáziumi szakkörön is nyugodtan végigmehetünk azon a gondolatsoron, hogy a szabályos hétszög miért nem szerkeszthető meg körzővel és vonalzóval.”

A „ $P=NP$ ” lényegében egy hatékony algoritmus készíthetőségét jelöli abban az esetben, ha történetesen rábuknunk egy probléma megoldására, és sikerül igazolni, hogy az jó. És hagyományos eszközökkel ugyanúgy nem boldogulunk vele, mint a görög matematikusok a kockamegkettőzés, a szögharmadolás, a szabályos hétszög megszerkesztésével. A matematika bármely területének fejlődése egymástól távoli vagy még meg sem született területeinek fejlődésétől függ. Időben, térben, társadalomban szövődik összefüggő háló matematikusok munkásságából, akik élhetnek időben, térben, társadalomban mégoly távol és elszigetelten egymástól, eredményeik kiegészítik, erősítik, előbbreviszik, lehetővé teszik egymást. Mintha Bernstein-polinomok sorozata övezne egy folytonos fejlődési függvényt, és Staar Gyula könyvén mintha végiglebegne az approximációs polinomok harmóniája?

Visszautalások, ismétlések, emlékeztetések teremtik meg a regényben a folythatóságot; az emlékezés folytonosságában azonban a megközelíthetőség ismeretlen birtokait jelölik ki az átláthatóság határai. Meglehet, éppen ez az emlékezés szerepe a művészetben, ahogyan egymástól függetlenül és merőben máshonnan indulva Fülep Lajos és Alain-Fournier matematikai világossággal megfogalmazta? Meglehet, épp ebben az értelemben idézi Staar Gyula oly gyakran Erdős Pál Platónra utaló mondását a „Nagy Könyv”-ről, ahová eleve be vannak írva a legszebb tételek és megoldások?

Erdős Pálról szólta Staar Gyula első matematikus-könyvének, *A megélt matematikának* az első fejezete, *A világegyetemi tanár* címmel. A beszélgetést egy ugyanolyan hosszú és ugyanolyan súlyú esszé előzi meg, amely akár az egész könyv bevetésének is tekinthető. Staar Erdősről szólva ugyanis felvetíti az egész akkori – a könyv 1990-ben jelent meg – magyar matematikai kutatás horizontját, noha (vagy éppenséggel mivel?) nem ebben, hanem – a címnek megfelelően – a matematika egészében helyezi el *A világegyetemi tanárt*.

A fejezetcímekbe sűrített jellemzés módszerét örökölte *A megélt matematiká-tól* a *Matematikusok és teremtett világuk*. És „örökölte” Erdős Pált. A tizenhét beszélgetésből tíz expliciten hivatkozik rá valamilyen formában. Lax Péter például, aki családjával az utolsó pillanatban menekült Amerikába, beszámol róla, hogy még diákként többször járt Erdősnél Princetownban, közös cikkük is megjelent. Györy Kálmán első megjelent cikke Erdős Pál egyik, még 1939-ben megfogalmazott sejtésének rész megoldásáról szól, a *Matematikai Lapok*ban jelent meg, magyarul. „Nem vált ismertté – folytatja Györy professzor Staar szívós faggatására. – A sejtés csaknem 60 évig élt, közben beérett a megoldáshoz szükséges matematika. 1996-ban, az új módszerek ismeretében, visszanyúltam az eredeti cikkem gondolatához, ami utolsó láncszemként összekapcsolta a megoldáshoz vezető gondolatsort.

– *Milyen szerencse, hogy fiatalon magyarul publikáltál! Ezt a láncszemet így kevesen ismerhették.*

– Sajátos nézőpont, de ebben a speciális esetben helytálló megállapítás.

– *Erdős Pali bácsi látta a megoldást?*

– Sajnos, már nem. Ő 1996 szeptemberében, Varsóban egy matematikai konferencián vett részt. Ott halt meg, szállodai szobájában lett rosszul.

– *Pedig hogy örült volna az eredménynek.*

– Igen, nagyon szerette az ilyeneket. Temetés után a Magyar Tudományos Akadémián rá emlékező tudományos ülészakot tartottunk. Kérték, szóljak hozzá. Arra gondoltam, ő a sejtése igazolását hallaná legszívesebben. Így aztán elmondtam az eredményt.”

Idézhetnénk további hosszú részleteket a Lovász Lászlóval, T. Sós Verával, Laczkovich Miklóssal, Frankl Péterrel készült interjúkból, ha azt akarnánk bemutatni, miként vált a nagy világegyetemi tanár a magyar matematikusok serkentő, segítő, szervező erejévé; kiiktathatatlan láncszemmé a honi matematikai kutatás és oktatás fejlődésében. A recenzióknak azonban inkább a módszerre kell figyelnie (és figyelmeztetnie), ahogyan Staar Gyula a fent idézethez hasonló anekdotikus (vagy mondjuk inkább Domokos Mátyás-i) részletekkel a mindennapi élet közelébe hozza az elvont matematikai gondolatokat, és megfordítva: a matematikai emelkedettség légkörét tudja varázsolni a hétköznapi (olykor éppenséggel nem emelkedett) történései köré. A legszebb példa erre a maga szinte már magasztos visszafogottságában a Fuchs Lászlóval (1994 tavaszán és 2000 őszén) készült interjú, ahol világos válaszokból és megbocsájtó elhallgatásokból, túl a betekintésen az Abel-csoportok elegánsan titokzatos világába, kibontakozik a hosszú ötvenes évek (úgy 1949-től 1963–65-ig) értelmiségi drámája, ahogyan különböző ideológiai elkötelezettség nélkül is, „pragmatikusan”, önérdemből, hatalomvágyból vagy egyszerűen félelemből sokan szép „magánszorgalmasan” akadályozták és gyakran megghiúsították annak a néhány professzornak és tudósnek a törekvését, akik a fennálló ideológiai, politikai és intézményi keretek ellenére és ezeken belül őrizni igyekeztek a szakmai munka színvonalát és az ehhez szükséges tisztességet, hűséget, szolidaritást.

Ezeknek a színvonal- és életlehetőség-örzöknek a sorában a többi interjúban is minduntalan előfordul Rényi Alfréd, Turán Pál, Gallai Tibor, Péter Rózsa neve. A Fuchs-interjúban, jórészt szakmai, Abel-csoport okokból, de nyilvánvalóan emberi szimpátia folytán is felsorakozik hozzájuk a napjainkra meglehetősen elfelejtett, fiatalon elhunyt debreceni professzor, Szele Tibor. „Magyarországban először ő irányította a matematikusok figyelmét az Abel-csoportokra. Felismerte az orosz Kulikov eredményeinek jelentőségét, azokat tovább fejlesztette. Kitűnő előadó volt, felkeltette az emberek érdeklődését. Jó barátok lettünk, sokszor jött Pestre, ilyenkor rendszeresen együtt töltöttük a délutánokat, matematikáról beszélgettünk, beszámoltunk egymásnak problémáinkról.”

„Így éltünk Pannoniában”, idézhetjük hagyományos honi sztoicizmussal Bernáth Aurél (ugyancsak méltatlanul elfelejtett) remek regényének a címét. Az interjúk – hasonlóan Bernáth Aurél regényéhez – szakmai és hétköznapi adatok sokaságával hitelesítik az „így éltünk”-et. A Szász Domokos-interjú például nemcsak azt érteti meg, hogy mennyit és hogyan segített a Rényi Alfréd megteremtette és haláláig vezette Matematikai Kutatóintézet matematikusainak megmaradásában és fejlődésében; nemcsak azt, hogy ő, Szász Domokos milyen felelősségnek a terhét vette vállára később az Intézet igazgatásának az elvállalásával, hanem azt is, vagy elsősorban azt, hogy „Rényi csodálatos matematikus volt. Mellette dolgozni, tőle tanulni, bűvkörében élni, örök életre való útravalót adott.... Tehetséges és briliáns volt, az élet bármely területén képes volt felfedezni a matematikát.” S úgy látszik, felfedeztetni is, hiszen egyébként aligha alapíthatták volna meg frissen végzett Rényi-tanítványok „1964 nyarán a Múzeum Kávéházban” az

„Optimális halmazt.” „Ez részben gyerekjáték volt, részben nagyon komoly dolog. Hallottál erről?”

– *Nem, de kértek beszélj róla!*

És az Igazgató Úr beszél, beszél, amíg a beszéd fonala és Staar Gyula kérdései vissza nem vezetnek saját pályájához és így szükségképpen Rényihez: „Rényi Leningrádban volt aspiráns Linniknél, ott ismerkedett meg a valószínűség-számítással. Hazatérve kezdte meghonosítani, tanítani a valószínűség-elméletet. Ő ismertette meg Kolmogorov munkáival, elolvastam könyvét, tanulmányoztam cikkeit. Lenyűgözött Kolmogorov szelleme, óriási hatással volt rám. Ugyanaz vonzott hozzá, ami Rényihez.

– *Éspedig?*

– A szélesség. Mindketten a szó legnemesebb értelmében izzig-vérig matematikusok voltak.”

A jól célzott egyszavas kérdés előhívja a beszélgetőtársból a lényegre törő, tömör választ. Meglehet ez is a Staar-kérdések egyik titka? Egy merőben másféle, ugyancsak izzig-vérig matematikussal, Frankl Péterrel készült interjújában Staar Gyula mindenesetre ilyesféle rövid kérdésekkel labdázva vezeti végig hősét (aki maga is nagy kedvelője és mestere a labdákkal-buzogányokkal játszó zsonglórmutatványoknak) a kaposvári diákoskodástól a legismertebb japán matematikussá-növekedésig vezető hosszú úton. Mindjárt a kezdő kérdések:

„– *Mondjon három olyan dolgot, ami különösen fontos az életében!*

– A matematika, a zsonglörködés és a szabadság.

– *Számítottam erre a válaszra. Csupán a harmadiknál tévedtem.*

– Miért, mire gondolt?

– *A szebbik nemre, a nőkre.*

– Érthető...

– *Legyen akkor az a negyedik.*

– Rendben.

– *Menjünk végig ezen a négy stáción! Első a matematika.”*

Ezek után kibomlik egy matematikai és emberi kalandokkal még ebben a globalizált világban is meglepően sokféle világba vezető életút, páratlan összehasonlítási lehetőségekkel, egyéni és közösségi vonatkozásokban. „– Látja, ebből a szempontból volt nagy szerencsém, hogy Magyarországon nőhettem fel, mert itt sok becsületes matematikus között nevelkedhettem. A Matematikai Kutatóintézetben szinte csak ilyen emberekkel találkoztam, a kutatóintézeti szemináriumon nyugodtan beszélhettem születőfélben lévő eredményeiről, senkinek nem jutott eszébe kisajátítani. Ellenkezőleg, hozzászólásokkal segítettek is.” Míg másutt általában könnyen vizsgálható az ember könnyelműen elejtett eredményét más neve alatt.

„Igaz, régebben is történt ilyesmi a matematikában, hiszen még a legnagyobbnak tartott Gauss is igyekezett mások eredményeit a magáénak tulajdonítani. Bolyai Jánossal is ezt tette. Elolvasta a neki elküldött *Appendixet*, azonnal megértette, fejében saját eredményévé változtatta.

– *Van egy ehhez kapcsolódó kedves történet, Erdős Pál mondta el a Gólyavárban tartott előadásában.”* És Staar Gyula Domokos Mátyásra emlékeztető anekdotázó kedvvel hosszan elbeszéli, hogy Erdős egy fiatal indiai matematikusnak, aki egy megoldásáról véleményét kérte, lelkesen válaszolta, hogy bizony szép eredményt ért el, gyorsan publikálja! Holott ő és Ulam már vagy harminc éve megoldották a problémát, de nem közölték. A fiatal indiai ezt csak később tudta meg, másoktól. „*Megkérdezte Pali bácsit, miért nem szölt neki erről, amikor a tanácsát kérte. A válasz igazi erdösi és gyönyörű szép:* »Nézzé, ebben az egyben nem szeretnék Gaussra hasonlítani.«”

A könyv következő fejezete Kiss Elemérről szól, a marosvásárhelyi professzorról, aki Bolyai János kézírataiban nevezetes számelméleti tételeket fedezett fel, melyekről az idáig a Bolyai-kutatók nemcsak, hogy nem tudtak, de még előfordulásuk lehetőségét is tagadták, s melyek közül az egyik tétel bizonyításának a gondolatmenete megtalálható „Erdős Pálnak egy 100 évvel később, 1949-ben megjelent dolgozatában is. Nagyon meglepődtem, amikor észrevettem az azonosságot. Bolyai kézíratai állandóan a szemem előtt vannak. Ahogy ránéztem Erdős dolgozatára, azonnal feltűnt a gondolat megegyezése. Képzelted, mit éreztem akkor!”

A szemközti oldalon látható a két gondolatmenet fakszimilében; az előző oldalon pedig megtalálható mai jelölésben, matematikusoknak szánva, Bolyai János bizonyítása. Annyit a matematikához mit sem konyító is megérthet belőle, hogy a parallelák évezredes problémájának Bolyai János általi meglepő megoldása mély matematikai műveltséggel a háttérben érthető csak meg igazán. A kéziratok kincseit kutató domidoctus marosvásárhelyi professzor pedig, elszánt törekvésével az új, hűségesebb Bolyai-kép minél szélesebb körű elterjesztésére, hirtelen a világcsavargó japán matematikaprofesszor közelébe kerül: „Az okos emberekkel való kapcsolattartásra a tudomány világa kiváló közeg. Az utca embere azonban távol áll ettől a világtól. Hiányozna, ha velük nem tudnék szót érteni.” Még ha velük Frankl Péter nem is föltétlenül a matematikáról kíván szót érteni.

Erdős Pál Gaussra utalása, Frankl Péter zsonglörködése és Kiss Elemér felvilágosító buzgalma Staar Gyula könyvében mintha ugyanarról szólna. A szót értés, a közlés kötelességéről és felelősségéről. Nem csak a matematikusoké. 2002 végének, 2003 elejének Gaussnál mérhetetlenül nagyobb önzésekkel és politikai-tömegkommunikációs zsonglörködésekkel hideg-polgárháborússá kábított országunkban vigasz ez a könyv, rejtett tartalékokat és drágaköveket tár elénk, mint Kiss Elemér tanár úr a Bolyai-ládából. Másutt világsiker lehetne. „Itt és most?”

„Az *Albigenser* utolsó sorai oly kitűnőek, hogy nem tudjuk megállni idézés nélkül:

*Das Licht vom Himmel lässt sich nicht versperren,
Noch lässt der Sonnenaufgang sich verhängen
Mit Purpurmanteln oder dunklen Kutten;
Den Albigensern folgen die Hussitten
Und zahlen blutig heim, was jene litten;
Nach Huss und Ziska kommen Luther, Hutten,
Die dreissing Jahre, die Cevennenstreiter,
Die Stürmer der Bastille, und so weiter.*

„Számunkra Lenau költészete főképp azért érdekes, mert furcsa módon kihallatszik belőle Lenau magyarországi...” tán nem csak gyermekora? És nem csak Lenaué. Szerb Antalé is immár. (*Vince Kiadó*, 2002)

Olasz Sándor

Az utolsó utáni lehetőség

Sándor Iván Drága Liv című regényéről

„Legalább két embernek találkoznia kell ahhoz, hogy a szöveg ne kihűlt keret, konstruált váz maradjon. Két test. Két kéz. Legalább egy – a másikra vetett – pillantássorozat. Vagy annyi, hogy egy tekintet, egy érzés miképpen nem tud megszületni, miképpen nem képes kapcsolatba kerülni egy másik érzéssel, egy másik tekintettel. Igen sok regény a valakihez-valamihez kapcsolódó érzésből, mozdulatból vagy annak a kudarcából indul. Lehet ez akár az önmagához forduló, múltját, emlékeit kereső Én érzése-mozdulata. Az élő vagy megszületni nem tudó kapcsolatok, szakadásai, megdermedésük aztán válaszolnak a kezdő szavak, a mondatok kihívásaira. Nem lényeges, hogy ez történésben fejeződjék ki. Végbemehet – jó ideje így is *történik meg* a jelentősebb regényirodalomban – a tudatban.” A *Rocinante nyomában* idézett mondatai már a borító láttán eszembe jutottak, s a regény csak megerősítette a komparációt a műhelynapló idézett részével. Elmaradt kézfogások, nem találkozó tekintetek, a „senki nem néz senkire” állapota – ez a depresszív élmény valóban a regény egyik legfontosabb jelentésképző eleme. Ezt a jelentést erősítik a regény hangsúlyos helyen megjelenő ekphrasziszai. A 132. oldalon az elbeszélő édesanyja hívja föl a figyelmet a drezdai képtárban látható Poussin-képre, az Echóra: „...két tekintet mit ismerhet fel egymásból szavak nélkül, látnod kell, az neked fontos lehet” – mondja az édesanya. A hős még Caravaggio Nárcisz és Echóját is előkeresi az egyik albumban. Aztán a színművészeti főiskola felvételi vizsgáján az elnök a két ember között a színpadon kialakuló kapcsolatról beszél. A két festmény leírása, értelmezése e vizsgajelenet után kerül elő: „Hát az egyik kép a híres Caravaggio-festmény volt, amelyen Nárcisz a víztükör fölé hajolva figyel önmagát. A másik Poussin Nárcisz és Echója, ahol Echo figyel Nárciszra. Az egyik kép fotóján az volt látható, hogy miképpen merül el egy fiatal fiú önmaga arcának élvezetében, a másikon, mivel ott egy női alak is van, ugye az is látható, hogy miközben egy fiatal fiú a kancsó fölé hajolva elmerül önmaga arcának élvezetében, megfosztja magát attól, hogy a másik alak tekintetében ismerje fel önmagát. A válaszmom a kérdésre, hogy két ember önmagára redukálódó kapcsolata miképpen értelmezhető a társművészetből vett példával, a két kép különböző válasza.”

A vizuális tapasztalat többlete, a képi narratívának a nyelvinél talán komplexebb jelensége nem új dolog. Az elbeszélő alkotás a mű tárgyaként jelenik meg, s a leírás a mű beszéde önmagáról. Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének Claude Lorraine-jétől, Proust képleírásaitól Ottlikig (*Tulp tanár anatómiája*, *Las Meninas*), Mészöly rézkarcelemzéseiig (*Film*), Nádas antik faliképig (*Emlékiratok könyve*) a leírásban mindenütt a hermeneutikai létmegértés is formálódik. A Poussin-kép Sándor Iván regényében szorosán összekapcsolódik az elbeszélő, elbeszélhető univerzummal, a kép azonban nem megállapít, hanem láthatóvá tesz valamit, művészi léte az ismert szavakkal leképezhető tapasztalásmezőkön túl táruul föl. Ám mindez itt nem föltétlenül szó és kép távolságát, irodalmi és képi megközelítés szakadékát, hanem egymást termékenyítő kölcsönhatását érzékelteti. A Poussin-kép kiegészíti az esemény, folyamat, cselekvő személy együttesét, s olyan értéktartalmakat erősít meg, amelyekből a történetben/történetekben megjelenő alak(ok)ra mint megszülető, megalkotandó személyre is rálátás nyílik.

Nádas Péter *Az égi és a földi szerelemről* című könyvében az *Átváltozások* (Ovidius) Nárcisz és Echo-epizódját kommentáló Teilhard de Chardint idézi: „Az Ember, amióta csak létezik, látványul kínálkozik önmagának. Évezredek óta valóban nem is szemlél mást, mint önmagát.” A tragikus fiúalak és a nimfa történetében az önazonosság, önszemlélet és a másik vágya, feszültsége éppúgy benne van, mint a másikban megszülető ember tükörstádiuma. A *Drága Liv* egyik fejezete nem véletlenül kapta az *Egymás tükrei* címet. Egymás történeteiben élnek a hősök, a történetmondó Zoltán, aki színházi ember, dramaturg, nem véletlenül gondolja, hogy még Liv tekintetét is ő teremtette. A másik hős, Gábor ötvénhatos emigráns, végül Algériába kerülő mérnök, akinek naplóját Zoltán olvassa. A két férfi között áll egy múltjukra némiképp irigykedő, Párizs és Budapest között ingázó, a sokféle emléket összehangoló Liv. A három főalak vonzaskörében élő figurák is egymást, egymás tekintetét keresik: Livia és Marie (Gábor felesége), Zoltán és Gábor, Zoltán és Gábor (modellként Gábor Miklós alakja sejlik föl), hosszan sorolhatnánk a neveket: egymás bolygó, egymás tükrei. Leginkább talán Liv van köztes helyzetben: anyja és apja, Párizs és Budapest, Zoltán és Gábor között. Mindenki hozza a saját történetét, a virtuális történetek hálójába befont hősökből elmesélt (összebogozódó) történetek hősei lesznek. Liv a saját történet hiányától szenved, míg a többiek épp a saját történetüktől roskadoznak. A mítosz Echójához hasonlóan Liv nem tud létezni más nélkül, annak mutatkozik meg, aki szól, mása bárki szavának. Zoltán viszont mintha sorra olyan történetekben járna, amelyekről élnek benne emlékfoszlányok, de csak most ismeri föl, hogy részese is volt azoknak.

A kik szólnak, rendszerint emlékeznek. Liv talán éppen ebben a kollektív emlékezetben keres támaszt – például a szerzői szándék miatt akár kulcsmondatnak minősíthetőben: „...olyan volt a hangja, akár a kielégíthetetlen étvágy, a mohóság, mint aki fel akarja idézni az élményeket és a szavakat, amelyek azzá tették, aki lett, ugyanis porladni érezvén az emlékeit, tenni akar valamit a földidézésükért, hogy megkapaszkodhasson bennük...” A *Drága Liv* hősei – az egyik fejezet címével szólva – a veszendőség stációját járják végig. Omlás, veszteség mindenütt, de itt már nem is annyira az egyéni kétségbeesés és megzavartság a fontos, állapot ez, melyben a szép új világ (a történetmondó emlékezésének ideje a kilencvenes évek) megnyilvánul. Ennek az állapotnak a saját megragadása hangsúlyos szólam ebben a regényben, az elbeszélés a nyelv leginkább idegen, noha leginkább ismerős régióiba téved. Amiről itt olvashatunk, a legnehezebben birtokolható, noha a leggyakrabban bejárt. „Búcsú, senza colore, színezés nélkül”: „hogy végleg mögöttünk van valami”, ugyanakkor meggyőződés is, hogy „a játékkal megzendítettek egy utolsó utáni lehetőséget”. Ez az utolsó utáni lehetőség valószínűleg „a szemrevételezés higgadtsága”, amely (megint egy kép!) Francesco Guardi velencei lagúna-képéről árad. A hanyatlás nem vált ki katasztrófaérzést, „a lagúna üressége telítve van fényvel, de az égboltra mintha súly nehezedne, a vízfelület nyúlós, a fény státusa megváltozik...” Ezzel a Guardi-leírással van metaforikus kapcsolatban Zoltán tapasztalata: „Fogyini kezd a fény. Ilyennek nem láttam még a várost. Eltűntek a színek. Nem szürkeség. Nem alkony. Olyan fakó minden.” Projekció ez, lelki táj, s mint ilyen nem az egyetlen a regényben. A vonatablakból látott roncstelep, „a romlás mélyére tekeredő huzalok” a lepusztulás üzenetét hozzák. Múltakat keresnek, „nehézkés szármacsapással átkelve” az éveken. Hogy jutottunk el ide, ebbe a másik világba, amelyben már önmagunkra sem vagyunk kíváncsiak? Hogyan veszett el a bizonyosság, melynek hajdan olyan tárgyi elemei is voltak, mint a Hősök tere oszlopos anyyala? Az utolsó fejezetben (*A város alatt*) a színházi előadásokról van szó ugyan, a „talánok birodalma”, a „mindent szétforgácsoló bizonytalanság” tágabb körökben is érvényes. Különösen a regény zárlatában erősödik föl a

létárkészítés mozzanata. A „megvan-e még” kérdésére többnyire nemleges a válasz. Ám (az író szavaival) mindez nem „nosztalgikus ráébredés”, hanem „a még őrizhető kapcsolat a meghitt helyekkel”. Nem valami előtt, valaminek a végén, hanem valami után vagyunk. Értékvesztésről, érvésztesztéről beszél ez a regény, de azt is mondja, hogy amiben benne vagyunk, a történelem – minden ember sorsát tétként föltáró – szakasza. A *szefforiszi ösvény* megfogalmazhatatlanság-élményét itt a mégis jelölni a jelölhetetlent szándéka egészíti ki. Mégiscsak beszélni arról, amiről nem lehet beszélni – ha kell, Wittgenstein mesterrel is szembeszállva. (Lsd. Sándor Iván Kertész Imrét köszöntő írása: *Szemben Wittgenstein mesterrel*, ÉS, 2002. okt. 18.)

Sándor Iván egy interjúban arról beszél, hogy a több mint fél évszázadot átfogó, regényanyagga sűrűsödő tömböt a modernitás és posztmodernitás teljes arzenáljával lehetséges megközelíteni. A *Drága Liv* szemléleti és poétikai „utániséga” minden bizonnyal – éppen a modernség különböző szakaszainak ötvözése révén – akár egy poszt posztmodernséggént is fölfogható. A posztmodernnek nevezett művészethez hasonlóan itt sincs kép az események valós menetéről. A pusztulás azonban nem látványosságként, pusztán megjeleníthetőként, előadászerűként mutatkozik be, az önreflexió nem marad alanya nélkül, nem a semmiből szól. Igaz, ez a beszélő is úgy érzi olykor, hogy semmit sem tud a világról. Elakad, de az induláshoz nem marad más hátra, mint hogy előlről kezdje az egészet. Szakadékok föltött függ, s mégis boldognak kell lennie, hisz már csak az efféle helyzet nyújt bizonyosságot. A befejező mondatok „mindenki indul, érkezik, elakad” váltakozása is arra utal, hogy valami mégiscsak áttekinthetővé vált, még ha takarásban is van ez az új ismeretlen.

Sándor Iván az utóbbi évtizedben számtalan regényelméleti esszében beszélt arról, hogy Kafkával kezdődően a regényben a személyiséget az osztódó Én váltotta föl. Újabb írásaiban (például *Séta holdfényben*, Alföld, 2002/12.) azonban a regényszemélyiség következő stádiumának határozott jeleit körvonalazza: „Felszámolódtok sok minden a korábbi megelőlegezettségeiből (történelem »vége«, regény »vége«), és a megjósolt *semmi* helyén sűrű, tapintható *valami* a színhely. Az Énről sem állítható a már száz éve megelőlegezett, s azóta is »esélynek« tekintett abszolút fölszámolóddása, ugyanis újabb formákba bújják, újabb maszkokat ölt magára, MÁS, mint veszendősége évszázados stációinak bármely pontján.” A megváltozott én megváltozott helyzetében – már csak az újabb maszkok miatt is – nagyon sok az ismeretlen. A *Drága Liv* színházi képzettsora ezt a rejtőző ismeretlent jelzi. A színházi analógia kiterjesztése a korszak világára a regény egyik legfontosabb formagondolata. A maszk, szerep, jelenet, díszlet valóban formává válik: a regény csaknem színpadi módon van megszerkesztve. Nagyjelenetekből áll (például Gádor Simi temetésén), s a szereplők igen gyakran mintha kulisszák mögött tűnnének föl. Olykor mintha Budapest is díszlet volna („minden, ami szent és művészi, díszlet csak, akárha egy színpadi világban bolyonganék...”), „Mintha a sok gyönyörűség... valóban csak díszletek lettek volna.” „Nem tudtam szabadulni attól, hogy mégiscsak egy jelenet részvevője vagyok.” „a Café Mozart előtt kezdődő jelenetecske”, /a felszolgálólány/ „mintha maszkot húzott volna az arcára” stb.). A történések pillanatában nem tudatosodott, utólag jelentéssé váló percek is többnyire a jelenetelő előadás idézi meg, mint például a regény 1956-os rétegében. Ám a történelem az egyes emberhez hasonlóan képes maszkkal eltakarni magát, maga is rejtőzködni kezd, az események maguk hordozzák azokat az elemeket, amelyek irreálissá teszik őket.

A *Drága Liv*ben az emlékvilág tárgyiságát a tér (rendszerint elbizonytalanodó) formái jellemzik. Az emlékek emlékezetben való azonosítását és szemléltetését többnyire a térbeliség metaforája szolgálja. (A tér gyakran fontosabb az időnél, az egyébként is könnyen követhetlenné válik: „Azt sem tudom, hogy Simi temetése a kecskeméti utunk előtt volt-e vagy utána.” Kecskemét és a temetés helyszíne azonban fontos.) Ezek a regényterek olykor nagyon konkrétnek, körvonalazottnak és meghatározottnak tűnnek. Párizsi, budapesti, kecskeméti helyszínek váltakoznak, térképen megkereshetők és azonosíthatók. Ebben a hely- és térélményekkel telített regényben a szerző számára az ismert is fontos volt. Az Orczy út és a Golgota utca sarkán valóban csikorog-e a villamos? Az Andrássy úton tényleg van-e olyan pont, ahonnan megpillantható az egykori Deák téri főkapitányság? Hasonló nyomozásokról Eco könyvében (*Hat séta a fikció erdejében*) olvashatunk: a szerző egyfelől elhitheti, hogy „igazi” helyszíneken vagyunk, segít otthonosan mozogni a történésekben. Ugyanakkor az absztrakt, elmosódó, határozatlan elemeknek is nagy szerepük van. Sándor Iván nagyon jól tudja, hogy egy fikatív történetnek természetesen nem kell mindenben egyeznie a leírt valósággal. („Majd egy évszázada nem hiheti a regényíró, hogy a világ megismerhető” – hangzik a *Rocinante nyomában* egyik megállapítása.) A tényiszteletet folyamatosan kiegészítik a szimbolikus és fantasztikus térprojekciók. Az elbeszélő addig üres, elvont fogalmat (a téridő szakralitása) tölt meg tartalommal. Például évekkel 1956 után a Művész ablakából egy orosz harckocsit „lát”: „Mint egy hatalmas filmforgatás monumentális kelléke, mitikus dinoszaurusza, ott dübörgött előttem egy harckocsi, vonszolva egy könnyű csattogó tábori konyhát. A fém hang minden más zajt elnyomott.”

Nem történelmi regény a *Drága Liv*, nem korrajzi, nem önéletrajzi, nem szerelmi és főképpen nem kulcsregény. Egyáltalán: a regény elől minden jelző elhagyható. „A regényírónak, miután mindent »megtanult« az egykori világról, mindent el is kell felejtenie. Az összegyűjtött anyag, habár hatalmas és elsajátítása rengeteg energiát emészt fel, mégsem az érdeklődés kielégítését szolgálja, hanem az ismeretlen felé induló kezdőlépéseket.” (*Rocinante nyomában*) Lehet persze hivatkozni arra, hogy az elbeszélő művek jelentős részében vannak olyan történelmi vonatkozások, amelyek ismerete, fölismerése szerepet játszhat a mű értelmezésében, s ezekből a művekből a korról is sok minden megtudhatók. A *Drága Liv* rengeteg valós eleme, modellje azonban ugródeszka csupán az ismeretlen megközelítésében. Mert terjedelmes dolgozat írható például a regényhősök mögött fölsejllő valós személyekről. Egy részük valóságos nevükön (Major Tamás vagy Iván: Mátyás Iván) szerepel, mások valóságos becenevükkel tűnnek föl (Simi: Apáthi Imre). Könnyű fölfedezni Pistiben Paál Istvánt (Istít), Gádorban Gábor Miklóst, Mészárosban Mensárost, Sáríkában Tolnay Klárikát. Zoltán László apjának, Zoltán Andornak a figurájában a Madách Színház igazgató Pünkösti Andor alakja rejlik. A sokféle történet között különösen izgalmas az övé. Az életének öngyilkossággal véget vető apa minden energiáját fölemészti „a kortudat megragadása”. Az azonosíthatóságnál sokkal fontosabb a hősök jelenléte a dolgokban. A történetmondó újabb és újabb megszólaló, önmagát, identitását kereső individuumnak ad teret. Mindvégig Zoltáné a hang, a látószög azonban folyamatosan változik. A történetmondó maga is változás (nemcsak a világ, világok tűnnek el mellőle), ezért fordul át a személy töredezett eseménysorra, idővé és helykévé.

Az emlegetett posztmodern utániség szekvenciái sok tekintetben emlékeztetnek a korábbira. Ám van itt egy lényeges újdonság, amit a *regény jövőjében* Sándor Iván egy Esterházy-idézetrel is jellemez: „„Újra föl kell tenni az emberi gondolkodás alapkérdéseit, mi az ember? mi végre vagyunk a világon? Mi az, amit komolyan veszünk... mégiscsak meg kellene ismételnünk Kant kérdését, hogy lehet-e a részről beszélni az egész nélkül...«», nos akkor azt gondolom, tehát tüljutottunk valamin, jól van ez így; a modernitást felülíró posztmodern *utániség* azért már eddig is elhangzó kérdései kapnak megerősítést. De mi van akkor, ha az Egészről tényleg nem lehet már nagybetűvel beszélni, annyi kisbetűs egész van.” A *Drága Liv* olyan kérdéseket tesz föl, amelyeket az úgynevezett posztmodern irodalomban nem volt szokás föltenni. Az újdonság az, hogy – még ha kisbetűs egészről is van szó – az építés, összerakás, szétszedés művelete folytatódik, folytatható mindaddig, amíg dolgainkról némi esélye van a képalkotásnak. Sándor Iván hősei folyamatos és lezárhatatlan történeteikkel együtt rakosgatják önmagukat, leírják, emlékeznek, asszociálnak, felejtenek és módosítanak. A regény sokszólamúsága már nem a bahtyini polifóniával írható le, minthogy a beszélő – az elbeszélésbe vont történetek hőseihez hasonlóan – a permanens önteremtés folyamatában van, nem állandó és központi tudat. A mesélő megosztja,

hogy kivel, kikkel mondatja el történeteit, tudja, hogy az egyetlen nézőpont kevés lehet akkor, amikor egy regény a centrális nézőpont eltűnéséről beszél. Am az, amire e sokféle szálból szövődő cselekmény, ez a látszólagos egyneműsége ellenére is megosztott narráció kíváncsi, végül is közös: mi az a valami, ami a veszendőség stációi után az ürességet betölti.

Sándor Iván és az újabb regény útbejárása egyértelműen igazolja, hogy a modernizmus nagy műveinek és a modernitás utáinak az ötvözésével a műfaj teherbíró változata alakult ki. Miután az eszközök sok szempontból céltalanná váltak, s a módszer elvesztette funkcióját, szimpla megoldásokba torkollott, szükségessé vált a regény-nyelv hagyományaihoz való kötődés. „A tonalitáson belüli atonalitások? Vagy a tónusok elengedhetetlen kidolgozása az atonalitáson belül?” Nehezen eldönthető kérdés, de talán nem is kell eldönteni. Sokkal fontosabb, hogy ebben a regényépületben nagyon jó barangolni. Vannak viszonylag könnyen bejárható szakaszai, de rejtekútjai is. „Az olvasónak a regényhez való kapcsolata ma már inkább munkakapcsolat, mint örömkapcsolat” – írja Sándor Iván a *Rocinantéban*. A *Drága Liv* olvasója e kettősségből egyértelműen az örömkapcsolatot is hangsúlyosnak tartja.

Dobozi Eszter

„...a világ is megvonja magát tőled”

Motivikus ismétlődések Rakovszky Zsuzsa A kígyó árnyéka című regényében

Nem szívelem az irodalom feminista szempontú megközelítését. Kártékonynak vélem azt a szemléletet, amely mindenáron kétféle irodalmat akar láttatni. Mert irodalom csak egyféle van: jó irodalom. Ha már kétséges a jósága, vagy rossz, aligha irodalom. Többnyire dilettantizmus. Vagy ahogyan manapság szeretik nevezni magukat az avatatlan tollúak: amatőrizmus.

Tudom, van különbség – s egyre pontosabban mérhetően, műszerekkel is kimutathatóan – a férfi és női idegrendszer között. Van férfi agy és női agy. Férfi lelkiület és női lelkiület. S természetesen miriárdnyi átmenet e kettő között.

Mégsem kedvelem az olyanfajta műértőket, akiket egyedül a feminin jelleg fellelhetősége hoz izgalomba, ha történetesen nő a szerzője a szóban forgó opusnak. De azt sem, ha csodával határos jelenségként – olykor pedig gyanakvóan – szemlélik a férfi írókat, akiknek feltűnően jól sikeredik a nőiség hiteles ábrázolása. (Hiszen erre is akad azért számos példa – Virginia Woolf álláspontjával ellentétesen. S talán Tolsztojn, Flaubert-en s a mi Németh Lászlónkon kívül is.) Ha valami még használhat ennek a világnak, nem a férfi és női principium egymás elleni kijátszása, hanem annak számbavétele, ami összeköt bennünket: férfiakat és nőket.

Rakovszky Zsuzsa regénye olvastán azonban mintha fel kellene függesztenem antifeminista feltevéseimet. Mert eközben cseppet sem kényszerülök engedni a feminista irodalomkritika szempontjainak. Rakovszky ugyanis úgy teremti meg regényvilágát, hogy egy pillanatig sem igyekszik más lenni, mint aminek neve szerint lennie adatik. A legnagyobb természetességgel és magától értetődően vállalja a nő nézőpontját – emellett egy jöttányit sem engedve a minőség, az esztétikum legmagasabb rendű igényeiből.

A *kígyó árnyéka* című regény struktúrájában nem a linearitásnak, de nem is a modern regényirodalomból ismert összetett időelménynek adatik rendszerszervező szerep (noha elmesélhető – tehát az idő dimenziójában leírható – élettörténet bontakozik ki előttünk Ursula Binder, született Ursula Lehmann tollából, aki vénségére emlékiratírásra adta fejét „*az Úrnak 1666-ik esztendejében*”), hanem a motivikus ismétlődéseknek, a motívumok egymásra vonatkozhatóságának. Ha ugyanis az elmondhatón túli jelentésszinteken felfejtésére vállalkozunk (erre pedig nem lehet nem vállalkoznunk, mert a szövegbeli visszatérések szinte rákényszerítenek bennünket), nem elégedhetünk meg annyival, amennyi a kisded, a gyermek, a hajadon, majd asszonyi sorba jutó Ursula, magyarul Orsula merész fordulatokat is hoz, ám mégis csak szerény sorsába beszüremkedik az „ldő”-ből. S hogy mennyire elégtelen volna megelégednünk az eseményeket egymásba láncoló időbeliség nyomán követésével, arra maga az elbeszélő figyelmeztet. Ursula (az elbeszélő) ugyanis számtalanszor állapítja meg Orsolya (a földidézett alak) állapotait megsejtetendő: „*Teltek az évek, szám szerint eltelt már egy tucat s még három azóta, hogy Ödenburgba megérkeztünk, de az én életemben futásuk oly kevés változást hozott, hogy olybá tűnt föl előttem, mintha egy és ugyanazon esztendőnek változatlan ismétlődései lettek volna. Hasztalan kutatok emlékezetemben útjelzők és fogódzók, egynehány jelentősebb esemény után, amelyek, mint folyóvízből egy-egy testesebb szikla, kiütkeznének e színtelen, egybefüggő áradatból.*”

Többször is találkozunk a már a címben is említett egyszerre valóságos és egyszerre mitológiai jelenséggel, a kígyóval. S ha már a címnél tartunk, nem egyszer fordul elő, hogy valaminek, valakinek csupán az árnyéka láttatik a valóságos helyett. Orsolya önmagát mint falra vetődő árnyékot észleli egy helyütt. S a kígyó – legjellemzőbb megjelenésekor – Orsolyát nem érinti, nem támadja meg (mikor az „természet-felfedező” útján egy nedves rétre érve zombékról zombékre szökelve találkozik vele), csupán a lemenő nap hosszú fénysugaraitól megvilágított felágaskodó fejének és testének elnyújtott árnyéka rajzolódik meztelen lábfejejére. De a kígyó hullámzó, sikló formája tűnik föl abban is, ahogyan az Orsolyát üldöző, őt a pince mélyébe is követő félelmetes katona karját ábrázolja az emlékező Ursula. A patak vize – melynek mentén haladva eltévelyedik Orsolya – szintén siklik, mint a kígyó. S amikor halott mostohájának fejfájára Ursula Lehmann nevét írják fel, hogy tovább élhessen – most már mostohájának szerepét alakítva – apja (akiről csak sejthetjük Orsolyával együtt, talán nem az édes, hanem a felnevelő apja) feleségeként (így menekítve meg megesett leányságát és a születendő gyermeket a közösség és a törvény ítélletétől), „*mint a kígyó a levedlett bőrét, otthagya addigi mivoltát*”. A kígyó szimbóluma e szöveggörnyezetben így válik egyszerre hordozójává a főszereplőre leselkedő veszélyeknek, így jelenti az egyéni sorsokon és a távról beszüremkedő történelmen is uralkodó gonosz erőket, s egyszerre mutat rá a főszereplőre magára. További összefüggéseket sejtet meg velünk, ha arra gondolunk, a mitológiában a kígyó mindezzel együtt a férfi nemiségére is utal, de utal a nőre is, mint megkísértettre (vö.: paradicsomi jelenet!). Tudunk viszont a kígyó okosságáról is – szintén a mitológiából. Orsolyából kislánykorában kitűnik értelmessége, gyors felfogóképessége, jó memóriája. Ezért is tanítja meg apja a gyógynövények ismeretére. Élete végén nincstelenségében, elmagányosodottságában a füves asszonyok tudása menti meg, s juttatja némi jövedelemhez. S ez a tudás vet öreg életére árnyékot. A korabeli hiedelmeknek megfelelően, aki ismerője a fűben, fában rejtőző varázserőnek, az a gonoszal is cimborál: boszorkány, kiáltják utána, mikor látják, megint az erdőre tart. Hogy a jelkép által milyen szövevényessége bontható ki a szereplők közötti bonyolult viszonyrendszernek, arra figyelmeztet, hogy a kígyó motívuma ott van a patikus apa mesterségét jelző cégéren is. S talán az sem pusztán a képzelet játéka, hogy egy javasasszony elhagyott, lepusztult hajlékában teszi magáévá a naivan szerelmes Orsolyát a leányos külsejű – szintén szerepeket játszó, az önazonosság hiányától szenvedő, akkor éppen valóságos álarcot is viselő – Niki, a keresztanya unokaöccse. Felelőttségével, önzőségével végzetes fordulatot idézve elő Orsolya sorsában.

Sokszor lobban fel Orsolya életének helyszínein – Lőcsén is, Ödenburgban is – a tűz. Már a regény első oldalán „*a tűzhely vaslapja alatt izgó-mozgó tűzfény*”, „*tartja fogva*” az akkor még csak két-három esztendőes leánya „*pillantását*”. Hogy aztán a visszaemlékező tudatában ezután már csak a pusztító tűz változatában villanjon fel – utalva az élettörténet háttérül szolgáló történelem tragikus fordulataira. Nem csupán a korabeli építőanyagok gyúlékonyságából adódóan perzselődnek fel ugyanis falvak, városok, az ellenség (török? tatár? a végvárakból kitörő magyar katonaság? – az elbeszélő nem mulasztja el egyszer sem hangsúlyozni, hogy magyar, minthogy a városi lakosság errefelé többnyire német, s a törökkori magyarországi németiség az elbeszélő nézőpontja) harcmodorához hozzátartozik: fölgyjűteni a békés lakosság házait, szállásait, így nyerve teret az előrenyomuláshoz vagy kényszerítve ki együttműködést, szövetséget, támogatást, hadisarcot... A regény vége felé Ödenburgban tomboló tűzvész – s milyen sokat mondó ez is! – járul hozzá ahhoz, hogy megesett leányságát, apja mellett eltöltött bűnös asszonylétét (annak megannyi testi-lelki kínjával és megaláztatásával) odahagyhassa, s új életet kezdhessen egy új férj oldalán. A tűz ugyan segítségére van, noha nem tölti be a

megtisztító, megvilágosító szerepet ezáltal sem ez az ősidők óta félt-tisztelt (a mitológiában a férfi elvet képviselő) elem – mint várhatnók –, hiszen Orsolya ismét csak nem lehet az, aki volt. Nem lehet önmaga. Ahhoz, hogy lutheránus létére a „*pápista pap*” összeadja választottjával, ezúttal vallást kell váltania, azt kell hazudnia, keresztlevele és minden irata odaveszett az ödenburgi tűzvészben.

Amiként a romboló tűz, többnyire perzselő, égető – és így viszolygató – a Nap fénye is a rejtőzködő, a lelepleződés veszélye és önmaga elől futó, önazonosságát már-már elvesztő Orsolya számára. (A Nap, a fény is a férfi attribútuma az archaikus világképek szerint.) Oly ritkák a békés, napfényes, üdítő pillanatok az emlékező tudatában. Orsolya annál többet jár árnyékban: sötét pincék, kamrák mélyén, padláson talál menedéket. A pincében ássák el a régi életükből váratlanul feltűnő Lang Mátyást is. Azt a férfit, aki gyengéd érzelmeket táplál Orsolya iránt. S aki – a maga módján – képes a tudatos gondolkodás szintjére emelni azokat a kérdéseket, amelyek nélkül az a világ, az a szintén apokaliptikus látomásnak is megfelelő század, mely a regénybeli történekek háttérül szolgál, értelmezhetetlen. (S hogy a regénybeli történekek közegét az olvasó is az apokaliptikus idejével és terével azonosítsa, ahhoz már a mű első sorában kaphat készíteteléseket. Az emlékezés ideje 1666. Az évszámokban benne rejlik 666-os számjegye – egyéb szimbolikus elemek holdudvarába kerülve, valamint a személyes életeken átszűrődő történelmi események összefüggésében – a bibliai János jelenéseit idézi. A Jelenések könyvének fenevadját. „Itt van a bölcsesség. Akinek értelme van, számlálja meg a fenevad számát; mert emberi szám: és annak száma hatszázhatvanhat.” /János jelenései 13,17-18/) Lang Mátyás az egyetlen, aki közelébe jut ennek a bölcsességnek. Ő az, aki morális szempontokkal bibelődik magányos óráiban. S már az első fejezetben felvetődik általa, hogy „*vajon mi végre engedi meg Isten a rosszat? Hogy vajon miért is nem teremtette az emberi fajt olyannak, hogy hiányozzanak belőle azok az indulatok és szenvedélyek, amelyekből az e világban való sokféle rossz táplálkozik, vagy ha már egyszer belénk plántálta e szenvedélyeket, miért nem tett róla, hogy legalább erőteljebbeknek s kezesebbeknek mutatkozzanak, s némi jóakarattal könnyebben megjuháztathassuk őket?*” S így a naiv és egyszerű, az események menetébe beleszólni nem tudó, a történekeket elszenvető, inkább szemlélődő, mint cselekvő emberre – vagy az ember női oldalára? – enged vetni a regény egy pillantást azáltal is, hogy éppen Orsolya segítségével kell vesznie annak, aki „*efféleken rágódott*”. Hogy ne leplezhesse le Lehmánék titkait, Orsolya bűnrészességet vállal apjával a férfi eltüntetésében. Mikor a farsangi sokadalomból a templomba behúzódik ama végzetes napon (leánysága elvesztésének napján), az áhitat pompája helyett titokzatos félhomály fogadja ott is, s egy boszorkaszerű vénség gúnyolódása. A szürke és a barna uralja a vigasztalan tájat, amelyen kedvesével végighalad. Elhagyatottságában sötét és piszkos a kunyhó, ahová betérnek. Titkos és tilos nászuk színhelye. De már születésével a sötétség birodalmához tartozik Orsolya. Ahogy keresztanyjától értesül világra jötte körülményeiről: a napfogyatkozás riadalma indította meg a korai szülést édesanyjánál. (Vagy adott alkalmat számára is a gyermek törvényteleniségének elleplezéséhez?) Homály fedi származását. Apja viselkedéséből, keresztanyja sokat sejtető célzásából vélheti a leány, hogy nem az, akinek tudja magát. Hogy szülei körül nincs minden rendben, s hogy idegen ebben a polgári, városi világban, és vágyódása ismeretlen felmenői iránt nem pusztán kamaszos fantáziálás. Eredete bizonytalanságában marad azonban mindvégig a főszereplő. S abban hagy az elbeszélő minket is, olvasókat. Hogy Orsolya kicsoda valójában, a maga számára is, nekünk is titok marad. Talány. Mint ahogy talányos apja eltűnése is a végén. Elmenekült? A tűzben lelte halálát? Örökre keresi elveszített leányát?

Orsolya csaknem egész életét szűk, zárt térben tölti. A külvilágból csak annyit érzékel, amennyi főtéri házuk ablakából látható. Ebben az „*egérfogó*”-beli létben – ha pontosan számol utána az olvasó – egészen 33 (!) éves koráig csak ábrándozik a szabadságról. S két kísérletét látjuk a kitörésnek. Az első még a hajdon leányé. Amikor kimosdítja őt megszokott életéből a szenvedély. S az, hogy vágyainak végre meglegelni véli tárgyát a keresztanya ifjú rokonának személyében. (Ennek az elmozdulásnak halovány előképe, amikor éjszakánként az istállóba szökve egy titokzatos láda tartalmát fűrkészi. Keres. Az ismeretlen múlt ereklyéi között kutat.) A szenvedély a leányt végzetes útra viszi. Elvegyül és feloldódik a farsangi forgatagban. Egyedül a „*lúdynakasztás*”-nak nevezett véres szórakozás és az így felajzott tömeg riasztja. Ekkor a csend utáni vágyakozásában kerül az ifjú oldalán a város határán kívüli világba. A kerteken, szőlőkön túl az erdő mélyére. Egy javasasszony romos, nyirkos hajlékába. Ahol szinte kihívja maga ellen a sorsot. Naivságában, érzelmeitől hajtva löki magát a férfi karjaiba. S felkészületlenül éri annak lekezelő viselkedése, hűvössége. Megalázó helyzetéből ocsúdva nehezen tudja értelmezni érzéketlenségét. Csak most fedezi fel, hogy imádozottjának finom, kecses keze nem a gyöngédségre való készség és előkelőség jele, hanem a gyávaság és a kegyetlenség.

Ennek az útnak megfelelője Orsolya tizenegynehány évvel későbbi elkóborlása Ödenburg városából. Először csak a gesztenyésig merészkedik. Aztán felfedezve a kerten túl a sövény egy nyiladékát, egyre messzebb távolodik otthonától. Elvesztvén tájékozódó képességét, tölgyesen, tisztásokon, emelkedőkön és lejtőkön át jut a nyirkos füves rétre, ahol a mérges kigyóval találkozik. Az elveszettségéből egy ismeretlen asszony menti ki, aki éppen arra jár, ahol a tévelygő Orsolya keresi a hazafelé vezető utat az este homályában. A grófné ő, akivel különös – majd hogyanem feltárlkozásig őszinte – beszélgetésbe elegyedik. S aki otthonában beavatja őt – a kor nagy találmányát, a távcsvet birtokolván – a csillagos égbolt látványába. Nem sokkal e jelenet előtt hangzik el Orsolya szájából: „*...csakhogy én a természet szépségét, nem is tudom, miért, valahogyan mindig is kegyetlennek éreztem, vagy legalább is szívtelennek, olyasvalaminek, mint a Meluzina tündér, e félig asszony, félig hal vízitündér a mesében, kit a halász házába édesget s ott mint feleségével él vele, míg nem egy napon őt is, közös gyermekeiket is búcsú nélkül faképnél hagyva a tündér visszatér vízi birodalmába, s attól fogva csak holdas éjszakákon látják, amint a haját fésüli s énekelget.*” Orsolya ettől fogva sokáig áhítja az újabb találkozást, a grófné barátságát, míg nem másoktól tudja meg, a grófné „*időről időre, különösebb ok s magyarázat nélkül, fölkap s elejt embereket, ahogyan azt melankóliára hajló kedélyének pillanatnyi szeszélye diktálja.*”

Vannak egyéb párhuzamos történekek is a műben. Az anya szerencsétlensége például megismétlődik leánya sorsában. Mindketten törvénytelen gyermeket szülnék. Rejtélyes az anya halála is, az apa eltűnése is Orsolya életéből. Orsolyának a neve is ismétlődik mostohája nevében. Helyzetük ellentétes ugyan, de ki is egészítik egymást, ily módon kerülhet Orsolya mostohája szerepébe. Ugyancsak a szerepéletet szenved a fiatal Niki, majd Orsolya, aki – menekülvén a megesezt leány helyzetéből – maga is szerepjátásra kényszerül a világ előtt. Egy leány, a megbecstelenített Erzsébet a törvény előtt felel botlásáért s a gyermekgyilkosságért. Bűnhődését mintha Orsolya bűnei miatt is el kellene szenvednie. Mint a helyettes áldozatnak az áldozatnak szánt mártíromságot.

A leggyakrabban ismétlődő motívum azonban az álom. (S bizonyára nem véletlen, hogy az álom. Rakovszky regényében ugyanis nincsenek véletlenek. Minden mozzanatnak megvan – a helyi értéken túl – a regényvilág egésze szempontjából is a külön értelme. Mint ahogyan nem véletlen a szereplők névválasztása sem. Nem lehet nem észrevenni például Ursula/Orsolya érzésvilága, világidegensége, a varkocsos, tisztátalan, bűzös, durva katonanépségtől való viszolygása és a házasságtól, férfiaktól óvakodó Szent Orsolya közötti párhuzamot. Szent Orsolyát és kíséretét, a 11 000 szüzet – Rómából Kölnbe tartván – hunok támadják meg, és rendeznek közöttük vérfürdőt. Orsolya ekkor még megmenekül, ám amikor a hun fejedelem házassági ajánlatára nemmel válaszol, nyilától kell mártírhaltalnia. De a kicsiny Sebestyénnek – Orsolya első, törvénytelen gyermekének – áldozat voltát is megerősíti névazonossága a szintén nyilakkal áltott testű keresztény mártír, Szent Sebestyénnel.) Az álom uralja a szereplők tudatvilágát. Nem

csak úgy, hogy Orsolyának gyakran a múlt, az ismeretlen múlt kísért álmaiban. S nem csak úgy, hogy jövőbeli események, vágyak először álom formájában jelennek meg számára. (Orsolyához hasonlóan az apának is jelentőséggel bírnak álmai.) Orsolyának vannak megbocsáthatatlan, saját maga számára feldolgozhatatlan álmai is. (Hosszú álmatlanság után, mikor végre elszenderül, hal meg első kicsi gyermeke.) A hasonlító mondatokban, a hasonlítotthoz legtöbbször az álom a hasonló. Az „*olyan, min*” szerkezetekben és a „*mintha*” kezdetű mondatokban rendre az álom tűnik föl. Gyakran a való élet történéseit is csupán mint álmot érzékeli. Álomszerű, ahogyan átéli üldöztetését, megbecstelenítését, apjához fűződő bűnös viszonyát, bűnrészesként részvételét Lang Mátvás elhantolásában. Az egész élet nem több számára káprázatnál, elnyújtott kábulatszerű állapotnál. Álom a születés, álom a keresztelő, álom a kisgyermek temetése. Álommá válik a legszörnyűbb kín. A testi is, a lelki is. A város pusztulása. A tűzvészek. A fosztogató lovasok vágója.

Az álom tehát egyszerre jelenti a megismerésnek nagyon sajátos, az ébrenléitől, a racionalistól eltérő változatát. A tudattalan világ vagy a tudatelőtt gondolatok üzeneteit. Olyan gondolattartalmak ezek, amelyekkel nem a gondolkodó bal agyféltekénkel gondolkodik, hanem a jobbal. S megjelenési formái: az álmok, fantáziaképek, primer képek, jelképek, szimbólumok. E tudattartalmak az analógiás gondolkodás, valamint a szubjektív, érzelmi logika időtlenségbe oldódó képződményei. Amit Rakovszky Zsuzsa regényhősének belső kalandját végigkövetve megismerhetünk, nem más, mint amiről Bagdy Emőke beszél álomszimbolikáról, álomelemzésről szóló tanulmányában: „Az ember mint érző, értő, gondolkodó lény nem csupán elvont fogalmi szinten gondolkodik. Közvetlenül megélhető testi-lelki (belső) érzeteinknek van egy szemléletes, érzékletes, ún. szimbolikus (jobb agyféltekés) gondolkodásban megvalósuló – közbülső – érzelmi tudatrendszer is... az idegrendszer ősbib (agytörzsi, talamikus, limbikus rendszerei) működéséhez rendelt érzet-, érzelem- és indulatvilágunk névtelen kifejezési iránya a jobb agyféltekén át (ez a szimbolikus képtudati, álomtudati gondolkodás szerve) a képi kifejezés felé vezet.” (Álmaink jelentése nyomában. In: „*Jelbeszéd az életünk*” 2. Osiris, 2002. 231-232. old.)

A Jung-féle archetipikus szimbólumok felbukkanására is találunk példát Orsolya mélytudati tevékenységében. Többször szerepet játszik álmaiban, káprázataiban, öntudatvesztéses állapotaiban a lépcső, a lajtörz. Akár úgy, mint a külső valóság képe, akár úgy, mint a mély én felé mutató jelkép. „*Esténként, amikor éberem feküdtem a sötétségben, még soká azután is, hogy elhangzott a toronyór éjfél jelző kúrtszava, s fülem és szemem a külvilág ingereitől megfosztva munka nélkül maradt, gyakorta megpróbálkoztam vele, hogy befelé fűlejek tulajdon lelkembe, mintha csukott szemem mögött valami lépcső vezetne lefelé, a kintinél is sűrűbb sötétségbe, s azt remélném, ha elég türelmesen várom, e lépcső tekervényein a mélységből lassanként elindul fölfelé valami lény, ember vagy démon, amelynek ábrázatában ráismerek a magaméra, sokkal inkább, mint abba, amelyet a falon függő kis kerek tükör mutat nekem napközben, s amelyet hasztalan igyekszem belső érzéseimmel valahogyan összekapcsolni.*”

Az álom ugyanakkor a nem valódinak a színönimájaként is értelmezhető Rakovszky könyvében. Jelzi az önazonosság hiányát. A világ idegenségét. A világtól való elidegenedettséget. „...*a világ is megvonja magát tőled, s örökös efféle cél és értelem nélküli foltokká és rajzolatokká készül szemed előtt széjjelesni, s a világ dolgai, mintha csak isten belefáradt volna akarásával megtartani őket a létezésben, vékonyulni és halványulni kezdenek körülöttes mignem már-már szintelenné s áttetszővé válnak, mint a nappal gyújtott gyertya lángja, s félő, hogy mindjárt egészen ellobbannak, s ami a helyükön marad csak káprázat, lidérc, egykor volt valóságos mivoltuk család képmása, délibáb...*” A magyar irodalomból már ismerős lehet az élettől és világtól való idegenségnek, a világgal ennyire nem egylényegűségnek a női megtestesülése Németh László Kárász Nellije által. Kárász Nelli azonban az *Iszony* befejezésében a beteg gyerekek ápolásával, kislánya nevelésével hozzászelidül a világhoz. Míg a visszaemlékező Ursula Lehmann-nak az Ódenburgból való távozása utáni évtizedekről feltűnően kevés mondanivalója van. Orsolyáról annyit tudunk meg csupán, hogy házasságából származó fiairól hírei sincsenek. Fájdalommal vegyes értetlenséggel jegyzi meg, hogy elszegődtek a magyarok táboraiba. Szállásadónője utálkozásától s az utcabeli gyerekek csúfondáros megjegyzéseitől kísérvé érkezik az erdőről, ahol rendszerint füvet gyűjt. S ugyanazzal az idegenséggel tekint végül már önmagára is, amellyel felnövekedő leányként élénk lépett. „*Hanyatt fekszem az ágyon vékony takaróm alatt, s várom az álmot. A holdfény zöldes csikja kettőbe vágja az ágyat, s én két egymásba kulcsolt kezét látok a takarón nyugodni, két öreg kezét, amelyekben sehogyan sem bírok a magam kezére ráismerni.*”

Az álom másutt a tudathasadást jeleníti meg. A kezdet és vég nélkülségben a súlytalanság fájdalomát. Beszűkülését a tudatnak, amelybe ily módon nem hatolhat el a valóságos élet. Orsolya számára nincsenek igazi kötődések. Nem érti a külvilág változásait. Mit sem fog fel a városok és a mindig visszataszítónak látott és láttatott magyar katonai egységek válságos kapcsolatából, a vallásháború borzalmainak – bár maga is a reformált hitűekhez tartozik – külső szemléelője marad. Résztétlen és érzéketlen a világgal szemben. „*Mi közöm nekem mindehhez?* – méltatlankodik. De ami vele történik, arról sincsen tudása a szó valódi értelmében. „...*úgy látom, a várost pártokra szagatják az erős szenvedélyek, s ha valaki e szenvedélyekben osztozni nem bír, az mint valami hazajáró vagy más nem e világból való lény ténfereg, s nem leli helyét az egymásra agyarkodó ellenfelek között...*” Helyzetére csak annyiban reflektál, amennyiben mindenben kívül rekedtségét érzékeli.

„*Ódenburgi életemet, ahogy az idő haladt, kezdtem mindinkább valamiféle álom-életnek, halálban való életnek érezni, s olybá tűnt előttem, mintha minden, ami ezen élet része volt, a város, az ottani emberek, s mindaz, ami történik velük, nem is léteznének igazából, hanem pusztá képzelgés volnának, a holtak birodalma, melyen nem hús-vér emberek, hanem testetlen ányak laknak, s úgy éreztem, magam is egy vagyok csak ezen ányak közül, kivel semmi elevenbe vágó, sorsát megfordító dolog nem történhetik immár, ki nemhogy igazi, forró örömet, de még valóságos, vesékbe ható kínt sem képes érezni soha többé. Azt reméltem, ha ismét tulajdon nevetem viselhetném, ha az lehetnék megint a világ szemében, akinek az emberek tekintete elől elfödözve, házunk falai közé zárva érzem magam, ez olyan volna, mintha föltámadnék e félig élő, félig holt állapotból, mintha teljes épségben kelnék ki a lázárfalvi sírdomb hantja alól, amely fölébe egykor a nevetem viselő fejfát tűzték.*”

A főszereplő többszörös metamorfózison megy keresztül. Helyzetének fogságában és kényszerűségből. Mert így adatik csak életben maradnia – ebben a nem-életben, személyétől, nevétől megfosztva, tulajdon lényéből kifogtatva. Miközben e megfosztatottság, e kifogtatottság éppen lényének lényegéből adódik. A felkészületlenség, a naivitás, a gondolatlanság öntudatlanságából. Abból, hogy csupán érzései vannak, nem tudása. Abból, hogy csak néz, és nem lát. Abból, hogy már-már ellenállás nélkül adja át magát helyzeteinek. Hogy erőtlen a változtatáshoz. Hogy lagymatag érdeklődése minduntalan cserben hagyja.

Ehhez az átváltozás-sorozathoz mennyire nem hasonlíthatók Virginia Woolf Orlandójának parádés átalakulásai, Thomas Mann *A kiválasztottjának* alakváltásai. Míg korának, nemének kényszerűsége szabja meg Orsolya életének kereteit, addig a képzelet és játék, a szabadság felfokozottsága juttatja Orlandót más-más alakba. A mítikus tudás a Thomas Mann-i hőst.

Nemének és korának kényszerűsége? Azaz mégis és ismét megerősítettünk – most már Rakovszky Zsuzsa által is – abban a hitben, amelyről Hamvas Béla ír a nőről értekezvén? (Héloise és Abélard. In: *A láthatatlan történet*. Akadémiai Kiadó, 1988 – 140. old) A nőről, aki „*érthetetlenül és irracionálisan van itt. A világban minden készen volt, amikor megjelent; talán lekésett, esetleg*

betolakodott. De akárhogyan, a világ eredeti elgondolásában nem volt benne. Később jött, talán hiányt pótolni; valami veszélyes lehetőséget megakadályozni; esetleg kiküszöbölni... De mint ahogy lenni szokott, az, amivel a hibát utólag pótolják, az eredeti elgondolásba maradéktalanul már sohasem illik. Egy kicsit *kilóg*; magán viseli a későbbben keletkezett bélyegét. És amint kivétel nélkül mindig lenni szokott, éppen, mert későbbben keletkezett, és a többihez nem simul, a hibát nem is küszöböli ki és nem is tünteti el. Abba az egészbe, ahová került, *nincsen szervesen belenőve*. Ezért a nő mögött mindig megérezni az eredeti, *veszedelmes mulasztást, valami úrt vagy sötétséget, vagy szakadékot.*”

A gyermekolvasóért

A Katona József Könyvtár könyvsorozatáról

Ha megkérdeznék tőlem, van-e kedvenc könyvtáram, gondolkodás nélkül tudnám a feleletet. Kedvelem is, irigylem is, *bezzegkönyvtárazom* is, ha valahol szóba kerül. Olvasó és író emberként vagyok ilyen elkötelezettje, mert könyvtárosnak sosem készültem, nem is ismerem a kulisszatitkait sem az épületnek, sem az itt működő szervezetnek, gépészetnek és egyéb „szakbarbarizmusoknak”. Én ide befordulni, betérni, bemenekülni, esetleg bedolgozni járok. Elég messze lakom (120 km) ahhoz, hogy napi kalandokba bocsátkozhatnánk, de itt jártomban-keltemben ki nem tudom kerülni. Láttam, mikor alapozni kezdték egy lerobbanó bolhapiac helyén, s látom azóta is, hogyan birkózik a szárnyas idővel ember, technika, józan ész és jó ízlés...

Irodalmi folyóiratban azonban nem szokás a könyvtárak laudációja. A könyvtár vagy az olvasó legfeljebb szociológiai probléma, író és mű kényszerű, nem ritkán kellemetlen velejárója. Most mégis kivételt tett a *recenzorral* a megrendelő szerkesztői akarat, s ennek jó oka van. *Könyv-, olvasmányoka*.

Ennek pedig történelme, legendáriuma.

Lebbenjen hát a fátyol a kecskeméti Katona József Megyei Könyvtár kiadványairól!

Ikertestvéreinket családi nevükön úgy hívják: Kincsestár. Őt színes, gusztyos, karcsú kötet lett a 2002. évi karácsonyi várakozás ajándéka Kecskeméten. Őt könyvtártörténeti dokumentum, a szó minden rideg-hideglegelése nélkül. Élvezetes, izés közelmúltidéző játékok, rejtvények, friss alkotások, ötletvásári forgatagból kiforrjt játékos- és olvasócsalogató *kalendáriumok* az ünnepi asztalra. Nem polcra, polc porának. Asztalon sokat forgatandó, az elmúlt években sokszor meg is forgatott lapok ezek; olvasók, író-alkotó felnőtt- és gyermekemberek jókedve, öröme, szeretete sugárzik belőle.

Keresztnevük is van, s mert (születési? olvasót szülő időrendi?) számot is kaptak ezek a füzetek, lapozzuk fel őket mi is az író-szerkesztő kívánsága szerint!

A *Meseország* a legfiatalabbak játékoskönyve. Hisszük, nem hisszük, Kecskeméten még mindig úgy tudják, hogy mesét hallgatni és mesét mondani, rajzolni és festeni, szétszedni és összegyűrni – röviden: rekonstruálni vagy alkotni már a legkisebb olvasó korban jó szokás. A nyilvánvaló evidencia a meg- és elrajzolt mozgókép-kultúrvilágban nem eléggé ismert tanulság, márpedig a mi srácaink a tévémesék pasztörizált tején (sem) nőnek-nevelődnek. Azt súgják a kecskemétiak, hogy áll még Meseország, van ott király udvari hívívóval, s vannak ott játékok, fejtörők, meseszótárak, de még Meseországlakóvá ütött (amúgy) hétköznapi gyerekemberek is, ha már betérültek egyszer arra jártukban.

Nem fogom *elmesélni*, hányféle fondorlatát, fortélyát, furfangját, ravaszságát, agyafúrtságát, fifikáját, trükkjét őrizték meg, találták fel, módolták ki a könyvtárba csalogatástól a mesemondásra „felizgatásig”. Ezt a kötetet (is) ott kell tartani az asztalon, és élni minden ötletével, amikor azt hisszük, hogy a mi gyerekünk (tanulónk, olvasónk) legfeljebb a passzív hallgatásba vonható be ideig-óráig. A kecskeméti könyvtár mesemondói nagy utat tesznek meg, amíg kismestereivé válnak a pódiumnak (is). Ott vannak *mellettük, velük* – ha kell, maskarásan átlényegülve – a minket is (ideiglenesen) helyettesítő felnőttgyerekek királyi vagy futár jelmezben, ahogy mi otthonainkban már nem mindig vetkőzünk le ilyen hajdani messzeségébe egyszervolt örömeinknek. Aki nem hiszi, hogy „vevő” (lenne) ránk a gyermek, kérjen meghívót legközelebb egy meseországos játékra, lustasága ellenében pedig legalább higgyen a könyvben közölt fotók átszellemült kis hőseinek...

Akit már egyszer becsaltak Meseországba, könnyebben adja a fejét a *Táltospróba* feladataira is. A nagy könyvtár után szaporodni kezd körülötte egy saját, kisebb, mások ajánlotta, de azért mégis csak az övé gyűjtemény. Ő már arra is kíváncsi, meg tud-e felelni a mások által lényegesnek hitt kérdésekre, rejtvényekre. Ő már levelez, pontokat gyűjtöget, verseng azért, hogy kisiskolásan is több legyen, mint egy kis iskolás. A mesevetélkedő országa határtalan és korlátatlan. Nyelvek, kultúrák, ismeretlen és ismerős szerzők között a bolyongás nem eltévedéshez, de alkotókedvhez és alkotóerőhöz vezet. Önmagára segít találni, amikor valakire és valamire rávezet a feladat, a mögötte rejlő bizalom és biztatás. A játékoskönyvek nagy próbája mindig az, hogy hitelesen együtt akarnak-e játszani velünk, s nem tudásfölényükkel kérkednek. A *Táltospróba* olyan versengés, ahol mindenki önmagával, önbecsülésével, önerejével szembesül, miközben társak vesznek körül, akikkel csak mellesleg kell versengeni. Igazából ugyanoda igyekszik mindenki: egy nagy utolsó játékra gyűjtögetik a municiót, ahol persze csak attól megy el a kedvük, hogy abbahagyják, amit megszerettek.

A *Táltospróba* nem is éves, inkább évekre szeletelt tudásgyümölcs. Nem kell tartani a fogyásától, inkább azt a félelmet erősíti, hogy mi lesz, ha kinövünk belőle.

A dolgok lényege bizony a félelem: kinőjük-e mesés játékoságunkat?

Erre pedig gyakran még a kettő (alsó és felső tagozatra) osztott általános iskola sem mindig tudja a jó feleletet. Kecskeméten van rá saját recept. A konyhafőnöki ajánlat pofonegyszerű: ne hagyj magára a gyermekeidet! Kellemetlen kínálat, felelősségre emlékeztet. Napjaink nagy vitái (milyen a jó gyerekirodalom? ki a jó gyerekiró? ki a jó gyerekirodalom-kritikus? stb.) amúgy helyénvaló, de könnyen a végszó kimondásához vezető szentenciáit kérdőjelezi meg. Merthogy el is jussan a jó irodalom, író, kritika a célba?! Ez bizony nem tárgya a teoretikus csörtéknek. Ajánlásokon túl alig jutnak ezek a veszekedések, vagy albréletbe adják úgy általában a könyvespolcokat az általában-szülőknek, általában-könyvtárosoknak és általában-pedagógusoknak.

Konkrétan a kecskemétiak inkább veszik a lapot, és napi csalogatásba kezdenek. A *Meseországgal* is, a *Táltospróba*val is így tettek, de azokban még érthette őket a vád, hogy ők is átkacsintgattak az iskola, a szülők felelőssége felé. A *Könyvtársasjáték* (a harmadik kötet az ikrek sorában) már elsősorban a könyvtárosok nagy vállalkozása. Ezt művelni csak akkor lehet, ha a Katona József Könyvtár könyvtörténeti várlabirintusába (ilyenek épült!) is bevonulnak az olvasásra toborzott kis seregek. Ha maguktól érzik úgy, hogy be kell jönniük. És minden alkalommal érdemes volt elmerülni a nyomkereső játékokban. Aki ebbe a könyvbe lapoz bele, az megtanulja a közhelyet: a könyvtárhasználatot. Persze közhelymentesen, nagy csavarral a kötet címében is: a *könyvtár*, a *társas* együttlét, a *játék* a misztérium szentháromsága, amely csalogat, itt tart és visszahoz. Az pedig csak mellesleg szüremkedik át a polcvár lakóinak harci szellemébe, hogy egyszer csak átlátják a labirintus rejtjelmeit, eligazodnak benne, és fölényes biztonsággal kalauzolják újabban érkező játéktársaikat.

Innen már csak egy lépés az utolsó két kötetben megtalálni a feleletet a korábban kibuggyant félelmünkre. Kecskeméten kortalan a játék, a könyv, az irodalom iránti vágy és készletés. Kecskeméten létrejött a Kincskeresők Egyesülete, hogy egy legenda, a szegedi Kincskereső folyóirat hetvenes-nyolcvanas éveit után ne következhesse be a „romlásnak okairól” való köldöknézés elmékedés. Szeged gyermeklapja olvasóinak irodalmi táborával együtt vált misztériummá, s ezt a kultuszt felzabálni látszott a felszabadult piac a kilencvenes években. A Kincskeresők Egyesülete – immár kecskeméti, Katona József könyvtári központtal – a mentés munkájába

kezdett. Levelezőversenyeket hirdet évente – kortalanul – azoknak, akik országszerte akarnak olvasni, uram bocsá': írni, alkotni valamit. Kincset keresni a szegediek által megálmodott, sokáig alkalmazott, aztán valamiért majdnem elfelejtett módon. A *Kincses tarisznya* (4. kötet) ezeket a levelezőverseny-feladatokat gyűjti most csokorba. Aki az előző kötetek játékain nőtt fel, már meg sem lepődik az észtornán. Aki az ország másik felén, más kedvcsinálók között növekedett, most kipróbálhatja, mennyit ér ő egy alföldi irodalmi lovagi tornán. Nincs olyan érzése, hogy kirekesztették valamiből, legfeljebb elcsodálkozik a saját könyvtára, a saját iskolája, no és önmaga lehetőségein, korlátain, gazdagságán... És megtanulja, hogy nem a tegnap szerzett tudást kéri tőle majd számon (már most sem), hanem a nemtudásból következő döntéseire kap állandó készletet. Hogy lelemény-, invenciógazdagság, kreatív beállítódás kell hozzá? Futja itt abból is bőségesen. (Felső tagozatos magyartanárnak legyen a talpán, aki csak ismétlésben végigcsinálja tanítványaival négy év alatt az itt ajánlott és évek óta „levelező” ötleteket!)

És Kecskemét a végére is jár mindennek: a beküldött válaszoknak, a megalkotott értékeknek, de a szegedi alkotótábor menthető szellemiségének is. A záró (5.) kötet, a *Kincskeresők* egyszerre állít emlékjelet a legnagyobb, legtávolibb hagyománynak, az országos Kincskereső táboroknak, s foglalja össze a tábormentés utóbbi tíz évének értékeit. A három évtizednek már nem kitalált, de gyermekirodalom-történeti tényei vannak. Nagy halottai: Baka István költő-szerkesztő, Grezsa Ferenc irodalomtörténész-főszerkesztő, Hegedűs András első főszerkesztő, vagy a táborok, Kincskereső klubok olyan feledhetetlen alakjai, mint Tasi Miklós, Székely Sándor tanárok. És persze máig munkatársnak, a kezdeteket őrző játszótársnak itt maradt, a kincskeresés mellett megmaradt elkötelezettjei: Simai Mihály költő, nyugalmazott főszerkesztő, Gajdó András tanár úr, a mozgalomra egész életén át fölesküdtél előszállási klubvezető, vagy a kecskeméti könyvtárvezető Ramháb Mária, aki Szokolai Péter (ugyancsak kecskeméti) színművészt ugyanúgy tanítványának és máig tábori munkatársának mondhatja, mint az egész könyvsorozatot szerkesztő, az egész olvasóvá varázsló koncepciót kitaláló, működtető Koleszár Mártát. Vannak ennek a történelemnek benne felnőtt fiatal és már megismert ígéretei: Nagy Gábor költő, Bombitz Attila esszéista-kritikus, Kövessy Zsolt meseíró, Gajdó Ágnes és Tamás irodalom- és színházkritikusok, a Magyar Rádió (műsorával évente a könyvtárba is visszatérő) szerkesztő-riportere, Gózon Ákos, s ki tudja, még mennyien más művészetek (vagy „csak” a hétköznapok) irodalmat is értő kitűnőségei!

Ez az ötödik testvér a könyvek között az alkotóvá érő gyerekek kalendáriuma. Az ő közös vagy egyéni írásaik, tanáraikkal közösen megálmodott tréfáik és irodalmi játékaik gyűjteménye. Költői, kisprózai, publicisztikai, illusztratív és képzőművészeti szándékkal született, tehetséggel megvert, megszenvedett munkák. És sok-sok fotó őrzi a pattanásos művek pattanásos arcú kismestereit, akik közül majd új kincsek növekednek...

A *Kincskeresők* kötet a lehetséges végeredménye ennek a könyvtári, olvasóvá varázsló koncepciónak. Egy folyamatnak. Az öt kötet úgy épül egymásra, ahogyan a játékok, a csalogatók, a magunkat együtt (is) kipróbálások szellemes, lebilincselő, kikerülhetetlen játékaik. Alkotással incselkedő értők emlékezetes, (szabad-e ilyet mondani?) tanulsággal szolgáló antológiája kerekedik egy olyan átgondolt program végére, amelynek kezdete és vége is ebben az ötödik kötetben sűrűsödik. Mert úgy látszik: kezdetben volt a Kincskereső, és megmaradtak nekünk máig a kincskeresők. (A hagyomány szerint Móra nyomán ajánlotta ezt így Kormos István a szegedieknek, s milyen történelmet csinált vele!) Ezt a teremtő szándékot pedig kötetenként is a magukénak vállalták ebben a sorozatban a mese, a játék, az alkotás olyan műhelyt teremtő kitűnőségei, mint Kríza Ildikó, Kriston Vízi József, Simai Mihály... Itt dicsérjük meg a szép köntöst, mert a könyvborító is az összetartozás szimbóluma azzal, hogy más alapszínnel, de azonos, emblematikus grafikával „ikresíti” az öt kötetet!

Sokféle a mi hadakozásunk a gyermekeinkért, az irodalomszeretetükért, mindenféle érték megértéséért és megbecsüléséért. Sokféle a siker, az eredmény, a kudarc is. Ahogyan sokfélék vagyunk a menedzselésben, a feltételteremtésben, talán az esélyeinkben is...

Bemenni azért jó a kecskeméti könyvtárba, mert mindig várnak valamivel. Itt az épület – kiemelten a földszinti gyermekkönyvtár – is része az olvasóvá varázslásnak. Ezért és ilyenek építették! Folyton várják benne a gyerekeket, akik folyton érkeznek és nőnek és kinőnek. A könyvtár pedig velük nőtt városban, megyehatáron túlra, magyarországi kincsünké.

Most majd az ország távolában is többet és többek lehetünk velük, az ötleteikkel, mert a *Könyvtári játékok* sorozatukat távollétükben is velük lapozgathatjuk.

Írók, kritikusok, szülők, pedagógusok, könyvtárosok! Vegyék, olvassák szét, használják el, adják és persze gondolják tovább ezeket a kis remekeket! Irigykedni is szabad közben, meg bírálni, hitetlenkedni, ha aztán próba követi a fejszovát.

Kecskeméti és mellőlük állt támogatók, meg konkurensok, irigyek: ilyeneket „csináljatok ezeket”!

(*Kincsestár, Könyvtári játékok 1. Meseország, 2. Táltospróba, 3. Könyvtársasjáték, 4. Kincses tarisznya, 5. Kincskeresők – Írta és szerkesztette: Koleszár Márta. Katona József Könyvtár, Kincskeresők Egyesülete, Kecskemét, 2002.*)

Kovács Lajos